

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2021. év 12. szám

FEKETE VINCE: Halálgyakorlatok (vers)

G. ISTVÁN LÁSZLÓ és SIMON ADRI versei

LENGYEL ANDRÁS tanulmánya az apróhirdetések történetéről

WEINER SENNYEY TIBOR Hamvas–Weöres–Szócs Géza irodalmi kapcsolatáról

GRÓH GÁSPÁR, DOBRI IMRE, KIS PETRONELLA kritikái

KORTÁRS 2021 12

KATZ ANDRÁS munkáival

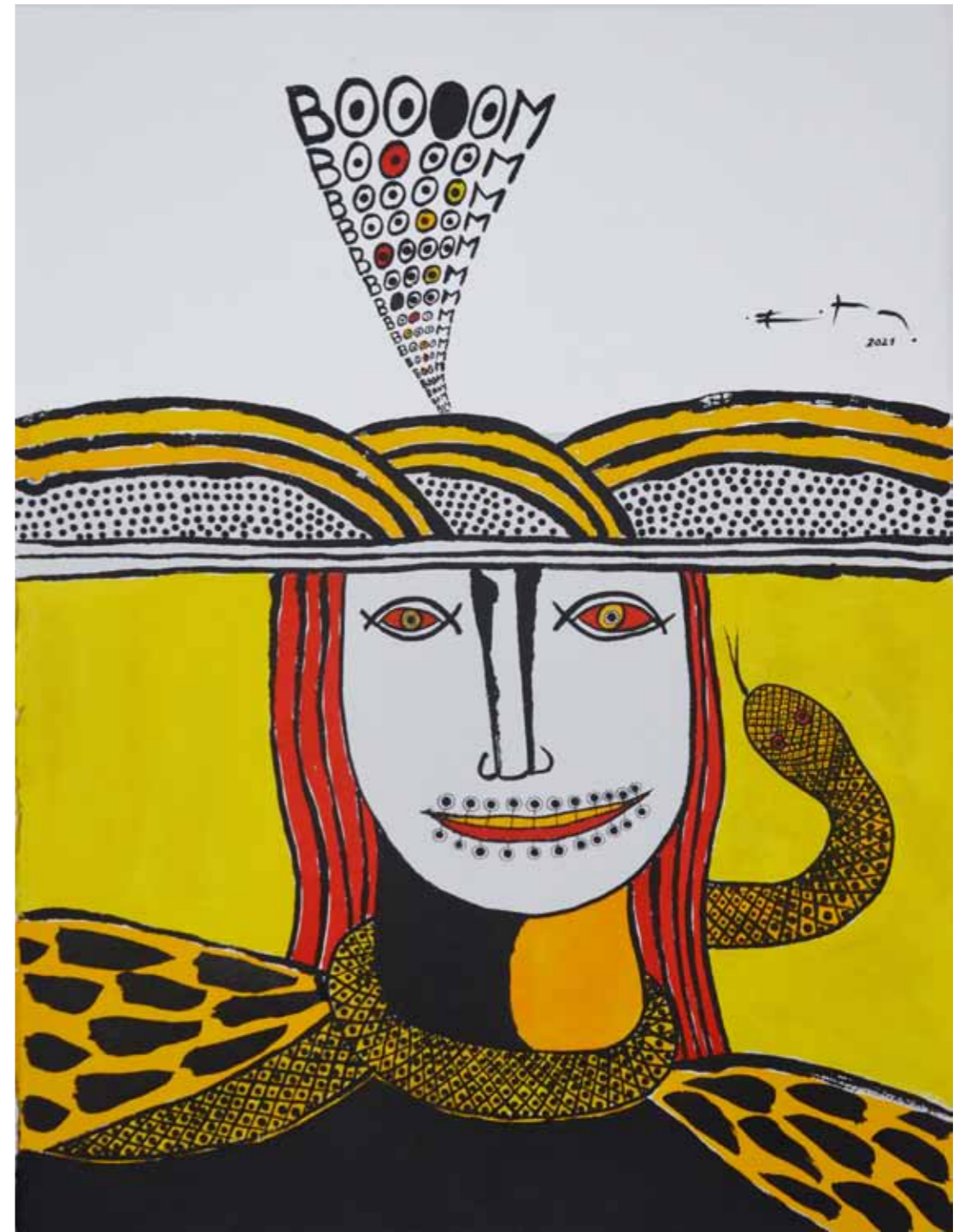

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül, 2021

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül, 2021

TARTALOM

- 3** FEKETE VINCE: Halálgyakorlatok *(vers)*
- 7** G. ISTVÁN LÁSZLÓ: Gyámoltalanok; Pulugu; Muszo Koroni Kundje; A Nommók *(versek)*
- 11** BOGA BÁLINT: Szubjektív emlék Pilinszkyről
- 13** HORVÁTH KORNÉLIA: Gondolatok Pilinszky Dosztojevszkij-képéről
- 16** GÖMÖRI GYÖRGY: Pilinszky János angolul
- 23** MÓZES HUBA: Adalékok egy fordítás történetéhez
- 26** SIMON ADRI: Ötszáz kép *(vers)*
- 27** TÓHÁTI ZSUZSA: nyárutó *(vers)*
- 28** MINDÁK DÁNIEL: Non sum dignus *(próza)*
- 36** LENGYEL ANDRÁS: A mediális pletyka-kommunikáció – A klasszikus apróhirdetés kognitív funkciójáról *(1. rész)*
- 45** NOVOTNY TIHAMÉR: Bandi furcsa ember! Néha 360°-os látása van – Katz András művészetéről *(képzőművészet)*
- 65** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor VI.
- 69** PÉCSI GYÖRGYI: Akár egyetlen filmkocka is *(esszé)*
- 72** WEINER SENNYEY TIBOR: „Nem volt kötelező enni a lótuszból...” – Szőcs Géza, Weöres Sándor és Hamvas Béla
- 79** HALÁSZ MARGIT: Treno Ongaro *(3., 4. rész)*
- 81** MARAFKÓ LÁSZLÓ: Új játszmák Weöressel – avagy a gyermeki „megnyitáselmélet” *(esszé)*
- 84** KATONA ALEXANDRA: Medialitás és gyerekirodalom
- 86** TAXNER-TÓTH ERNŐ: Olvasónapló (Romantikus időutazás)
- 96** GRÓH GÁSPÁR: A meglátott igazság öröme (Szilágyi István: A hóhér könnyei)
- 102** DOBRI IMRE: Szabó Zoltán / Összeomlás – Francia útinapló
- 105** KIS PETRONELLA: Bíró Tímea / Hosszú
- 106** VÁRADI-KUSZTOS GYÖRGYI: Szász László / Bánffy Miklós – Az erdélyi szellem arisztokratája
- 108** BENCE ERIKA: Debreczeny György / Három menetben, kollázs nélkül
- 110** OLÁH ANDRÁS: Sarusi Mihály / Életszomj

E számunkat KATZ ANDRÁS munkáival illusztráltuk.

A borítón: Cím nélkül 1–2., 2021 (részlet).

A reprodukciókat Grünfeld Péter készítette.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY,**
PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com),

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com),

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu),

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com),

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com).

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

Szíves figyelmükbe ajánljuk a Kortárs Online podcast-sorozatát, amelynek KO Kultúradó a címe.

A sorozat már a 8. darabjánál tart, de hamarosan hallgatható lesz a 9. is.

A podcast beszélgetésekben irodalmi, képzőművészeti, filmművészeti témákat járunk körbe, illetve régebbi irodalmi művek újraolvasásával és megbeszélésével hívjuk fel azokra a figyelmet.

A KO Kultúradó podcastjai elérhetők a Spotify-on, a Sound Cloud-on és a KO oldalán keresztül is.

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

A Kortárs folyóirat tavaszi–nyári megjelentetés szakmai program megvalósítását 2020. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

A Kortárs című irodalmi, művészeti és kulturális folyóirat 2021. évi 4 lapszámának megjelentetése szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

www.kortarsfolyoirat.hu

FEKETE VINCE

Halálgyakorlatok

(A VILÁG LEGSZEBB ÉJSZAKÁJA)

Talán soha nem volt még ébren
ilyen sokáig, mint most, szilveszterkor,
mindig rohant el, menni kellett mindig,

mert tenni kell a tűzre, mert „leszakad”
a láng, mert a tyúkok, mert a víz, mert
odatette, le kell vennie, be kell zárnia
őket, mert este van, késő van már,

le kell feküdni, kihűl a ház, lehet,
hogy úgy felejtette a villanyt, várja
a nőcskét, ahogy mondani szokta,

azt a káritászos asszonykát, most kell
jönnie, elbeszélget vele, vérnyomást
mér, és ott van, ott ülnek, mint egy

ünnepen, fél óráig, s ő megkínálja
mindig valamivel, még tábla csokit
is adott neki, fekete csokit, mert

az egészséges, de most nem kell sietnie,
hajnalig ott van, jól érzi magát, mert
mikor is táncolt ő, uramisten, utoljára,

még apáttal, harminc éve, és mikor
a fiaival, mint lánykorában, úgy, olyan
átéléssel, ahogy apáttalhoz bújtam akkor,

hajnali ötig, igen, hajnali ötig, és nem
kell hazasietnie, nem kell elzárni,
odatenni, lezárni, kinyitni, betenni

semmit, a világ legszebb éjszakája ez,
soha még így nem érezte magát,
mikor, mikor, ó, sok-sok éve nem,
ez látszik az arcán is, kacag, derül,

kicsattanó öröm az egész ember,
csak amikor, két nap múlva, indulni
kell, itthonról oda, akkor zuhan

vissza abba az állapotba megint,
mert ugyanaz jön, reggeltől estig,
estétől reggelig, ugyanazok a napok,

de mégis, megsimítja az arcom, és
azt mondja halkán: ne félj, fiam, ne félj!

FEKETE VINCE (1965) Kézdivásárhely

(PLEXI)

A világ ebből az udvarból, a gyerekkorából
most hirtelen kitágul, mint faluja fölött, a hegy

tetejéről a medence, a csipkézett hegyek
láncolata, tágas lesz, veszélyes és kívánatos,

kitágul valami a múltja felé, amibe jólesően
lép most bele, mit is tehetne, bátran teszi meg

ezt a lépést, de hirtelen vissza is tántorodik,
mert azt érzi, hogy ebből a múltból kiesett,

mint egy ablakon, mint egy hatalmas emeleti
ablakon, és a parttalan időnek, látja riadtan,

jobbról is, balról is partja lett, egy jó távoli és
egy közeli partja, egy nagyon is közeli, sejthető,

ott leledzenek mindazok, akik elmentek tőle,
akik kipotyogtak ebből a múltból, arról az

emeletről, az ablakon, s az ő ideje most már,
mint egy vékony plexiüveg, egy szélvédő

pókhálós térképe, behorpadt, megrepedezett,
nem látni át rajta, nem összefüggő, és nem

illeszthető már össze egyetlen ép formává,
és kiürül minden, a medence is előtte, apró,

őszi füstök csak valahol a távolban, és hallja,
érzi, hogy kiáltozik már érte Ez a világ nagyon...

(VIDEOCHAT)

Zavartan, tanácstalanul tekinget
körbe, hol a jelenlevőkre, hol a
kisebbik fiára, a kezében levő

telefonra, nem látja még, nem
veszi ki, hogy valakik vannak
ott, csak az ismerős hangot

hallja, a másik, a távol levőét,
zavarában az asztalon álló
pohárért nyúl, felveszi, forgatja,

megszagolja, majd felnéz megint,
hallja a hangot, őt szólítja, hiszen
őt ünnepelik, a születésnapját tartják,

majd ahogy közelebb viszik a
telefont, meglátja a képernyőn
az arcot, a távol levőét,

aki most nincs itt, de mégis itt
van, itt van, velük van, a faluban,
a másik fiánál, a házukban, náluk,

a képernyő felé nyúl, mintha
meg akarná simogatni, érinteni,
és elkezdenek folyni a könnyei,

mert már nem találja élete fontos
eseményeit és fordulatait, sem
a köztük levő fonalat, valami

sűrű és álomszerű van helyette,
valami, ami, az is, szertefoszlott
az utóbbi években szinte teljesen,

a múltja egyre kevesebb és
egyre nehezebben hozzáférhető
lett és egyre értelmezhetlenebb,

közben meg ez a fiú körbehordozza
a telefont, a többieket mutatja,
akik az asztal körül üldögélnek,

az otthoniakat, az ünneplőket,
aztán a tortát, azt írja rajta, hogy
hetvenhét, mintha nem is érte volna

minden, körbe, majd vissza az
arcára, közel megy ismét a kamera,
az arcához közel, amikor a keze

elindul, felé, a képernyő felé, fogja,
magához vonja, arcához, mintha ott
lenne, vele, velük és megcsókolja...

(TÚLOLDAL)

M., M., M., M., jaj, M., M., szólongatja,
becézi, nevét ismételi, hátha életre kap,
kicsit még pofozgatja is az arcát, simogatja,
dörzsöli, püföli a hátát is finoman, M.,
mondja, M., M., még egyszer, még, még,
csak azt tudja, hogyha engedi, hogyha
nem hívja vissza, akkor menthetetlenül
elveszíti, beszél hozzá hát lelkesen,
miközben látja, hogy a feje kissé
félrebicsaklott, vonásai megnyúltak,

hideg verejték gyöngyözik a homlokán,
a karok jobbról, balról a teste mellett
lelőgnak, vizet hoz, hideg vizet, ismételteti
a nevét kitaratóan, a mellkasa alig mozdul,
érzi, látja, most két kezébe fogja az arcát,
beszél az archoz is, ide figyelj, én vagyok,
figyelj rám, azt akarom, hogy figyelj,
érted, amit mondok, hallod, kérdezi
kétségbeesetten, és kibálja a nevét
megint és megint, úgy érzi, mintha
egy szikla pereméről kapaszkodna belé,
fejjel a mély szakadékba, onnan kérlelné,
hogya segítsen a visszarugaszkodásban,
mint a némafilmekben, látja magukat,
a tátogó száját, jaj, bár csak meghallaná,
megértené, tudja, ha nem hívja, nem beszél
hozzá folyamatosan, ha nem szólongatja, akkor
átsiklik, áthúzzák oda, túl, mert legelőször
a név bomlik el, *előbb, sokkal előbb, mint a vér,
a lélegzet, a sejtek, egyebek.*

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Gyámoltalanok¹

A ragasztott emberek, vagyis
a gyámoltalanok a vízből
kiemelkedő sziklák oldalán
tanyáztak, nyers húshoz
hasonlítottak, úgy voltak
felragasztva ujjaik, fogaik.
Szemük-fülük nem nyílt még
meg. Várták a légykapó
gyíkot, hogy eljőjön értük,
válassza szét az ember-
kezdeményeket, nyissa fel
szemüket, fülüket,
szájukat, és ugyanazzal a késsel
metélje körbe őket. A tűzfúrót
is adja nekik, végül csurungával
lássa el őket, ami majd
megvédi, megőrzi lelküket.

Pulugu²

(andamán ráolvasás)

Hol nő vagy, hol férfi,
Pulugu, hallgass meg.
Hallgasd az óceánba
vesző halat. Hallgasd
az égi viharba vesző
madarat. Én vagyok,
én voltam, én
vétkem, most bánom.
Én vagyok, én leszek,
én vétkem, előre,
Pulugu, megélem.
Látod, zajongok most is,
kérve neked beszélek.
Zajongásommal zavarom,
felzavarom a kabócát,
imámmal elnyomom a kabóca
reszelő kedvét. Imámmal
átkot bocsájtok fejemre,
imámmal északról, imámmal
keletről hívom az átkot.
Nem tudok hallgatni, mikor
a kabóca zenél. Ha nő
vagy, dédelgess, pikkelyem
simítsd meg. Ha férfi,
várj meg, szárnyamat,

G. ISTVÁN LÁSZLÓ (1972) Budapest

égi viharba vesző lelkemet
 segítsd meg. Mintha
 felolvasztottam volna
 a méhviaszt, úgy büntess,
 úgy vegyél magadhoz, vízbe
 és égbe, hallá és madárrá,
 férfiként, nőként, hallgass
 meg, veszíts el, veszíts el,
 de áldj meg.

Muszo Koroni Kundje³

A fehér hajú kis öregasszony fején
 két hosszú, hegyes fül volt. Csak azt
 hallotta velük, ami a világból a
 nőre tartozik. Melle, mint az állatoké.
 A hat szerelemhalom mégis mindennél
 csábítóbb volt, úgy simult tenyérbe,
 mint egy őrjítő hazaérés, aminek
 extázisát kalandrostok szövik át.

Lélegzetével létrehozta
 anyagtalan alteregóját, Dját. Nem
 tudta, hogy a távollevőért
 majd annyi harc, testvérviszály,
 lovagláрма és hasadt, nárcisztikus,
 idealista izzás veszi kezdetét.

A Pembától kapott magokból állatokat
 és növényeket teremtett. A buján
 sokasodó életalakzatok mind
 örökölték az illatát, a testnyílásokból,
 végtagközőkből felcsapó korbács-
 szagokat. Ámbra és mosusz,
 olaj és só. Annyi hőnek hínár-szag-
 kipárolgása, halillat, mocsáriz, amit
 elraktározhat a kisagy.

A Faro teremtette nőknek
 Pemba nem tudott ellenállni, a fehérhajú
 ezért őrjöngeni kezdett. Fadarabokat
 dugdosott a földbe, és szeretkezett
 egy fatörzsszel. Körülmetélte a nemi
 szerveket. Amerre járt, pusztított.
 Azóta lett az emlékezet belefeledkezés.
 Azóta lett a vágy emlékszerkezetű.
 Azóta őszképletű a tavasz – minden
 rügpattanásból azóta hull a lomb.

A Nommók⁴

A félig ember, félig kígyó ikreknek vörös szemük és ágas nyelvük van, sima testüket, mely fénylik, mint a víz tükre, zöld szőr fedi. A zöld szőr, mint az összes növényt megálmodó hullám, füvek, páfrányok, mohák alakjában rezeg, rezegteti a gondolat szele, a képzelet zöld karéja, amiben még se gyökér, se szár, se levél. Csak éjféli zöld álom álmodik déli zöld álmot, hajlékony, ízület nélküli végtagjaikon nyolc felső, nyolc alsó lábukon, karjukon csak déli zöld álom álmodja a láthatatlan éjféli zöldet. Aztán a láthatatlanban a zöld a képzeletből a valóságba ér.

Mikor meglátják anyjukat meztelenül, aki a beszéd készségét elvesztette, az ujjak számának megfelelően tíz maréknyi szöszből szoknyát csinálnak a földnek. Az összesodort nedves szösz tartalmazza a szót – ez lesz a beszéd készsége, a világ első nyelve. A föld méhe ekkor lesz hangyaboly, s a nommo-fiú elvezeti az első ősatyát a bolyba, felkínálja neki nővérét-anyját.

A hetedik ősatyá a hangyabolyban felfedezi a második szót, a maga szavát, fogai között nedves pamutfonalat vezet át, és kimondja a pamutszálban rejtőző igét. A hetedik ősatyá szóra tanít, a nyolcadik maga a szó, a beszéd.

JEGYZETEK

1 *ragasztott emberek (gyámoltalanok)* – ősi ausztrál törzseknél az Altjira-korban élt „örök embereknek”, a későbbi légykapó gyíkoknak a bolyongását elbeszélő mondák fontos szerepet játszottak. A földet kezdetben tenger borította, a vízből kiemelkedő sziklák oldalán pedig az örök mítikus hősökön kívül voltak már rella manerinják (ragasztott emberek) vagy inapatuák (gyámoltalan lények), akiknek fel voltak ragasztva ujjai, fogai, és szemük-fülük nem nyílt még meg. Más hozzájuk hasonló emberi álcák a vízben tanyáztak, nyers húshoz hasonlítottak. Miután felszáradt a föld, a mítikus hősosz, a gyíkok totemőse eljött északról, szétválasztotta egymástól az emberkezdeményeket, szemeket, füleket, szájakat, majd ugyanazzal a késsel elvégezte a metélést (az avatási rítus tette befejezett egésszé az embert). A totemős megtanította az embereket a tűz gerjesztésére (tűzfűró) és különféle ételek készítésére is, dárdát, dárdavetőt, bumerángot adott nekik, mindegyiket ellátta *csurungával* (lelkének őrizőjével), frátriákra osztotta az embereket („föld” és „víz”), s bevezette a házassági osztályokat.

2 *Pulugu* – az andamánok (az Andamán-szigetek kihalt őslakói) mitológiájában a pusztító északkeleti monszun hol férfi, hol nő alakjában fellépő megszemélyesítője. Lakhelye északon van, barlang vagy kőház gyanánt az egekben. A pusztító viharokat homályos eredetű tilalmak megszegése miatt támadt haragként értelmezik. Tilos zajongani, ha kabócák énekelnek, tilos méhviaszt kiolvasztani vagy bizonyos halat és madarat megölni.

3 *Muszo Koroni Kundje* – az első asszony a bambara mitológiában. (A bambarák a Mali délnyugati részén élő, mande nyelvcsaládhoz tartozó legnépesebb ágának tagjai, bamanáknak vagy bambaráknak nevezik őket.) Pemba teremtménye. Nevének jelentése fehér hajú kis öregasszony. Fején két hosszú, hegyes fül van, melle állatéhoz hasonlít, farka is van. Amikor Pemba megteremtette, lélegzetet lehelt belé, és létrehozta anyagtalán alteregóját,

Dját, akit Faróra bízott. M. Pemba felesége lett, sok-sok magot kapott a férjétől, abból születtek a növények és az állatok. Amikor a Faro teremtette emberi lények megjelennek a földön, Balanza (Pemba földi megtestesülése) már nem éri be a feleségével, és sorra birtokba veszi a nőket. M. ezt megtudva magányba vonul, abbahagyja a közös teremtést, és elkezd pusztítani azt, amit eddig létrehozta. Balanza elátkozza őt. Erre M. megőrül, rohanggal jár égi és földi térségeken, fadarabkákat szurkál a földbe, hátha Balanzává válik, ahogy korábban. Bolyongása közben nemi kapcsolatba lép egy fatörzsszel (Pembelével), de az megnyomorítja. M. az emberekre vetíti ki mérgeket, a férfiakat és a nőket, akikkel találkozik, körülmetéli, magán is excisiót végez. Elárul az embereknek minden titkot, amit Pembától megtudott, ezzel beszennyezi a földet és mindent, amihez hozzáér. Rendtlenséget kelt a teremtésben, elülteti a világban a gonoszt. Mielőtt meghal, megtanítja az embereket a földművelésre, útmutatása nyomán az emberek bevágásokkal díszítik arcukat (a férfiak hárommal, a nők négygyel), hogy megismerjék egymást.

4 *Nommó(k)* – a víz istenei a dogon mitológiában. (A dogonok Mali, főleg a Bandiagara-plató vidékén élő népe.) Először valószínűleg hallal azonosították őket. A Nommó ikrek az istenektől származnak, Amma főisten nemzette őket, amikor másodszer közösült a Földdel. A tengerek, folyók, esők vizeit jelentik, és ők jelentik a vizet is! A félig ember, félig kígyó ikreknek vörös szemük és ágas nyelvük van, testük sima és fénylik, mint a víz tükre. Rövid zöld szőr fedi őket. Hajlékony, izület nélküli végtagjaik vannak, nyolc felső és nyolc alsó végtag. Mikor meglátják anyjukat meztelenül, aki a beszéd képességét is elvesztette, az ujjak számának megfelelően tíz maréknyi szöszből szoknyát csinálnak neki. Az összesodort nedves szösz telve van az N. ikrek lényegével, tartalmazza a szót – ez adja át a földnek a beszéd képességét, a világ első nyelvét. Az ikrek ellenlábasa Jurugu, a rendtlenség képviselője. A dogonoknak nyolc ősatyuk van. Amikor az első bement a föld méhébe, a hangyabolyba, az ikrek közül a N. fiú elvezette őt a mélybe, ahol az ősatya bement a nőnemű N. méhének – mely része lett a föld méhének – a vizeibe. Ott az ősatya vízzé vált, egyben az isten spermájává, és az N.-ek lényegévé. A víz és a szó tökéletessé tette, és átváltozott N.-vá. A többi hét ősatya is átesett ezen az átalakuláson, valamennyien felszálltak az égbe, ahol az első N. ikerpár uralkodott. A hetedik ősatya a tökély (jelképe a hetes szám – a nőt képező négyes és a férfit képező hármasra bontható). A hetedik ősatya a hangyabolyban felfedezi a második szót, a maga szavát, fogai között nedves pamutfonalat vezet át, és hangosan kimondja azokat a szavakat, melyek a pamutszálon rejtenek. A hetedik ősatya tanít a szóra, a nyolcadik már maga a beszéd. Az első és második ősatya megszegi az égből gyülekezés tilalmát, ezért elhagyják az eget. Az ősatyák aztán egyenként alászállnak, és egymás után mesterségekre tanítják a dogonok nyolc rendjét. A nyolcadik megelőzi a hetediket, és ezért a hetedik megharagszik, óriáskígyóvá válik, és szétszórja a magokat, amelyeket a többiek az égből hoztak. Az emberek a hetedik őst megölik, húsát megeszik, fejét a kovácsosnak adják. A kovács eltemeti a fejet, sírját egy kővel fedi le.

BOGA BÁLINT

Szubjektív emlék Pilinszkyről

BOGA BÁLINT (1938) Budapest

Gyermekkoromtól kezdve olyan szellemi aurában éltem, amelyben egyértelmű volt a családi kötődés az irodalomhoz. Anyám közvetítette ezt a légkört. Dán származású volt, Andersen volt a családneve. Bár egyértelmű volt, hogy a 18. században a németekkel Temesvár vidékére betelepült család nem volt rokonságban egyik hasonló dán író családjával sem, valami belső kapcsolatot éreztünk velük, sőt, az a tény, hogy anyám egyik nagyanyja, Sophie Schiller úgy tartotta, hogy távoli rokonságban áll a nagy költővel, bennem azt az érzést táplálta, hogy otthon vagyok az irodalom birodalmában. Az írókat, költőket mindig rokonnak, kollégának éreztem. További élmények erősítették ezt az érzést. A gimnáziumi irodalmi szakkörünk vezetője az akkor végzett Eörsi István író lett. Igazi nagy élményem Füst Milán egyik szombat délelőtti előadásának meghallgatása volt 1955-ben.

Az 1970-es évek különös jelentőségűek voltak számomra: a magyar költészet nagyjainak művei közel kerültek belső világomhoz. Szerencsés időbeli találkozás ideje volt, én a harminc és negyven év közötti évek grádicsait jártam, a második érettséghez szükséges tapasztalatok begyűjtésének első időszaka volt ez. Szomjam volt érettek gondolatainak befogadására. Ezt megtaláltam olyan költők műveiben, mint Kálnoky László, Rónay György, Vas István, Weöres Sándor, de a fiatalabbak közül Csoóri Sándor, Juhász Ferenc is adott gondolatokat.

Pilinszky Jánost nem soroltam fel, ugyanis őt nem a fenti céllal olvastam valamennyire megismerve költészetét, hanem próbáltam meglátni azt a kaput, amelyet ő nyitott meg a transzcendentális felé.

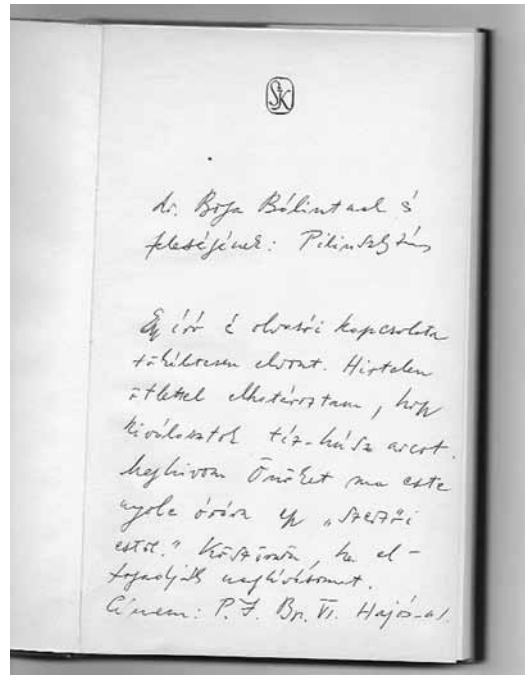
Hogyan is igazítja sorsát,
az öröklétet, Isten, a teremtés
mindörökre veszendő mezejében?

(Minden lélekzetvétél)

Ezekben az években voltam talán életemben a legmateriálisabb. Fiatalabban és öregedvén spirituálisabb belső világ vett és vesz körül. Szóval olvastam, figyeltem őt, hogyan „léphetek át” (transzcendo) a megfogható anyagiból a rejtőzködő transzcendensbe. 1971-ben megvettem *Nagyvárosi ikonok* című kötetét, majd 1974-ben a könyvhéten az akkor

megjelent *Végkifejlet* címűt. Ehhez kötődik személyes történetem vele.

Szóval 1974 júniusa első napjainak egyikén az Írók boltja mellett, az Ady-szobor alatt felállított pultnál többen várakoztunk délután, a hivatalosan megadott időben dedikálására várva. Rendkívüli alkalom, hogy feleségem is velem volt, ugyanis hat héttel azelőtt született kislányunk, aki koraszülöttként még kórházban, inkubátorban volt, így feleségem még nem lehetett állandóan mellette. A dedikálásra váró sor állandóan növekedett, de a szerző csak nem jött. Egy félóra múlva a rendezők egyike bejelentette, hogy Pilinszky most délután érkezik haza Párizsból, sajnos a gép késik, de megérkezése után a repülőtérrel egyenesen ide fog sietni. Még több mint egy órát vártunk, amíg megérkezett. A hosszú várakozás ellenére úgy éreztük, érdemes volt várni, nem akárcikire vártunk. Elnézést kért, és sorba írta az ajánlásokat. Mikor mi kerültünk sorra, két sor beírása után ránk nézett, majd egy hosszabb szöveget írt még az adott lapra. Megköszöntük, és eltávozva elolvastuk. Ez volt olvasható:

„dr. Boga Bálintnak és feleségének: Pilinszky János
Egy író és olvasó kapcsolata tökéletesen elvont.
Hirtelen ötlettel elhatároztam, hogy kiválasztok tíz-

hús arcot. Meghívom Önöket ma este nyolc órára egy »szerzői estre«. Köszönöm, ha elfogadják meghívásomat. Címem: P. J. Bp. VI. Hajós u. 1.”

Fantasztikus hatást váltott ki belőlünk ez a beírás. Minden valószínűség szerint – a szöveg logikája ezt tükrözi – éppen a mi hozzá érkezésünkön született ez az ötlete; ha dicsekvő lennék, azt mondanám, mi váltottuk ki belőle ezt az ötletet. Nem valószínű, hogy minden további meghívottnak ilyen részletező szöveget írt. Természetesen elmentünk hozzá, ott volt a további tíz-tizenöt meghívott. Megkínáltak süteménnyel, üdítővel, egy barátja segített szervírozni. Aztán hallgattuk őt. Először fő párizsi élményéről beszélt részletesen, Franciaország választás előtt állt, a két elnökjelölt (Mitterrand és Giscard d'Estaing) tévévitájáról beszélt, ekkor ez nálunk még ismeretlen gyakorlat volt. Ezután verseiből olvasott fel. Nekem két vers tartalma tetszett, különösen ahogy ő mondta, és tetszik azóta is a legjobban:

Megtörtént, holott nem követtem el,
és nem történt meg, holott elkövettem.

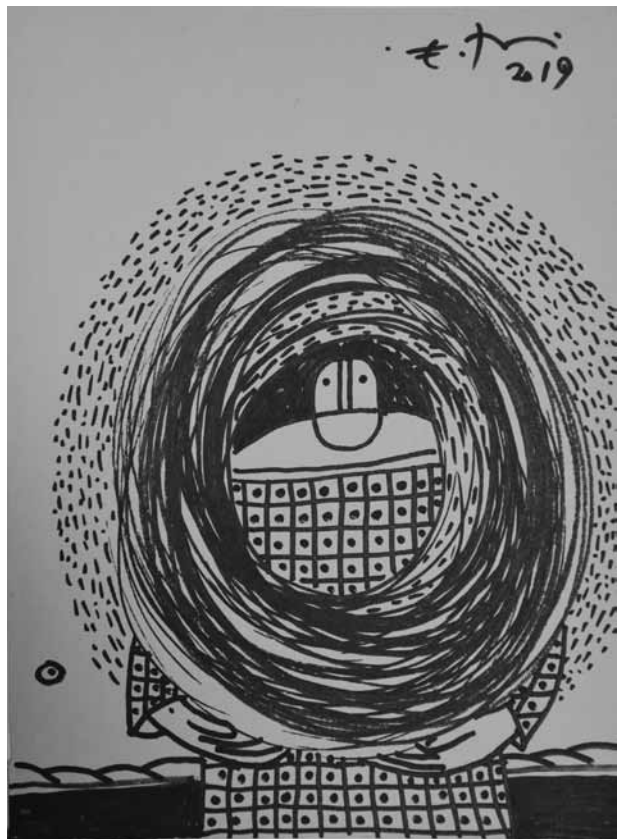
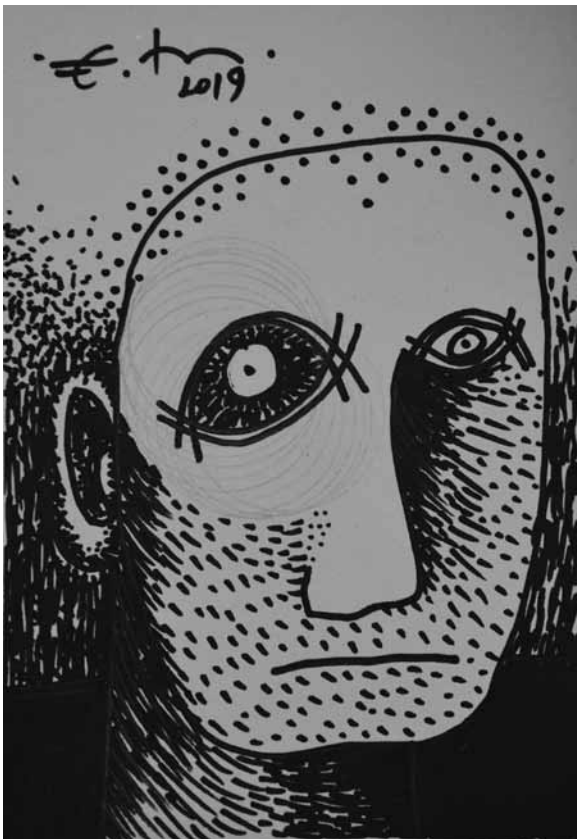
(Merénylet)

Magam talán középre állok.
Talán este van. Talán alkonyat.
Egy bizonyos: későre jár.

(Végkifejlet)

Az ezt követő időszakban még jobban igyekeztem átlépni megértése kapuján. 1976-ban örömmel vettem kézbe új kötetét, a *Kráter* címűt. Többször meghallgatott tévéinterjúja részletes elemzést igényelne, csak a „vadász” hasonlatát említem most: a költő is abszolút passzív és abszolút aktív: a hosszú, csendes megfigyelés után a célzás. Örömmre szolgált, hogy amikor a hollandiai Leidenben üres házfalakra több mint száz költeményt festettek fel eredeti nyelven, a magyar költészetből Pilinszky *A mélypont ünnepélye* című versét választották.

... ki mer
a lemenő nap szálkamezejében,
az ég dagálya és
a föld apálya idején
útrakelni, akárhová?

HORVÁTH KORNÉLIA

Gondolatok Pilinszky Dosztojevszkij-képéről*

HORVÁTH KORNÉLIA (1971) Budapest

„– Mi volt Pilinszky számára a legfontosabb a hitben?
– A kegyelem. Egész költészetéből kitetszik, hogy – Pascallal szólva –
nem a filozófusok, hanem Jézus Krisztus Istenét kereste s találta
meg. Nem végső okot kutatott, hanem a kegyelmet kereste.”¹

A választott téma, Pilinszky és Dosztojevszkij gondolkodásbeli és sajátos művészi rokonsága, nem mondható újnak. Ismert, hogy Kierkegaard és Simone Weil mellett éppen Dosztojevszkij volt a legnagyobb hatással a magyar költőre. Ez a hatás azonban a verseiben tematikus aspektusból csak részlegesen jelenik meg és mutatható ki. E tekintetben három költeményét szokás kiemelni, az *In memoriam F. M. Dosztojevszkij*, a *Sztavrogin elköszön* és a *Sztavrogin visszatér* címűeket (mindhárom a költő 1974-es *Végkifejlet* című kötetében jelent meg). Ugyanakkor e versszövegek egyáltalán nem „tárgyalják” vagy tematizálják Dosztojevszkijt, ahogyan a '72-es *Szálkákban* megjelent *Bűn és bűnhődés* vagy az '58-as *Harmadnapon* kötet *Novemberi elíziuma* sem (mely utóbbi egyik közbülső sora így hangzik: „mint Karamazov Aljosa, olyan vagy”). Ebből is kitetszik, hogy ez a hatás jóval mélyebb és elementárisabb, mint hogy azt „felszíni” tematikus aspektusból meg lehetne közelíteni. (S hozzáteszem, a Dosztojevszkij-kapcsolat a költő tapasztalatában időben megelőzi a Simone Weil és a Robert Wilson nevéhez fűződő hatást.)

Gondolkodásbeli rokonságról van tehát szó, amelyről a magyar szakirodalomban már többen is írtak: Domokos Mátyás 1989-es, Bogyay Katalinnal e témában folytatott „beszélgetését”, Tverdota György *Pilinszky és Dosztojevszkij* című 1997-es írását, valamint Szitár Katalin *A „nagy bűnös” és a „tékozló fiú” (Dosztojevszkij és Pilinszky)* című munkáját emelném ki.² Ezt a gondolkodásbeli hasonlóságot a Pilinszky-versek motívumrendszerében a bűn, a bűnhődés, az elhagyatottság, a pokol, a kereszt, a bibliai Barány és a kegyelem témáiban ismerhetjük fel. Ugyanakkor Pilinszky esszéi, újságcikkei, amelyeket az Új Emberben és a Vigiliában közölt, naplóbejegyzései és prózája a maga mélységében mutatják meg e szemléleti közösség természetét. De jelzik ezt a kortársak visszaemlékezései is, amelyek közül most csak kettőt emelnék ki. Kocsis Zoltán szerint Pilinszky „ösztönösen vonzódott a rosszhoz, a bűnhöz. Pontosabban a bűnös érdekelt. A bűnöző például, miután megalázták. Úgy tartotta, hogy a bűnöst nem szabad a bűnével azonosítani.”³

Domokos Mátyás Pilinszkyről szóló szavai is megvilágítók: „rendkívül nyitott szellem volt. Továbbá benne a magyar irodalom és a világirodalom éppúgy nem vált szét, mint az, hogy mi az ő helye a magyar irodalomban vagy az európai költészetben. E kettő együtt volt az ő gondolkodásában. [...] De legjobban Dosztojevszkij foglalkoztatta. Újra és újra benne élt Dosztojevszkij világában, de nem az író, hanem az ember érdekelt. Nem az, hogy a *Bűn és bűnhődés* vagy *A félkegyelmű* hogyan van megcsinálva, hanem [hogy] mi az a probléma, amelyet Karamazov Aljosa vagy Karamazov Iván hordoz. Bennük látta kifejezve a lét, a hit, az erkölcs alapkérdéseit.”⁴

Itt voltaképpen az „evangéliumi esztétika” fogalmáról van szó, arról az eszméről, amelyet Pilinszky több írásában is artikulál, s amelyet egyszerűsítve a bűn és a szeretet keresztényi elgondolásaként és kapcsolataként írhatnánk körül: „Ahol nincs bűn, valódi dráma és valódi katarzis se lehetséges – mondja Pilinszky egy 1968-as, az Új Emberben megjelent cikkében. – Dosztojevszkij azért számít ma is a legkülönb lélekábrázolóknak, mert a traumákkal együtt a bűnt is ábrázolta, lel-

* „Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ в рамках научного проекта No 21-512-23003 РЯИК_a”

kiismeretével még inkább elmélyítette a bűn fölismerését, a bűnnek a betegséggel sokszor egybefonódó, de elvéthetetlen jelentését.”⁵ S folytatja: „Mire is tanít hát az evangélium? Mindenekelőtt arra, hogy a bűn realitás. Másodszer, hogy legyen kicsi vagy nagy, lényegében közös töről fakad. Minden bűn oka a szeretet hiánya, az önzés – az ember kiválása a tiszta jóból, lázadása Isten ellen [...] Mivel pedig a bűn mindig a szeretet elleni véték, ezért orvosolni is egyedül a szeretet síkján orvosolható. [...] Mindebből világosan következik, hogy nekünk magunknak is – anélkül, hogy bűnét »kimagyaráznánk«, minden bűnöst a lehető legnagyobb szeretettel kell kezelnünk, s főképpen azt, aki ellenünk vétkezett.”⁶ (Dosztojevszkij kapcsán itt igencsak gondolhatunk Szonya figurájára a *Bűn és bűnhődés*ből, Misikinre *A félkegyelmű*ből és természetesen Aljosára *A Karamazov testvérek*ből.)

Nyilvánvaló, mint Szitár Katalin is írja említett cikkében, hogy a két szerzőt „vallás-etikai gondolkodása”⁷ és ontológiai világlátása összekapcsolja. Szitár Katalin úgy látja, hogy a dosztojevszkiji „morális kérdésfelvetést” Pilinszky a költői létszemlélet felől teszi a magáévá. A magam részéről némi hangsúlyáthelyezéssel élnék: úgy vélem, mindkét alkotónál, de Pilinszkynél bizonyosan, az irodalomról, a költészetéről való gondolkodást éppen ez a mélyen elkötelezett, a hiten és az etikai-ontológiai szemléletmódon nyugvó világlátás alakította ki és határozza meg. S talán ebben is lehetjük meg művészi nyelvük egyedülállóságának okát. Mindkét szerző irodalmi beszédmódjában, nyelvében olyan sajátos, egyedi karakter nyilvánul meg, amely elválasztja őket kortársaitól, mi több – megkockáztatom –, egész évszázaduk irodalmi képviselőitől. Különös, hogy ez az elkülönítő, a megszólalásmód unikálisát megnyilvánító irodalmi beszéd éppen ellentétes jellegű a két szerzőnél: míg Dosztojevszkijnél a stílus egyenetlenségét, „túláradását”, regényei felépítésének aránytalanságát konstatálták – gyakorta negatív éllel – a kritikusok, addig Pilinszky költői egyedülállóságát – még a hermetikus és tárgyias szemléletükről és líranyelvükről ismert „újholdasok” között is – egy végletekig „lecsupaszított”, a saját szavával már-már „dadogó” nyelv jelentette. S amíg Dosztojevszkij még a 20. században is kapott olyan minősítést, hogy bizonyos műveinek felépítése aránytalan, és a cselekményvezetés bennük „zavaros” (gondolok itt most elsősorban *A kamasz* című regényének recepciójára), addig Pilinszky vonatkozásában például Kulcsár Szabó Ernő a 20. század második felét tárgyaló irodalomtörténetében Pilinszkyt egyfelől a század talán legkiemelkedőbb költőjének nevezi, másfelől azonban líráját „folytathatatlanak” tartja.

Hozzátehető: Pilinszky közvetten maga is reflektált a Dosztojevszkij stílusára vonatkozó kitételekre: „A tudományoktól ellesett és megirigyelt egzaktuság és méghozzá önfelelt egzaktuság helyett az irodalom a természettudományok folyamatos önkontrolljának és önigazolásának hatására épp az ellenkezőjére, túlon túl stílárissá, szemben a vak Homérosszal, hálóingét maga köré csavaró »tükör-irodalommá« változott. Kivétel persze itt is akad: Weilre, Gombrowichra gondolok. De főképp Dosztojevszkijre. Elragadtatásában ő csakugyan vakon írt, háttal a tükörnek. Rossz stilisztá volt. Mondatai oda estek, ahova puffantak. Volt hova esniök, és volt mit puffanniok.”⁸

A költészet és az etikai-lételméleti világfelfogás, illetve az utóbbinak az előbbire való hatása kapcsán talán legszemléletesebb Pilinszkyné az a Camus-re vonatkozó gondolata, amelyet több írásában is kifejtett, különböző változatokban. Most a *Nagyvárosi ikonok* verseskötetében olvasható *Ars poetica helyett* című prózai írásából idézek:

„És itt mindjárt megkísérelném valamivel kiszélesíteni a már idáig is sajátos értelemben használt »mozdulatlan elkötelezettség« fogalmát. Albert Camus a *Sziszifusz mítosza* [...] című könyvében szemére veti Dosztojevszkijnek, hogy fölismerve a világ abszurditását, mégse írt abszurd regényt, hanem a hit vigaszába menekült. Csakhogy a világ abszurditásának felismerésén túl – és épp a menekvés irányában – van egy még következetesebb, ha úgy tetszik, még abszurdabb lépés, s ez a világ képtelenségének a vállalása. Ilyen értelemben igaz, hogy »Dosztojevszkij válasza az alázat«, csakhogy ez az alázat – magunkra venni a világ képtelenségének súlyát, mintegy beöltözve a lét és tulajdon ellentmondásaink terhébe – minden, csak nem meghátrálás.”⁹

A „mozdulatlan elkötelezettség” fogalmát (amelyet Simone Weil-től vett át) Pilinszky egyfelől Aljosa Karamazov figurájához köti: „Aljósában föl sem merül a lázadás kísértése. A mozdulatlan és totális elkötelezettség, amelyben él, egyszerűen nem érzékeli ezt a kihívást.”¹⁰ Másfelől, de időben később a Robert Wilson-féle színház, illetve a „drame immobile” művészi konceptusa erősíti meg Pilinszkynél a „mozdulatlan elkötelezettség” művészi fogalmát. Pilinszky számára a színház is passió, amely megmutatja és nyomon követi az irrealitás és a mű között létrejövő párhuzamosságot. Erről a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című, dialogikus formában írt munkájában beszél, ahol szín-

tén többször hivatkozik Dosztojevszkijre. Például: „Az igazi modern Dosztojevszkij volt, s ezzel együtt – persze – a pillanat száműzöttje is. Ha akarom: olyan lángeszű falubolondja, aki egyedül képes rámutatni arra, amit senki se lát, holott a szemét szúrja ki, s ami egyedül reális [...]”¹¹

S ugyanebből a Pilinszky-műből még egy passzust emelnék ki, a szerző-beszélő szavait a tizenhatodik fejezetből: „Szerintem Dosztojevszkij igazában kétfajta embert szeretett volna megismerni: a szentet és az öngyilkost. Ami közben volt, igazában nem érdekelte.” „Szent például egy bujkáló gyilkos, amikor tettét fölfedik, és elcsípi őt. Ebben a pillanatban mindenki szemében, és elsőként saját maga előtt, csak gyilkos. És ez képtelenség. Ebben a pillanatban az egész univerzum mellette szól, és térden áll. Egyszóval: tehetetlen.”

Ez Raszkolnyikov szituációja? S folytatva az idézetet (és a Dosztojevszkijjel való rokonság témáját): „Az öngyilkos, az más. Az öngyilkos egyszerre gyilkos és áldozat. Ő, aki ölt, és ő, akit megöltek. [...] Az öngyilkos egy, még a halálnál is nagyobb titok letéteményese.”¹² Gondoljunk Szvidrigaljovra a *Bűn és bűnhődés*ből vagy Kirillovra az *Ördögök*ből.

Befejezőként Pilinszky *Nagybőjti levél* című írásából idézek (1970. március 8.): „Ha az újkori irodalomból azt az író kellene megneveznem, akinek műveiben a nagybőjt nagy metafizikai drámája a legmélyebben és talán a legszélesebben nyer megfogalmazást, minden bizonnyal Dosztojevszkij nevét említeném legelől. Ő talán az egyetlen »klasszikusunk«, akinek mondandója még ma is nyitottan áll előttünk. A »bűn örületétől« kevesen gyötrődtek annyit, mint ő [...], de a megsebzett »Báránytól« nyert ítélet csodálatos békéjéről se tudott író nálánál »többet« papírra rögzíteni.”¹³

JEGYZETEK

¹ *Beszélgetés Jelenits Istvánnal* = BOGYAY Katalin, *In memoriam Pilinszky János*, szerk. DÉRI Erzsébet, Officina Nova, Budapest, 1989, 11.

² „Valami megnevezhetetlen”. *Beszélgetés Domokos Mátyással* = *Uo.*, 1989, 48–55.; TVERDOTA György, *Pilinszky és Dosztojevszkij* = „*Merre? Hogyan?*”. *Tanulmányok Pilinszky Jánosról*, szerk. TASI József, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1997, 96–104.; SZITÁR Katalin, A „nagy bűnös” és a „tékozló fiú”. *Dosztojevszkij és Pilinszky = Puskintól Tolsztojig és tovább... Tanulmányok az orosz irodalom és költészetten köréből 2*, szerk. Kovács Árpád, Argumentum, Budapest, 2006, 301–316.

³ Kocsis Zoltán, *Tudatosan tette magát tönkre* = BOGYAY, *I. m.*, 118.

⁴ DOMOKOS Mátyás, „Valami megnevezhetetlen” = *Uo.*, 55.

⁵ PILINSZKY János, *Szög és olaj*, szerk. JELENITS István, 1982, Vigília, Budapest, 199.

⁶ *Uo.*, 200–201.

⁷ SZITÁR Katalin, *i. m.*, 301.

⁸ PILINSZKY, *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* = *Uő, Széppróza*, szerk. HAFNER Zoltán, Osiris, Budapest, 1996, 113–178., különösen: 141.

⁹ PILINSZKY, *Ars poetica helyett* = *Uő, összes versei*, Osiris, Budapest, 1997, 89.

¹⁰ *Uo.*, 88–89.

¹¹ PILINSZKY, *Beszélgetések... i. m.*, 142.

¹² *Uo.*, 160.

¹³ PILINSZKY, *Szög és olaj, i. m.*, 261.

kívül-belül

GÖMÖRI GYÖRGY (1934) London

GÖMÖRI GYÖRGY

Pilinszky János angolul

Pilinszky János születésének századik évfordulóján ideje felmérni a költő ismertségét angol nyelvet területesen, és amennyire ez lehetséges, számot adni műveinek kritikai fogadtatásáról. Ehhez természetesen használtam a Bende József és Hafner Zoltán által összeállított, több mint négyszáz oldalas *Pilinszky János-bibliográfiát*, jóllehet az már húsz éve, 2001-ben jelent meg az Osiris Kiadónál, így az azt követő publikációk és fordítások abban már nem szerepelnek.

Bár Pilinszky költészete ma már 20. századi klasszikus líra, középiskolai tananyag, 1959-ben, amikor megjelent *Harmadnapon* című kötete, még nagyon kevesen, talán csak a hajdani Újhold olvasói ismerték. Én oxfordi kutatódiákként megjelenése után azonnal megszereztem a könyvet, felismertem jelentőségét, és *Új hazai líránk mérlege* címmel az Irodalmi Újságban több mondatban méltattam, megjegyezve, hogy bár Pilinszky ma csak az olvasó elit költője, a magyar kultúrpolitikusok – a könyv alacsony példányszámát tekintve – azért vigyáznak arra, hogy minél kevesebb emberhez jusson el költészete.

Más szóval, már a hatvanas évek elején elkezdtem gondolkodni, hogyan lehetne Pilinszky János legjobb verseit eljuttatni az angol olvasóhoz. Erre egy kérészetű New-York-i magyar folyóirat, a *Hungarian Quarterly* adott lehetőséget – Csernus Ákos barátom kért fel, hogy írjak valamiről a lapba, mire én Pilinszkyt választottam. Mivel 1964–65-ben kutató ösztöndíjjal a Harvard Egyetemen dolgoztam, ahol nagyon kevés kötelezettségem volt, hamar meg tudtam írni egy kis bevezetőt Pilinszky költészetéről. Mellékeltem hozzá két verset is: a *Mire megjössz* és a *Novemberi elízium* címűeket, előbbi Matthew Zionnal közösen, utóbbit saját fordításomban.² Nagyon szerény kísérlet volt ez arra, hogy ízelítőt adjon az amerikai, illetve az anglofon olvasónak Pilinszky költészetéből, de magát a költőt, tudom, megörvendeztette: belevette a megjelenés tényét holt édesanyjának 1965 karácsonyán írt, szokásos évi levelébe, és külön üzent nekem Kerényi Grácián keresztül: örül, hogy nem feledkeztem el költészetéről.³

Pilinszky öröme engem is megörvendezett, és újabb fordításokra ösztönzött. 1966-ban a *Stand* nevű angol folyóirat közölte Pilinszky egyik drámai erejű versét, a *Harbach 1944-et* fordításomban – ugyanezt a verset Tábori Pál is lefordította ugyanebben az évben, és közölte egy másik angol irodalmi folyóiratban.⁴ Meglehet, ez, illetve a hazai kulturális enyhülés is hozzásegített ahhoz, hogy Boldizsár Iván helyet adjon a *New Hungarian Quarterly*-ben egy Pilinszky-versnek a kitűnő skót költő, Edwin Morgan fordításában.⁵ Ugyancsak 1966-ban jelent meg első angol nyelvű könyvem Oxfordban, a *Polish and Hungarian Poetry 1945 to 1956*, amit ugyan a hazai kultúrpolitika teljesen elhallgatott, de amiben a teljesen apolitikus, mégis rendkívül szuggesztív költő teljesítményét próbáltam méltatni, rámutatva, hogy ez a költészet olyan értékeket teremt, amelyek túlmutatnak az „antifasiszta” költő hazai beskatulyázásán.⁶

Még 1966 folyamán Charles Newman, az amerikai *Tri-Quarterly* szerkesztője felkért, hogy állítsak össze egy kelet-európai számot a *Northwestern Egyetemen* megjelenő, színvonalas folyóiratnak. Bár a 256 oldalas, grafikákkal illusztrált különszámból nem kaptam levonatot, s így abba megszámolhatatlanul sok sajtóhiba csúszott, maga az összegyűjtött anyag olyan érdeklődést keltett, hogy a chicagói *Quadrangle* Kiadó vállalkozott a különszám könyv alakban történő kiadására.⁷ A magyar költők közül József Attiláról irattam a különszámba tanulmányt, József Attila, Weöres Sándor és Nagy László verseiből közöltem néhány versfordítást. De hogy Pilinszky se maradjon ki, lefordítottam egyik szép versét, *A szerelem sivatagát*, ezt is belevettem a különszámba. Érdekes módon éppen ennek a versnek később nagy „karrierje” lett, sokan lefordították, később még kötetcímként is szerepelt.

Magát a költőt 1967 augusztusában ismertem meg Londonban. Pilinszkyben sovány, korán őszülő hajú, félénk embert találtam, akinek magas hangjában volt valami fájdalmas, szinte sírós

elem, de amikor beszélt, ezt jól formált mondatokban tette. Amikor indiszkrét módon azt kérdeztem, mégis mennyiből él havonta Budapesten, olyan kis összeget mondott, hogy elképedtem, neki meg elcsuklott tőle a hangja. Mivel már hozzákezdtem *Sötét mennyország* című oratóriumának fordításához, főleg erről a műről faggattam. Pilinszky elmondta, az oratórium felépítése olyan, mint egy mise, nem szorul magyarázatra, és hogy a koncentrációs táborok tapasztalata olyan közös rituális nyelvre ad lehetőséget, amiben ő az „európai költészet nagy esélyét” látja. Ő nem ért a politikához, mondja, figyelme „belterjes”, igazából csak egyetlen élményvilágot variál egész életében. Most nagyon kifárasztotta a hosszú európai utazgatás, de arra büszke, hogy még a vatikáni rádiótól is kapott meghívást.

Mindezt akkori jegyzeteim alapján rekonstruálom, és azt is tudom, hogy Pilinszky örült a Tri-Quarterlyben már 1967 tavaszán megjelent fordításomnak. Ezt nekem is említette, de érdeklődése Siklós Istvánnak egy hozzám írt leveléből is kiderül: „Pilinszky... a Tri-Quarterlyt még Párizsból kérte, s Szabó Andris elküldte neki a saját példányát. Ha van rá lehetőség, küldj neki, Andrisnak, még egyet, s a BBC-nek (Rentoulnak) is. A könyvszemlében Arthur Whitney fog beszámolni róla.”⁸

A Tri-Quarterly különszám megjelenésekor már második évét taposta a *Modern Poetry in Translation* című, Ted Hughes és Daniel Weissbort által szerkesztett folyóirat. Londoni barátaink közül a BBC magyar osztályán dolgozó Siklós István mindkettőjüket ismerte, azt hiszem, én is rajta keresztül ismertem meg őket. Évekig próbáltuk Hugheséket rábeszélni, csináljanak egy magyar különszámot a lapnak, amiben bemutatnák a kor legjobb élő magyar költőit, köztük Pilinszky Jánost. Mivel magánszorgalomból lefordítottam a *Sötét mennyországot*, hogy felkeltsem Weissbort érdeklődését, a korábban lefordított *A szerelem sivatagával* együtt elküldtem mindkettőt az MPT-nek. Az oratóriumot mindkét szerkesztő elolvasta, de az végül nem jelent meg a lapban, és a BBC-ben sem tudtuk előadatni. Az 1969-es londoni költői fesztiválon, ahol Pilinszky magyarul olvasta fel néhány versét, Patrick Garland pedig az angol fordításokat, csakúgy, mint az MPT-ben megjelent Pilinszky-verseket még fordítóként Péter Siklós és Ted Hughes együtt jegyezte.⁹ Ekkor „lépett be a képbe” Csokits János, akit Olwyn, Ted Hughes nővére és ügynöke még Párizsból ismert, s aki már 1960-ban meglátogatta Hughest Londonban.

Csokits János hosszú évekig tartó, szívós odaadással dolgozott azon, hogy Ted Hughes-zal megszerettesse Pilinszkyt. Maga Csokits még a „rég” emigránsok közé tartozott, befelé forduló, magányos, emberkerülő költőként kevés „ötvenhatossal” volt jó viszonyban. Később könyvet írt az 1976-os angol Pilinszky-kötet történetéről, amiben rendszeresen mellőzte a Bende-Hafner-féle bibliográfiában jól követhető angol Pilinszky-recepció tényeit. Ebben a saját szerepét abszolutizáló, *Pilinszky Nyugaton* című könyvben Csokits elmondja, hogyan került közelebbi kapcsolatba Olwynon keresztül Ted Hughes-zal, aki 1967-ban rábízta az MPT-nek tervezett magyar különszám szerkesztését. Bár ez a kiadvány részben Daniel Weissbort habozása, részben a londoni és más fordítók Csokitscsal való összeférhetetlensége miatt sohasem készült el, a Párizsban élő költő továbbra is tartotta a kapcsolatot Hughes-zal, sőt, Olwyn segítségével elérte azt, hogy a magyarul nem és franciául rosszul értő Ted Hughes végül őt bízta meg egy angol Pilinszky-versválogatás nyersfordításának elkészítésével.¹⁰

Ez a választás szerencsésnek bizonyult: Csokits 1974-ben Londonba költözött, így többször tudott találkozni Hughes-zal, és a kötet lezárása előtt két hetet töltött Devonban, Hughesék farmján.¹¹ Nyersfordításai általában pontosak, Hughes saját bevallása szerint kevés helyen, szinte „alig” változtatott rajtuk, s bár Csokits talán néha megjelölte az egyes versek rímképletét, Hughes azokat nem vette figyelembe. Így az 1976-ban megjelent *Selected poems*-ből sikeres Pilinszky-átültetés lett Hughes sajátos hangján, de a magyar költő versvilágának drasztikus egyszerűsítésével, lecsupaszításával. Mivel az akkor már neves és nagyra tartott Ted Hughes írta a kötet előszavát, ami beavatott a „keresztény egzisztencialista” Pilinszky költészetébe, az angol kritika, köztük több költő-fordító élénken reagált a kötetre, mind a hét angol nyelvű és két magyar recenzió elismerően, pozitív hangnemben.¹² Ezek közül kettőt én írtam, a Nagyvilág mellett az amerikai *World Literature Today* című, negyedévenként megjelenő folyóiratba, egyet pedig a manchesteri *Poetry Nation Review*-ban közölt angol társfordítóm, Clive Wilmer, aki bírálta a kötet túlságosan „hughesi” előszavát, és az angolok közül a legtisztábban észlelte a magyar irodalom angliai recepciója számára fontos kötet hiányosságait.

A *Selected poems* a londoni kiadás után 1977-ben megjelent változatlan tartalommal egy New York-i utányomásban, de Pilinszky egy angol kiadói ismerőse úgy találta, hogy a Hughes-féle kötet nem ad képet Pilinszky későbbi munkásságáról, ezért 1978-ban kihozott egy kisebb kötetet *Crater, Poems (1974–75)* címmel.¹³ Ennek a Peter Jay által (francia vagy magyar nyerekből fordított?) szerkesztett kis kötetnek, amely Schaár Erzsébet szobrának reprodukciójával és Pilinszky János fényképével jelent meg, már nem volt olyan lelkes fogadtatása, mint a válogatott verseknek, tudtommal egyedül én írtam róla angolul a *World Literature Today* című világirodalmi folyóiratnak.¹⁴

Hogy mennyire örültem a Csokits–Hughes-féle kötet megjelenésének, bizonyítja a tény, hogy amikor még annak megjelenése előtt, 1975-ben az edinburgh-i *Lines* review magyar költői különszámára engem kértek fel szerkesztőnek, Kassák, Radnóti Miklós és Vas István mellé negyediknek tizenkét Pilinszky-verset válogattam be a szám anyagába, Csokits és Hughes fordításában.¹⁵ Ezután (alighanem a jó angolos Vajda Miklós segédszerkesztőnek köszönhetően) *The New Hungarian Quarterly* is gyakran adott helyet Pilinszky-fordításoknak, kezdve az amerikai William Jay Smith-szel és folytatva az egyre inkább „társfordításnak” tekintett Csokits–Hughes-variánsokkal,¹⁶ a Nagyvilág pedig 1977 áprilisában közzétette Ted Hughes előszavát Kada Júlia fordításában. Fontos tény, hogy Vajda Miklósnak ugyancsak 1977-ben szerkesztett *Modern Hungarian Poetry* című antológiájában Pilinszky János nem kevesebb, mint tizenhét verssel szerepel, részben Csokits–Hughes, részben William Jay Smith által átültetett költeményekkel.¹⁷

1977-ben jelent meg egy másik könyv, ami mindmáig a Pilinszky-filológia vitatott ügye maradt, jöllehet a magyar variáns megjelenése az ismertetések és kritikák valóságos özönét indította el – a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című kötetre gondolok.¹⁸ Sutton Robert Wilson színházának Harlemből származó fekete színésznője volt, akit a „székesfehérvári” Pilinszky 1973-ban ismert meg Párizsban. Wilson minimalista színdarabja, ez a „csöndes opera” (*Deafman Glance*) megérintette Pilinszkyt, aki párszor személyesen találkozott és beszélgetett Suttonnal, sőt, amikor megbetegedett, a színésznő ápolta a költőt, orvosságot hozott, teát főzött neki; ennek a kapcsolatnak alapján írta meg utóbbi a Suttonhoz kapcsolódó kiesszé-sorozatát, egy „párbeszéd regényét”. A *Beszélgetések*ben sok önéletrajzi vonatkozású adat és vallomás, valamint elgondolkodtató poétikai megjegyzés mellett gyakran találni hermetikus szövegrészeket, amelyek wittgensteini aforizmákra emlékeztetnek. Mindenesetre 1975 után Pilinszky már nem írt verset, és a Sutton-beszélgetéseket, úgy látszik, soha teljesen ki nem bontakozott prózaírói pályája kezdetének vélte, vagy képzelte.

Cambridge-ben két évente rendeztünk egy nemzetközi költői fesztivált, amire 1981 májusában meghívtuk az Angliában már jól ismert Pilinszkyt is. Igaz, egy évvel korábban újra járt Pilinszky Angliában, a Vajda Miklós vezette magyar „költő-delegációval” (Juhász Ferenc, Vas István, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor és Károlyi Amy társaságában),¹⁹ ahol kellemetlen élményeket szerzett egy Peter Jayjel a Sohóban átitalozott éjszaka után, de most egy olyan egyetemi városba hívtuk meg, ahol nyugodtabbak voltak a körülmények, és ő lett volna a fesztivál egyik „sztárköltője”. Vilámcsapásként ért bennünket a hír, hogy Pilinszky János május 28-án váratlanul elhunyt. Számítalan hazai nekrológ mellett angolul is megemlékezett róla (név nélkül) Czigány Lóránt a *The Times* című tekintélyes angol napilapban.²⁰

Még Pilinszky életében készült, de alighanem a *Harmadnapon* költőjéhez már nem ért el az a gyűjtemény, amit Albert Tezla amerikai bibliográfus szerkesztett és adott ki 1980-ban. Ebben terjedelmes életrajzot és számos Pilinszky-verset, valamint egy *KZ Oratoriót* és két prózai részletet olvashatunk a Londoni Egyetem magyar nyelvésze, Peter Sherwood fordításában, utóbbi a Sheryl Suttonnak címzett *Önéletrajz*, az 1977-es könyvből való szöveg első angol fordítása.²¹ Ez a Tezla-féle vállalkozás a „sokat markol, de keveset fog” iskolapéldája: az *Ocean at the Window* című antológia alcíme *Hungarian Prose and Poetry since 1945*, benne egy több mint húszoldalas bevezetővel, egyes színvonalú fordítókkal, 481 oldalon át (!) szól a háború utáni magyar irodalomról – ebben a közegben Pilinszky csak egyike lehetett Tezla többnyire filológiai pontossággal fordított szerzőinek. Ennek a könyvnek egyáltalán nem lett visszhangja sem az amerikai, sem a magyar sajtóban, a bibliográfia (1843. tétel) legalábbis nem tud ilyenekről.

A költő halála után egyre szaporodtak az angol nyelvű Pilinszky-fordítások. A torontói Béky Halász Iván *Scaffold in Winter*, az amerikai Emery George pedig *Metropolitan Icons* címen állított össze egy-egy verseskötetet.²² Közben Peter Jay kiadója, az Anvil Press sem maradt tétlen. 1989-ben kihozta újra a *Selected Poems* válogatást, ezúttal *The Desert of Love* címmel.²³ Két évvel később Tótf-

lusi István is vállalkozott egy újabb, saját maga által fordított, kétnyelvű Pilinszky-válogatásra, aminek – hazai kiadvány lévén – nagyobb kritikai fogadtatása lett, mint mindhárom külföldön megjelent újabb kötetnek, és 1994-ben második kiadást ért meg.²⁴

Mivel az angol nyelvű Pilinszky-fogadtatásban fontos hely jutott az antológiáknak, röviden meg kell említenünk az 1996-os év két Pilinszky-„eseményét”. A költő versei méltó helyen szerepeltek egy angliai és egy amerikai magyar költői antológiában: a George Szirtes és általam szerkesztett *The Colonnade of Teeth* című, modern magyar költészetet bemutató antológiába tíz Pilinszky-verset válogattunk be, valamennyit a Csokits–Hughes-fordításokban,²⁵ míg terjedelmes „csodaszarvasos” antológiájában Makkai Ádám tizenkilenc verssel szerepeltette a *Ravensbrücki passió* költőjét, a Csokits–Hughes-fordítások mellett Peter Zollman és Peter Jay, valamint a saját átültetéseiben. A könyv második kiadásában, 2000-ben Makkai még megtoldotta korábbi válogatását eggyel, az *Apokrif* című, a Pilinszky-életműben fontos vers fordításával. Ezzel a verssel Ted Hughes hosszú évekig birkózott, úgy érezte, megoldása az 1976-os kötetben sem volt tökéletes, ezért (vagy ennek ellenére?) Makkainak a magyar születésű és az angol költői nyelvben kevésbé otthonos Zolmann Péter produkált egy újabb verziót. Zolmann kiváló mérnökember volt, aki hobbiából kezdett verseket fordítani idősebb korában – bár fordításában könnyen, szinte gondtalanul rímelt, ez azzal járt, hogy a jó hangzás kedvéért gyakran eltért az eredeti szöveg szellemétől, illetve jelentésértelmezésétől. Emiatt, ha gondosan végigolvassuk, a „csodaszarvasos” második kiadás *Apokrif*-fordítása sem lett lényegesen jobb, illetve szöveghűbb a Csokits–Hughes-féle változatnál.²⁶

Az ezredfordulón adták ki Magyarországon a *Homeland in the Heights* (Haza a magasban) című angol nyelvű antológiát, amit Bertha Csilla szerkesztett. Ebben a már korábban ismert fordítókhoz Len Roberts is csatlakozott, a tizenkilenc vers közül hat fordításával. Rajta kívül a fordítók közül csak három nem tudott magyarul, és dolgozott nyersfordításból. Bertha nem tudni, milyen megfontolások alapján szerepeltetett főleg többnyelvű magyar fordítókat.²⁷ Csokits János pedig, miután röviddel a rendszerváltás után visszatért Magyarországra, és kiadta a harminckét Hughes-levellet is tartalmazó *Pilinszky Nyugaton* című könyvét, később nemigen vett részt a Pilinszky-fordítások körüli vitákban. Helyette a *The Hungarian Quarterly* közölte a bostoni Koncz Lajos orvos írását, amiben az irodalom pártoló emigráns megerősítette, Csokits nyersfordításai milyen mértékben befolyásolták Ted Hughest végleges szövegének kialakításában, továbbá hogy verseinek fordításai közül a legfontosabbnak tekintette az angol verziókat, mondván: „a világ fele angolul beszél”.²⁸

Pilinszkyt Ted Hughes hét évvel később követte, 1998-ban hunyt el. Több kötetre rúgó levelezéséből Christopher Reid állított össze kilenc évvel később egy 756 oldalas (!) válogatást, benne Csokits János hat levelével, amit a rangos Faber and Faber, Hughes kiadója jegyzett. Időközben (2006-ban) napvilágot látott, ugyancsak a Fabernél, Daniel Weissbort gondozásában Ted Hughes legjobb fordításainak gyűjteménye. Mindkettőről én írtam kritikát a régi nevére visszakeresztelt *The Hungarian Quarterly*-ben, a többi közt cáfolva azt a legendát, amit Csokits János – nem tudni, mennyire jóhiszeműen – terjesztett Pilinszkyről, miszerint a költő Magyarországon „a cenzorok és besúgók állandó felügyelete alatt áll”.²⁹ Itt, meglehet, kicsit elvettem a súlykot Csokits „növekvő paranoiájáról” szólva, amire a lap következő számában dr. Koncz levélben reagált, kiigazítva „pontatlanságaimat” (*inaccuracies*). Néhány, a Csokits–Hughes kapcsolatot illető évszámot illetően igaza volt, de ahogy a levelére közölt válaszomban rámutattam, Pilinszkyt apolitikus és ártalmatlan költőnek tartotta a kommunista kulturális kormányzat. Különösen kedvelte verseit Aczél György, tőle függött, hogy Pilinszky bármikor kap-e útlevelet, bármilyen meghívásra utazhat-e külföldre. (Ezt különben Csokits is elismerte könyvében).

A Csokits–Hughes levelezés teljes egészében elérhető az amerikai Emory Egyetem (Atlanta) könyvtárának irattárában. Nem tudom, kiderül-e belőle, milyen ellenérzésekkel viseltetett Csokits János Ted Hughes barátja és munkatársa, a költőnél szerényebb tehetségű MPT-társaszerkesztő, Daniel Weissbort iránt. Maga Weissbort szerette Pilinszkyt, meg is írta *Letters to Ted* című könyvében, hogy a Cambridge-ben végzett angol költőt Juhász Ferenc mellett kizárólag Pilinszky érdekelte a magyarok közül. Érdemes idézni Weissbort egyik versét, egy Hughes-zal töltött hosszú séta leírását, amely ezekkel a szavakkal fejeződik be: „Együtt-vándorlásunk csöndje / olyan volt, hogy attól most / Pilinszky Jánosra kell gondolnom / aki úgy akart verset írni »mintha hallgatna«.”³⁰

Pilinszkyvel kapcsolatos személyes emlékeimet először 2007-ben írtam meg a Vigiliának.³¹ Ebben a többi közt szót ejtettem 1972-es fellépéséről Londonban, ahol a Queen Elizabeth Hallban ol-

vasott fel W. H. Auden és Joszif Brodskij társaságában. Pilinszkynek, aki magyarul olvasott fel néhányat verseiből (ezeket követte az angol fordítás), nagy sikere volt, a magyarul nem értő hallgatóság valahogy megérezte benne a különlegesen tehetséges költőt. Ez alkalommal mellettem ült és megindultan hallgatta a felolvasást Cs. Szabó László, aki kétszer is meginterjúvolta Jánost a BBC magyar adásának³² – mondanom sem kell, hogy ezekből az interjúkból Pilinszkynek az égvilágon semmi baja sem lett Budapesten.

A két Hughes-könyvről írt kritikámban már nyíltan utaltam arra, hogy mivel Ted Hughes nem vette figyelembe Pilinszky formavilágát, „indokolt Pilinszky legfontosabb verseinek újra angolra fordítása oly módon, hogy azok formailag közelebb legyenek az eredeti szöveghez”.³³ Egyúttal ugyanebben a Hungarian Quarterly-számban közöltünk öt Pilinszky-verset, amit Clive Wilmerrel fordítottunk, köztük a *Quatrain*, vagyis a remek *Négysoros*, amin több mint egy évig dolgoztunk, valamint a *Ravensbrücki passiót*, minden korábbtól eltérő fordításban. Utóbbi esetében sikerült megoldanunk, hogy az angol szöveg ne a hímnemű névmással kezdődjön, mivel Ravensbrück túlnyomó részt női tábor volt – ezt sem Csokits, sem más fordítók nem vették figyelembe –, és Pilinszky minden valószínűség szerint egy ismerős zsidó lányra gondolt, akit 1944-ben éppen Ravensbrückbe deportáltak. Ez a probléma még sok évvel később is felmerült, amikor a Hungarian review újra közölte a vers Csokits–Hughes-féle változatát, és nekem kellett egy cikkben rámutatnom, hogy Pilinszky miért „tárgyasította” a versben szereplő személyt.³⁴

2011-re aztán elkészült a Clive Wilmer egyik kiadója, a tonbridge-i Worple Press által kinyomtatott új versfüzet, a *Passio*, amiben Pilinszky János tizennégy versét tettük át angolra, annyira formahűen, amennyire ezt az angol verselés szabályai megengedik. A versekhez Wilmer írt bevezetőt, amit én hamarosan lefordítottam a Vigiliának.³⁵ Ebben barátom megindokolta, szerintünk miért volt szükség olyan nagy versek, mint a *Francia fogoly* újrafordítására. A kiadványt a cambridge-i egyetemi könyvtár zsúfolásig megtelt termében mutattuk be, a közönség soraiban olyanokat láttam, mint Geoffrey Hill, akkoriban az egyik legjobb élő angol költő. Mivel a *Passio* alacsony példányszámban jelent meg, legjobb tudomásom szerint az utolsó darabig elfogyott. Az a pár kritika, ami megjelent róla az angol irodalmi lapokban, pozitívan értékelte a versfüzetet.

Hét évvel később *Steep path* címen a Corvina kiadta Clive Wilmer és az e sorok írójának legjobb magyar versfordításai gyűjteményét. Ennek a Dsida Jenőtől Szabó T. Annáig tartó „szubjektív” antológiának az előszavában Wilmer egy teljes oldalt szentel Pilinszkynek, akit „érvekkel bizonyíthatóan (*arguably*) a második világháború óta a legjobb magyar költőként” aposztrofál. Én ugyan óvatosan odatenném a „legjobb” elé az „egyik” jelzőt, de alapjában egyetértek társfordítómmal Pilinszky János költészetének értékelésében. Clive azt is elmondja, miért fordítottuk újra az (*Apokrif* kivételével) az életmű legfontosabb darabjait, azzal fejezve be a bevezetést, hogy „mi nem szándékoztunk meghaladni (*supersede*) a Hughes–Csokits-kötetet, csupán kiegészíteni azt”.³⁶ Csokits János 2011-ben súlyos depressziójából öngyilkosságba menekült, én búcsúztattam a Guardian című napilapban.³⁷

Az újabb kutatók, akiket érdekel a műfordítás, illetve az, hogy mennyire hatottak Csokits nyersei Hughes költészetére, már fölhasználják az angol költő levelezését, amit az még életében eladott az atlanti Emory Egyetem levéltárának. Ezek között megtalálhatók Csokits nyersei, illetve látni, hogyan és mit változtatott meg rajtuk a yorkshire-i költő, akinek hangvételét a jelek szerint Pilinszky szuggesztív verseinek Csokits által készített nyersfordításai jelentékenyen befolyásolták. Ez főleg a *Crow* kötet verseire érvényes, az ír költő-kritikus Tara Bergin szerinte a Hughes-kötet „sok szempontból... erősen tükrözi Hughes lelkes reagálását Csokits szó szerinti változataira”.³⁸ Ezt a hatást egyébként már Clive Wilmer sok évvel korábban észrevette a Csokits–Hughes-kötetről a Poetry Nation Review-nak írt kritikájában.³⁹

Ezzel még mindig nincs vége az angliai Pilinszky-történetnek. Ted Hughes kötetét a magyar kormány kitüntetéssel méltányolta: az akkor már Devonban élő költő megkapta a Pro Cultura Hungarica díjat, amit a londoni követségi díszebéd keretében Antalpéter Tibor nagykövet nyújtott át neki 1993 októberében. A díjat Hughes szép, szinte megható levélben köszönte meg a nagykövetnek. Antalpéter, hajdani iskolatársam és barátom évekkal később átküldte nekem ezt a levelet azzal, hogy tegyem közzé a Hungarian Quarterlyben. Hughes levele a lap egyik utolsó (Lisztnek szentelt) számában olvasható, érdemes egy mondatát idézni: „Pilinszky Jánoshoz fűződő barátságomat életem egyik nagy ajándékának tartom, olyannak, ami nagyon mélyen megérintett.”⁴⁰

JEGYZETEK

¹ Irodalmi Újság (London), 1961. december 15.

² *Pilinszky: the Lonely Poet*, Hungarian Quarterly (New York), 1965. április–július. Matthew Zion velem kb. egyidős kaliforniai költővel csak egy-két évig dolgoztam együtt Berkeleyben mint társfordítóval, kapcsolatunk még távozásom után is pár évig fennmaradt.

³ Erről Hafner Zoltán adott hírt a Vigiliában, kicsit érthetetlenül névrokonomnak, a külpolitikai újságíró Gömöri Endrének tulajdonítva az esszét és a fordításokat. A tévedést a Vigiliának írt levélben kellett kiigazítanom. Kerényi Gráciával sűrűn leveleztem, Varsóból írja 1965. március 8-án: „[Jancsi] kért, hogy köszönjem meg Magának az ő nevében, amit róla írt, nagyon örült és tetszett neki.”

⁴ *The Literary review*, 1966/3, 442.

⁵ *The New Hungarian Quarterly*, 23 (1966. ősz), 130–131.

⁶ George GÖMÖRI, *Polish and Hungarian Poetry 1945 to 1956*, Clarendon Press, Oxford, 1966, 92–94.

⁷ *New Writing of East Europe*, szerk. George GÖMÖRI, Charles NEWMAN, Quadrangle Books, Chicago, 1968. Pilinszky verse a 150. oldalon. A *Times Literary Supplement* című angol folyóirat olyan fontosnak tartotta ezt a kiadványt, hogy szerkesztőségi cikkben reagált rá.

⁸ Siklós István 1967. szeptember 30-i levele. Nem tudom, Whitney ismertetése végül is elhangzott-e a BBC magyar adásában.

⁹ *Pilinszky János bibliográfia*, szerk. BENE József, HAFNER Zoltán, Osiris, Budapest, 2001, 1314 tétel. Ugyanerről lásd Czigány Lóránt hozzászólását: *Kortárs*, 1993/7, 1–24.

¹⁰ CSOKITS János, *Pilinszky Nyugaton*, Századvég, 1992, 31–32. Csokits más nyersfordítók, főként egy titokzatos X.Y. hibáit pécézi ki könyvében, akik mögött Siklós Pétert és talán testvérét, Siklós István költőt kell keresnünk.

¹¹ *Uo.*, 54.

¹² A könyv kritikáit felsorolja: BENE–HAFNER, *i. m.*, 1256. tétel.

¹³ *Anvil Press Poetry*, London, 1978; 1259. tétel a Bende–Hafner-bibliográfiában.

¹⁴ *World Literature Today*, 1979/1, 57.

¹⁵ *Lines Review*, 59 (1976. szeptember), Bende–Hafner 1342. és 1713. tétel, az utóbbi csúnya hibával: Radnóti Miklós helyett „Sándor” áll a szövegben.

¹⁶ Al Alvarez *The Faber Book of Modern European Poetry* című antológiában (London, 1992) hét Pilinszky-fordítást közöl „JC/TH” aláírással.

¹⁷ *Modern Hungarian Poetry*, szerk. Miklós VAJDA, Budapest, 1977; Bende–Hafner: 1444. tétel.

¹⁸ A könyv csak 1992-ben jelent meg angolul, Peter Jay és Major Éva fordításában: *Conversations with Sheryl Sutton. The Novel of a Dialogue*, Carcanet–Corvina, 111 o.

¹⁹ Beszámol róla Peter SHERWOOD a *New Statesman* című folyóirat 1980/404. számában és VAJDA Miklós a *Kortárs* 1980/7. számában.

²⁰ *The Times*, 1981. július 2., Bende–Hafner: 1860. Ugyanez magyarul: *Irodalmi Újság*, 1981, 7–10.

²¹ *Önéletrajz*, 147–149, *Ocean at the Window*, szerk. Albert TEZLA, University of Minnesota Press, Minneapolis. Négy Sherwood-fordítás megjelent a „Wüstenei der Liebe/ The Desert of Love” című Holibri, Kossuth könyvkiadó által készített kétnyelvű válogatásban (Budapest, 1992).

²² 1262. és 1281. tétel a Bende–Hafner bibliográfiában.

²³ Angol nyelvű ismertetése: Gömöri György, *World Literature Today*, 1990/3, 504., magyarul: *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 26.

²⁴ Bende–Hafner, 1274. és 1279. tétel.

²⁵ *The Colonnade of Teeth. Modern Hungarian Poetry*, szerk. George GÖMÖRI, George SZIRTES, Bloodaxe Books, 1996. Pilinszky János a 118–127. oldalon szerepel.

²⁶ *Quest of the 'Miraculous Stag', The Poetry of Hungary*, szerk. Adam MAKKAJ, Atlantis–Centaur–Framo Publishing–Tertia, Chicago–Budapest, első kiadás 1996 (Bende–Hafner: 1470.), második kiadás: 2000. Az *Apokrif* a második kiadás 963–966. oldalán.

²⁷ *Homeland in the Heights. An Anthology of Post-War II Hungarian Poetry*, szerk. Csilla BERTHA, Eötvös, 2000. Bende és Hafner hiányosan, a szerkesztő neve nélkül adja meg ezt a (1476.) tételt, következetesen elírva Makkai Ádám nevét.

²⁸ Dr. Koncz Lajos 2013-ban hunyt el. Irása: *Ted Hughes és János Pilinszky*, *The Hungarian Quarterly*, Vol. XLIV, 171, Autumn 2003, 97–100.

²⁹ *Uo.*, Vol. 49, No. 191, Autumn 2008, 167–171 és No. 192, Winter 2008, 176. A 2008-as téli szám közli fakszimilében (Kabdebó keresztnevének elírásával) Ted Hughes az írországi Kabdebó Tamásnak írt levelét.

³⁰ *Anvil Press Poetry*, 2002, 21. Egy másik versében Weissbort említi, hogy Ted más versfordításai is „Csokits János szigorú nyersfordításait” tekintették modelljüknek. *i. m.*, 64.

³¹ *Találkozások Pilinszkyvel*, *Vigilia*, 2017/11, 849–852.

³² Először 1967-ben, majd újra 1972-ben.

³³ *The Hungarian Quarterly*, Vol. 49, No. 191, Autumn 2008, 171.

³⁴ *Notes to the „Passion at Ravensbrück” by János Pilinszky*, *Hungarian Review*, Vol. VI. No. 2 (March 2013), 101–102.

³⁵ *Vigilia*, 2012/3, 210–212.

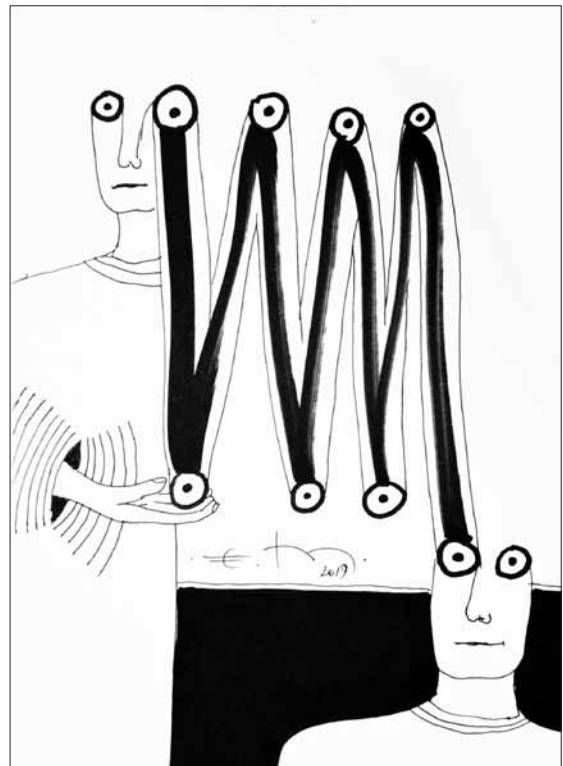
³⁶ *The Guardian*, 2011. szeptember 11.

³⁷ *Steep Path. Poems translated from the Hungarian*, szerk. Clive WILMER, Corvina, Budapest, 2018, 13. 2018-ban Clive Wilmernek ítelték az egyik Janus Pannonius fordítói díjat, amit ő Magyarországon vett át.

³⁸ Tara Bergin, *Ted Hughes and the Literal: A Study of the Relationship between Ted Hughes's translations of János Pilinszky and his poetic intentions for 'Crow'*, PhD thesis (Newcastle, 2013), 132. Ugyancsak Bergin írt elismerő kritikát a 2011-es Pilinszky-füzetünkről. *PNReview*, Vol.39 No. 3 (2019) January–February 2013.

³⁹ *Poetry Nation Review*, 1977/3, 34–36.

⁴⁰ *The Hungarian Quarterly*, Vol. LII, No. 202–203, Summer–Autumn 2011, 138–139.

MÓZES HUBA

Adalékok egy fordítás történetéhez

MÓZES HUBA (1941) Miskolc

Angol fordításban lett volna szükségünk Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*ára, de fordítását nem találtuk. Megkértük hát a hazalátogató Makkai Ádámot, ültesse át a költeménynek legalább a változatlanul ismétlődő, majd módosítva visszatérő refrénjét angolra. Kértük ugyanakkor Áprily Lajos *Tavasza házsongárdi temetőben* című, Apáczai Csere Jánosné Aletta van der Maetot megszólító versének angolra fordítását is, hogy közeli, tilburgi kettős előadásunk keretében holland vendéglátóinknak feleséggel, Kabán Annamáriával bemutathassuk. Az utóbbi fordítást igaz örömünkre rövidesen kézhez kaptuk.

Az Ádámmal és feleségével, Ágnessel folytatott jó hangulatú beszélgetés alkalmával kölcsönösen könyvet cseréltünk egymással. Ádám kevéssel utóbb, 2004. június 5-i, Erdélyből küldött levelében a *Psalmus Hungaricus*ra utalva jelezte: „Azt hiszem, meg fogom tudni oldani a Dsida-refrain.” Következő levelében több mindentről esett szó, a többi közt Ádám *Úristen! Engedj meghalni!* című, *Petőfi Sándor pokoljárása és megidvezülése* alcímű kötetéről, valamint a LACUS-ról, vagyis az amerikai nyelvészek Ádám alapította szakmai egyesületéről (Linguistic Association of Canada and the United States). A levél 2004. július 11-én érkezett Chicagóból.

„Kedves Huba és Anikó!

4 bőrröndünk lemaradt Amszterdamban, csak másnap kaptuk meg őket késő éjjel. Szerencsére minden megvolt, és azóta a ti dolgaitokat olvasom. Ezt kötelező tantárggyá kellene tenni, és csak vizsgázott, költői igazolvánnyal rendelkező egyéneknek volna szabad publikálni. Kifognának a fűzfapoéták. Kérlek, nézzétek meg a *Petőfi*-kötetben az *Elalvásom valahogy így esett meg* c. verset (P. Tibetben és a szellemi világban). Most jön a Dsida teljes egészében. Fogok írni is *A formális verselés mentsvára, a magyar költészet* vagy hasonló címen, mihelyt lement a LACUS 30. évfordulója 2 hét múlva. Sokat fáj a fejem és a hátam. Mellékelek attachment formájában 4 »szonettet« – azt hiszem, ilyent más nem írt még, igazítsatok ki, ha tévednék –, a lábjegyzet megmagyarázza a szerkezetet, időmértékes haikuk rímekkel és cifra rímképlettel. Vélemény kéretik.

Hogy tetszett az Aletta van der Maet-vers a holland atyafiaknak? – Jó volt találkozni, ha rövid időre is – Szeretettel üdvözöllek benneteket, Ági is,
Ádám”

A levél jellegzetesen makkais – leleményes névötvözésével bennünket barátian megszólító – versmel-léklete tudomásom szerint máshol nem jelent meg.

VANITATUM VANITAS
Mózses Hubának és
Kabán Annamáriának

I.
Röppen a haiku
Chicagóból Miskolcra
s tán meg is érted:
ezt teszem érted
nagyobb polcraól kis polcra
száz melegajkú
üdvözlöt és köszöntés

HubAnikóék
verstanához lábjegyzet
melyet bizvást átszegnek
andalító, kék
fogpaszták és körömkés
víg keveréke –
részt veszek még e

II.
nyelvi tornán, ha hiszed
és ha nem, akkor
maradékát *te* viszed!
Jöjj, fene aggkor!
Elsatnyul az értelem,
s ízetlen lesz ételem,
ámde ha *Angkor*
Wat-ra tűz memóriám
visszaszáll a glóriám
mit láttam, attól:
ezer Buddha üldögélt
hol dögvészes *Pol Pot* élt
s nyírta a népet
pár betű végett.

III.

Robban a lőszer
belehal a katona –
újra csatázunk?

Rekken a lőszer
(békepárti hadova)
s roskad a házunk.

Vége lesz ősszel?

Jaj dehogyis... Marad a
téma: pofázunk.

Drágul a lőszer –
éhezik a katona

jaj, ne csatázzunk!

Mindent visz a vak duma...

Jajj, ne csatázzunk!

IV.

Sitten a vámpír
gyilkos Szaddám Husszeín
két fia döglött –

mind, aki költött
részeg, mint a *műezzin*
ordít a rémhír:

„Gyűjtik már az atomot,

gázt, fene mérget!”

s nem leltek csak salakot,
bagdadi férget.

„Dús olaj égett?”

– faggatják az arabot,

lehungyozzák a rabot

más hite,

más szeme,

más színe,

más haja,

más faja végett.

Chicago, 2004-07-11

A levélben ígért s a versmelléklethez fűzött lap-
alji jegyzet inkább pontoskodó, mintsem pontos, a
szerzői szándékot azonban jól érzékelteti: „ldőmér-
tékes és rímelő 14 soros haiku-sonettek, ahol az 5
szótagos sorok a *szapphói* strófa 4. sorával azonos
ritmusúak: *Phusce, pharetra* (Horatius), *Izzada orcám*
(Berzsenyi). A 7 szótagos sorok ritmusa a daktilus és
a korjambus keveréke, képlete: ú – – – ú – –. A rím-
képletek I: *abc/cba/def/fed/gg*, II: *aba/bcc/bdd/bee/ff*,
III: *abc/abc/abc/abc/bc*, IV: *abc/cba/dede/edde*, az
utolsó sorban szándékos bővítéssel.”

2004. augusztus végén – szeptember elején
megérkezett a *Psalmus Hungaricus* fordítása is.
Ádámnak jeleztük, hogy Kolozsvárt – ahol éppen
tartózkodtunk – más lehetőségünk nem lévén, szö-
vegét a Protestáns Teológián akkor rektori tisztsé-

get betöltő Juhász Tamás nyomtatta ki. Kérését,
hogy szigorúan magánhasználatra a maga számá-
ra is nyomtathasson egy példányt, a fordító utóla-
gos egyetértésének reményében nem utasíthattuk
el. Felvetésünkre, hogy a *Psalmus Hungaricus* jó
volna az angolul olvasók minél szélesebb rétegei-
hez eljuttatni, Ádám 2004. szeptember 7-én hosszú
– az elején a levelezés ékezeteshasználati nehézsé-
geire, a végén a saját egészségi problémáira kitérő
– levélben válaszolt.

„Kedves HubAnikóék,

igen, lehet ékezetekkel is írni. Néha összekuszál-
ódnak az ékezetek, és mindenféle érthetetlen
szimbólum jön ki az ékezetes magyar hangok he-
lyén, de ez próba szerencse, tehát erre válaszolja-
tok nyugodtan ékezetekkel. Az sem olvashatatlan,
mert az é, az á, az ó, az ú, az ű meg az ő stb. helyén
többnyire ugyanaz jelenik meg, csak sokkal las-
sabban olvasható. Köszönöm kedves szavaitokat
írományaim kapcsán. Na mármost: nyugati ki-
adása a *Psalmus*nak. Kellene írni egy 20 flekkes
tanulmányt Dsidáról *A Forgotten Transylvanian-
Hungarian Poet* – avagy hasonló – címen, s abban
lehetne idézni a releváns részeket. A legpresztí-
zesebb folyóirat itt a PMLA, PUBLICATIONS OF
THE MODERN LANGUAGE ASSOCIATION. Nincs
semmiféle direkt összeköttetésem hozzájuk, de
többnyire demokratikusan szoktak dönteni, és ki-
sebbségi ügyek is szokták érdekelni őket. A főkérdés,
hogy angolul meg tudjátok-e csinálni. A fran-
cia, gondolom, menne, de azt Párizsban kellene ki-
adatni, a PUF (Presses Universitaires de France)
szerkesztőségében ismertem volt pár embert.
André Martinet feleségét és Mme Henriette
Waltert. Szóval a leendő szöveg nyelvén gondol-
kozzatok. Persze, magyarul is meg lehet írni, de
akkor egy bennszülött, anyanyelvi fordítót kell fog-
ni, aki rakja át angolba. A Miskolci Bölcsészkaron
volt egy ír bácsi – dr. Roberts?, nem vagyok biztos
benne –, ha Gyárfás Ágnes létezik még, ő meg-
mondja. Bizalmasan: a *Psalmus* nem Dsida legjobb
verse, csak politikailag a legfontosabb. Nincsenek
elviselhetetlen fájdalmaim, de a hátam jobb alsó
részében egy csatorna össze van szűkülve, ez a
»stenosis«, és nyom egy ideget. Azt mondják, le le-
het vakarni a felesleges csontot körötte, s ez csak
90 perc, 2 nap múlva haza is eresztenek. Húzó-
malasztom, mert utálok kés alá kerülni. Szept. 26-
án lesz egy éve a szívűtőnek, azt – babonás va-
gyok – mindenképp meg akarom várni. Legyetek
jól, sok szeretettel:

Ádám”

A publikációs tanácsok megfogadásának útján kis lépést jelentett a *Studi Finno-Ugrici* nápolyi egyetemi évkönyv IV. kötetében 2006-ban megjelent *Perspective as a text organizing factor* című rövid tanulmányom, amely a *Psalmus Hungaricus* fordításából több releváns részletet idézett.

2013-ban megalakult a Dsida Akadémia, amely az önazonosság- és összetartozás-tudat jegyében évről évre díszoklevéllel tüntette ki a Dsida-életmű népszerűsítésében és a kortárs magyar líra gazdagításában kiemelkedő szerepet játszó alkotókat. A Dsida Akadémia vezetősége 2014-ben díszoklevelet ítelt Makkai Ádámnak a *Psalmus Hungaricus* angol fordításáért, a magyar líra világirodalmi rangú közvetítéséért. Ekkor derült ki, hogy a kitüntetett talán meg is feledkezett *Psalmus Hungaricus*-fordításáról: „nagyon halványan kezd valami derengeni a fejemben – írta –, de oly régen volt, és lassan tíz éve elhagytuk Chicagót (leredukálva egy 5000 kötetes könyvtárat 250 darabra), hogy egyetlen sor az angolból nem jut eszembe. SOKAT SEGÍTENE, HA KAPHATNÉK EGY PÉLDÁNYT” – fűzte hozzá. A szkennelt küldemény visszaigazolása 2014. június 25-én érkezett.

„Kedves Huba,

megjött, kinyílt, ki is nyomtattam. Köszönöm. Most hadd tűnődjem egy darabig, hogy így lehet-e hagyni, avagy modernizálendő a fordítás. Igaz híved, üdvözléssel,

Ádám”

Mi magunk 2015. augusztus 26-án tértünk vissza a fordításra.

„Kedves Ádám!

Szeretettel üdvözlünk mindkettőtöket. Reméljük, jól vagytok. Megragadjuk az alkalmat, hogy rákérdezzünk: sikerült-e, szándékod szerint, finomítani Dsida *Psalmus*ának angol fordításán. Ha igen, megkérhetnénk, hogy küldd el nekünk az újabb változatot is? Ha nem esik nehezedre, szívesen olvas-

nánk mindennapjaitokról. Mindketten szívből kívánunk nektek minden lehető jót.

HubAnikóék”

Még ugyanazon a napon szívszorító válasz érkezett.

„Kedves jó Huba és Anikó,

hazajöttünk MO-ra. Új állandó cím: [...] Hosszú és bonyolult story, lényege, hogy Parkinson-kórral diagnosztizáltak, és egy öregek otthona USA-szerte havi tízezer dollár, ami abszurd egy tanári nyugdíjból. Itt, Budafokon a sógornómék házában ingyen lakásunk van. Kilenc év Hawaiiiban túl hosszú idő volt. Nem volt módom a Dsida-fordítás csiszolására, de ha állapotom enged, talán majd. Ne várjátok nagyon hamar, először túl kell élni nyolcvanadik születésnapomat (dec. 16.), baráti üdv,

Ádám”

Jenő Dsida, *Psalmus Hungaricus*, English version by Adam Makkai: az újonnan átnézett fordítás 2017. február 5-én érkezett, s a Dsida Akadémia *Egész világhoz lángbeszédül* című, 2017. évi konferenciakötetének függelékében olvasható (A 110 éve született Dsida Jenő emlékéét idéző miskolci tudományos konferencia előadásai, szerk. Kabán Annamária, Mózes Huba, Bíbor Kiadó, Miskolc). A konferenciakötetben nem szerepeltettük, itt azonban helyénvaló idéznem a fordítónak az átnézett szöveghez fűzött megjegyzését: „Eredetileg tegező régies formában volt a szöveg, úm. *thou, thee, mine* etc., ezeket átírtam modern angolba, *you, my* etc. Meg kellene mutatni egy igazi bennszülött angolnak vagy amerikaiinak, hogy melyik a jobb.” Erre nem kerítettünk sort, mert akinek megmutathattuk volna, esetleg éppen Makkai Ádamtól tanult helyesen angolul a chicagói vagy a hongkongi egyetemen.

A fordítás története ezzel nem zárult le. Hiszen hátravan még eljuttatása az angolul olvasók minél szélesebb rétegeihez.

SIMON ADRI (1974) Budapest

SIMON ADRI

Ötszáz kép

Több mint ötszáz fényképet készítettem
a telefonomról lementeni:

ha sok év múltán rájuk találok,
biztos majd örülni fogok neki,

merthogy a telefontal lőtt képek
többsége a telefontal elvész,
nem hozza vissza őket a felhő,
sem pedig az aranykardú Hermész,

kutattam az alkalmas technikát,
amivel a képeket letöltöm –
és zuhogott rám a biciklitúrák
emléke, a tópart és a Börzsöny,

a lombkoronaszintre épített
házikó a fák közt és Badacsony
fölött a borház, ahol hátulról
karolsz át, a tarkómon laza konty,

egy Penny vagy Aldi parkolója,
szakadó hó március legvégén,
úgy mozogsz be az ívfények alatt,
mintha a kezem éppen megkérné,

és Scrabble-versenyek célfotói,
végül túl volt már töltve a készlet –
a képmentős vasárnap estében
a szívem irgalmatlan nehéz lett.

Sajnáltam, hogy az utolsó közös
képeket dühömben még régebben
kitöröltem, ami maradt, abba
belenyúlok, sötét vagy életlen,

s e pillanatban az sem világos
– Cseke-tó kacsákkal alkonyatkor –,
hogy mire érdemes emlékezni
majd a hullámvasút-kapcsolatból,

de van azért egy-két jobb kép rólunk,
viharban pár pixelnyi menedék.
– Nem lehetett úgy folytatni mindezt,
hogy túl sok és egyszerre nem elég.

TÓHÁTI ZSUZSA

nyárutó

magadra húzod ezt a bő nyarat
 beletemetkezel
 húsa eltakar
 dús szelek fújnak a lombok alatt
 ne várj a napra
 kendővel takard el jól magad
 dolgokba mártózol
 falon a képek ablakok
 fejedből száraz falevelek
 kihullnak nevek városok
 utánanyúlsz
 de nem találsz
 gőzölgő szembogarak fölött
 bőr alatt és koponyád mögött
 dőreség volt így fogadni a semmit
 magad elé vonsz egy lebbenő ruhát
 szürke vad madár a hajnal
 ablakod előtt lapulva vár
 pillanat s áttöri szűk szobád falát
 vajúdva kel a nap
 s közben kutyák tépik szét az éjszakát
 kezed lelóg az ágyról
 tanulnod kell az új szabályt

(2021)

TÓHÁTI ZSUZSA (1987) Létavértés

MINDÁK DÁNIEL

Non sum dignus

MINDÁK DÁNIEL (1989) Budapest

A medve érezte meg először jövetelünket. Hátsó lábaira állva csörgette láncait, hosszú kutyaorrát a nyugati szélbe fordította, szipákkolt, szuszogott a felvonóhid alatti árokban. Az örök még nem figyeltek fel a porfellegre, a királyné medvéje kiszagolta, emberek és lovak, tehát hús és vér közeleg. A menet élén állók magasra emelték a zászlókat, szalagjaikat, kardjukat fürdőztették a napsütésben, hogy Esztergom lakói láthassák, Árpád-nembeli Emerik fia Román győzelemmel tér haza. A várbeliek a kapu előtt gyülekeztek, integettek, majd amikor az élcsapat hozzájuk ért, ki-ki házastársát, rokonát kereste. A gömbölyű hasú Matilda királyné napellenzőt tartó szolgáitól szabadulva csókkal üdvözölte férjét. Felröptették a király kerecsensólymát, és az állat széles köröket repülve hirdette az Árpád-nemzetség dicsőségét. A király karon fogta feleségét, és a vár belseje felé vezette.

Mentem én is, de még egy teendőm adódott. Nekem kellett, parancsra, a trónkövetelő Vladiszláv fejét kítűzni a kapubástyára. Cserepek élébe és a kövek közti résekbe kapaszkodva felmástrom a falon, én, a méltatlan szolga, akit se fia, se borja nem siratott volna, ha lezuhan. A bőrszákból elővett, kicsit megfeketedett fejet a gerincvelőnél ráhúztam a falból kiálló kampóra. Fiatal, magas, hosszú orrú legény volt Vladiszláv, még csak ritkás csomókban nőttek szőrpamacsok a pofája szélén. Vastag nyakát durván, legalább három csapással választották el testétől. Így végezte az a herceg, akinek családi hagyománya a magyarokra törni.

Körbenéztem a magasból, nyugat felé még messze kígyóztak a királyi sereg félig felbomlott sorai, vasas németek, bőr- vagy posztózekés magyarok, szekerek, gyalogos kísérők igyekeztek átjutni a kapun. A király és a legfontosabb tanácsadók körül mint böglyök szálldostak, akik ezen az órán is ünneplés helyett a keleti elégedetlenekre akartak szót vesztegetni. A lehangosabbnak maga a király nyomott boroskupát a kezébe, hogy vegye észre feladatát. Végre nekem is sikerült teletöltenem kulacsomat, és elvegyülnöm a rokonait, várbelieket történetünkkel szórakoztató katonatársaimmal.

Béla, Magnus, Vladiszláv, a hányinger kerülget idegen nevük hallatán, és még ezek akartak az uraink lenni. A magyarok azt a törvényt hozták, hogy csak Árpád fiait választják az ország élére, utána pedig csak István fiait, mert az apákat a fiúk kövessék hivatalukban. Ezért követte Istvánt Emerik, őt pedig Román. Emerik pedig trónörökös herceg volt, amikor egy sebzett vadkan megtámadta. Apám, Acsád, noha csak hajtónak vitték ki az erdőbe, nyársával szájon szúrta a disznót, így megmentve a herceget. Tettéért felvették a királyi család orosz testőrzoj közété. És mint már mondtam, az a törvény, hogy az apák hivatalát a fiúk örököljék, én kerültem helyére.

Egy emberöltővel korábban, Emerik trónra kerülése után a németek hozták Béla herceget hatalmas sereggel. A mieink, ahogy szokásba jött, visszavonultak a Dunántúlról, vittek minden mozdíthatót, az üres házakat felégették. Esztergomnál azt mondta Emerik király: A magyarok királya meghalhat, de nem menekülhet el székvárosából. Megvágta karját, egy csepp véréét üvegfiolába csorgatta, a fiolát kilógatta a székesegyház tornyából, és azt mondta, amíg vér van szívében, addig harcolni fog. A németek körbefogták, de a ma-

gas falakat nem tudták megmászni. Közben Vata és Bonyha lovasai kívülről a németeket kerítették be. Nyíltan nem mutatkoztak, de a táboron kívül tekerőket megszabadították földi életük sanyarúságától. Három hét múlva megették volna az egeret is a németek, de egy sem jutott kezeik közé. Amikor rájuk gyűjtötták a tábort, a császár kért békét. Emerik király azt mondta, csak Istentől teremtett életüket vihetik ki az országból, a német császár és a bivalyfejű Béla herceg anyaszült meztelenül, gyalog takarodott el Esztergom alól. Apám ott volt, látta, a császár is ugyanolyan férfi, mint a világfa kisarjadása óta mindenki más. A neszmélyi révnél járt a szomorú menet, amikor királyunk utánuk küldte a császár és a papok alsóruháit.

A németek kikergetése után a papokat békítette meg Emerik király, mert úgy mondják, a római latin és a bizánci görög pátriárka annyira megutálták egymást, annyit vitatkoztak, hogy már-már kettészakadt a papi rend. Végül abban állapodtak meg, hogy ismét öt pátriárka lesz, kettő latin, kettő görög, az ötödik Magyarország helyett ment Velencébe, mert Magyarországon és Velencében karattyolnak latinul a papok, de az urak barátai a görög császárnak. És a papok nem szeretik hallgatni a földet túró emberek jajveszékelését, meg szagolni a disznók bűzét. A püspökök pedig még olyanabbak, mint a papok, tehát ők még kevésbé szeretik az egyszerű emberek és a disznók közelségét. A pátriárka pedig, úgy mondták, olyan a püspöknek, mint a püspök a papnak, következésképp ő még kevésbé szereti a bűdöset. A pátriárka tehát csak olyan városban él, ahol kőházban alszanak az emberek, naponta fürödnek, disznót pedig csak tányéron látnak. A magyaroknak nincs ilyen városuk, ezért került a magyaroknak Emerik király érdemén járó pátriárka Velencébe. Így a magyarok és a velenceiek örök szövetségesei lettek egymásnak, amit kettős házasságkötéssel pecsételtek meg: Román trónörökös elvette a velencei Orseolo Péter herceg lányát, Matildát; a velencei trónörökös ugyanakkor feleségül vette Árpád-nembeli Zoét, Emerik király lányát.

Öt évre a pátriárkák összebékítésére meghalt Emerik király, és akkortól két özvegy királynéja lett a magyaroknak, a latin Gizella és a görög Szünadéné. A két özvegy egymás mellett lakik, egymás mellett imádkozik és egymással vitatkozik reggeltől éjszakáig, hogy melyik rítus igazabb. A bölcs Gellért püspök szavaival: ennyivé szelídült latinok és görögök vitája, már nem pátriárkák szitkozódznak, csak öregasszonyok.

Hazaérkezésünk napja az ünneplésé volt, a másnap a józanodásé, mert a bajoknak még nem értünk végére. Magnus és Vladiszláv kémei bejárták az országot, mint rossz szellemek. Bárcsak tűzcsóvát vetettek volna a házakra, hogy lássuk, merre járnak a gonoszok. Helyette a tudatlanok fülébe duruzsoltak, lázadásra és a régi hithez visszatérésre biztatták őket. Úgy mondják, mire az ispánok észrevették, mi történik, addigra az izgatók köddé váltak, csak mérgükkel fertőzték a levegőt. Bár Magnus és Vladiszláv fejét bárki láthatta kampóra tűzve, a Tisza mellékén a régi vallás híveinek békétlenségét, úgy mondták, két levágott fejjel már nem lehet lecsendesíteni.

Egyik nap azt jelentették, hogy a nyugtalanok csendesíthetők lennének, csak a királlyal és főembereivel szeretnének beszélni; másnap csatakos, ziháló futár jött ugyanonnan, hogy a templom ég, a papot megölték, aki védelmére kelt, azt kaszákkal kergették a nádasba.

A sokadik futár nekem is hozott levelet Csanádról, báránybőr nyesedékre írva. Az ember sokat kérdezősködött, mire megtalálta Saulust, akit inkább Acsád fia Kada néven ismernek. Forgattam a bőrt jobbra és balra, és egy nap, egy este lebzseltem a székesegyház mellett, mire egy pap felolvasta nekem.

Szeretett testvérem az Úrban! Amikor ezt írom, még nem tudom, megmenekülsz-e a háború forgatagából. De ne feledd, ahogy Gellért püspök is mondta,

a testi veszedelmeknél jóval nagyobb az a veszély, ami lelkedre leselkedik. És ha netalántán meghalnál, lelked még akkor is üdvösségre juthat, ha alázatosan imádod Istenünket. Ellenben ha lelkedet engeded át az ördögnek, tested és lelked egyaránt menthetetlen kárhozatra jut. A példa megjavít vagy megfertőz másokat. Ha te megmented lelkedet, mások is követni fognak, míg ha hagyod belsődbe férkőzni az ördögöt, belőled kiindulva másokat is magával ragadhat. Tegyel meg tehát mindent magad és szeretteid megmeneküléséért. Viseld szent vallásunk jelképeit, mutass be áldozatokat, és ha tudatlan vagy ördögtől megszállott embert láatsz, közeléből is menj el, nehogy az ördög átugorjék a te lelkedbe.

Azért írok neked erről, mert vész tombol minden eddiginél istentelenebb korunkban. Kevesek tudatlansága vagy gonoszsága is elég lehet mindnyájunk elpusztításához. A tudatlanok nem viselik vallásunk szent jelképét, és nem fogadják meg a papok tanítását. A gonoszok gyűléseket tartanak, énekelnek és mulatoznak, és olyan tiszteletlenségeket követnek el, amiről jobb nem is beszélni. De sorsuk halál és pusztulás lesz, és vele mindenkié, aki ezekkel érintkezik.

Felelősséged járjon elmédben szüntelenül!

Konstantin.

Katalin húgod megint gyereket vár.

Kár volt a báránytól elvennie a bőrét. Kezdjük ott, hogy ne papoljon nekem veszélyről, nekem, akinek kopogtak pajzsán a lengyelek nyilvesszői. Konstantinnak vagy Cserőnek nem az Úrban vagyok testvére, hanem anyánk és apánk véreben, meg abban a disznóbőr zsákban, amibe előbb engem, aztán őt fektették szüleink. De bogarai szerint nem szólíthatjuk egymást a szüleinktől kapott néven, hanem a papoktól kapottat kell használnunk. Mintha lenne Katalin nevű húgom. Nincs, Gyopárka van, akit Cserő a férjével együtt magával vitt Csanádra a püspök szolgálatára. Megmarkoltam a levelet és a szalmazsákomba gyűrtem. Egyetlen hír érdekelt, a legvégén, félig elfelejtve.

Mint később kiderült, nemcsak a pap öcsém gondolta veszélyesnek, ha a békétlenek táború körűl énekelgetnek, hanem a király fő tanácsadói is. Úgy mondták, Vata fia János vezeti a békétleneket, eteti-itatja a varázslókat, küldi szét a konkolyhintőket, vagyis nem nyughat, amíg az ő feje ki nem kerül egy kampón az egyik vár tornyára. És amíg a fősereg gyűlt, addig kisebb csapatokat szétküldtek Vata fia János tiszántúli területének szomszédjaiba. Én Csanádra kértem magam, hogy találkozhasak két testvéremmel, és ha szerencsém van, és elmehetek Bihar felé, Szörénnyel, a harmadikkal. Húsz lovast kaptam magam mellé, és tisztársnak az Iván nevű orosz élő hegyet, akinek sisakjában megfőzhattük volna a húsz ember vacsoráját, és aki két szót bírt magyarul: először azt, hogy *előre*, másodsor, hogy *élj a férfiak és nők törvényével*, csak ezt egy szóban mondta.

A király kiemelte kardomat övemből, megfürdette a napfényben, és vízszintesen tenyeremre helyezte; ami azt jelentette, hogy ismerem a törvényt, ítélek nevében, amerre járok. Igen, ismerem a törvényt, láttam a bőrkötéses könyvet, amibe István király törvényeit összeírták; és hallottam a papokat ismételtetni, hogy az új vallás ellenségeit halál sújtsa.

A Kelen-hegy alatti révnél keltünk át a Dunán. A Duna bal partján, a révnél álló kicsiny templom és néhány ház az utolsó pont, ahol még engedelmesek legfőbb urunknak. Túl már csak puszta és kiszámíthatatlan, hol faházban, hol sátorban, hol lóháton élő magyarok.

– Előre – mondta Iván, és nekivágtunk a végtelen alföld félig kitaposott útjainak.

Az első faluban csupa nő és gyerek. Földbe mélyített faházak, durván megvágott, egyenetlen gerendákból. Hol vannak a férfiak? – kérdezem. A legelőn, az állatokkal – mondják. Körben füves sík, bármerre lehetnek. Kérlel-

hetetlen szigort mutatok, és harci alakzatba parancsolom a lovasaimat. Kihirdetem a király parancsát, hogy más faluba elmenni, más falubeliekkel érintkezni szigorúan tilos. A második faluban ezt már értelmetlennek tartom. A falvaknak nincs határa, a végtelen alföldön arra terelik a méneseket, amerre éppen hosszabb a fű. Ha egy vagy két nyíllövésnyire legettetnek a másik falutól, de a sajátjukba térnek vissza télire, mi alapján mondanám, hogy a szomszédban jártak? A jószágnak pedig nem mondhatjuk, hogy ne menjenek ki a szabad legelőre.

A távolban néha látunk csordákat, méneseket. Aki teheti, kitér előlünk, szinte üldözni kell gazdáikat. Kérdezem, hol laknak, melyik templomnak adóznak. Ismeretlen helyek felé mutogatnak. Nem mondják, de ül az arcukon, hogy nem érdeklik őket az új törvények. A pusztán a saját törvényük érvényes. Mert van az országban talán egy tucat ügynök, lázító, akik veszedelmekkel fertőzik a népet, azért minden szabad férfit nem lehet bezárni. És mindezt azért a látszatért, hogy az új vallás saját magyarázata szerint megmenthesse pár ember életét. Közben elveszítettük az utat, találmra megüünk keresztül az alföldön.

– Előre, előre – mondogatja Iván, homlokán izzadság csorog, szorosan markolássza szekercéje nyelét. Csak nem tudjuk, merre az előre. Kevés a víz, be kell osztani lónak, embernek. A nap állása az egyetlen tájékozódási pont. A síkon kis halmok, kis erdőfoltok ismétlődnek. De elég a nap. Kelet felé a Tisza. Ha egy faluba nem jutunk el, majd a szomszédból megtudják az új törvényt.

A harmadik nap besenyő faluba érünk. Ugyanolyan piszkos, mint a magyaroké. Nem értjük egymást. Hoznak egy sebhelyes arcú öreget, az beszél magyarul. Iván a második magyar szavát emlegeti. Leveri a szalagos lókoponyákat a póznákról. Gyerekkoromban mi is koponyák előtt áldoztunk. Ha ott-hon maradok, talán ma is. A besenyők morognak, kériem belőle, hogy a magyarokra is mondanak valamit. Ezeknek Iván a magyar. Nem mernek a közélébe menni.

Ahogy távolodunk a dunai révtől, megváltoznak az emberek. Már nem közönyösek, hanem hűségüket bizonygatják. A papok már rég elmenekültek. Az egyik helyen elfogtak, gödörbe dobtak, és közeledtünk hírére agyonverték egy kuruzslót. Még csorog a vére. Minden rosszat kiabálnak rá, tudatlan szélhámosnak, ördöggel cimborálóknak, szülei gyilkosának mondják. Széles vállú, fekete szakállas ember volt. Parancsba adom, hogy temessék el. Kenyeret és vizet kínálnak. Itt sincs pap.

Este arról beszélgetnek az embereim, hogy a fekete szakállas megérdemelte-e. Negyede, ha igaz, amit ráfogtak, már megérdemelte – mondja az egyik. A többiek a régi vallás védelmezőjét sejtik benne, és holtában sem akarják megsérteni. Bűnbakot csináltak belőle, az ő vérével akarták tisztára mosni magukat – vélik. Csak én gondolom, hogy a falu nem veheti véréit, meg kellett volna várniuk a törvény képviselőjét. Talán éppen azért ölték meg, ne-hogy beszélhessen.

Másnap kora este elérjük a Tiszát. Nem sokkal vagyunk Szeged fölött. A lovak egyből a vízbe gázolnak, hosszú kortyokban isznak. Átvesszem az őrseget, hagyom az embereimet levetkőzni és a vízbe ugrálni.

Szegeden mindenki fél, és bezárkózik, ahova tud. A házak közötti utcácskára alig mernek kilépni. Néhány férfi elszökött, hogy beálljon Vata fia János táborába, ezek házát tojással és rohadt zöldséggel dobálták meg. A város kapitánya könyörög, hogy maradjunk; lesz szállás, kenyér, bor és hús, csak védjük meg. A környéken portyázók kószálnak, gyűjtogatnak és gyilkolják az új vallás híveit. Attól fél, ha két varkocsos lovas megjelenik a városban, a nép őt is felkoncolja. A parancsom Csanádra szól, mondom, Szegedet akkor és addig védem, ha közvetlen veszély fenyegeti.

– Nekünk, az új vallás híveinek, kötelességünk összetartani – így beszél. Félbeszakítom.

– Te nem érted, mit jelent az, hogy parancs?

– Hogyne érteném. De amikor mindannyiunk életéért tartozol felelősséggel, akkor nem bújhatsz el parancsok mögé. Egy napon felelned kell a legmagasabb ítélőszék előtt, ahol nem a parancs számít, sőt, Román király sem számít, csak az, hogy megmentettél-e ártatlan lelkeket.

– Vigyázz, mit mondasz, beszéded határos a hűtlenséggel – figyelmeztetem. – Katona vagyok, nem nekem kell megítélni, melyik lélek ártatlan. – Kardomra csapok, mutatom, hogy a király az ítélkezés jogával bocsátott útra. – És szívesen felkoncolok mindenkit, aki szembeszegül a magyarok királyával, de nem látok egy lázadót sem.

– De bármikor ránk törhetnek. Életmentés, életmentés és harmadszor is életmentés a feladatunk, az új vallás parancsolatára. Ne értsd félre, nem az új vallás iránti elkötelezettségedet vonom kétségbe. Tudom, hogy hű szolgálja vagy, hiszen mi másért mennél karddal ellenségeire...

A műsor egyre érdekesebb, és ha nem siettetne a parancs, szívesen hallgatnám még a kergemarhát. Ám az embereimnek kiadott pihenőidő lejárt, gyülekeztek, és nem késlekedhetünk miattam. A városkapitány a maga módján szívélyes búcsút vesz tőlem:

– Ha majd az ítélőszék elé kerülsz, jusson eszedbe az a sok özvegy és árva, akit védtelenül hagyta halálos veszedelemben...

Pedig Szeged éppen nem tűnik védtelennek. Sánc és cölöpkerítés veszi körbe a házakat, és azok számából ítélve ki tudnának állítani a miénknél nagyobb csapatot, hacsak a városi élet nem csinált a férfiakból herélteteket. Itt nem egymás mellé tett ágakból, hanem gyalult, illesztett deszkákból épültek a házak, és nem lombos gally, hanem nád vagy cserép a tető. A szebb házakban nem is földtúrók élnek, hanem szerszámgyártók, kereskedők vagy vámszedők. Ha arra gondolok, apám idejében még hideg, szeles sátrakban aludtak a magyarok, az aranyat csak ékszerként ismerték, és aki nem termelte meg családjá élelmét, a rablás és az éhínség közül választhatott; csodába illőnek tartom a fejlődést. Viszont amikor a soha nem látott kényelem puhányságot és a légy zizegésétől reszkető, magukért fegyvert ragadni nem merészelő rongy embereket szül, vagy az új rend hívei egy mukkanásért agyonverik a régieket, akkor elgondolkodnék a király helyében, tényleg arra kell-e vinni az országot, amerre az új vallás hívei viszik. És mi a kötelességem nekem, akit a király karddal küldött a régi vallás hívei ellen? Nem az én dolgom bíraskodni a hatalmasok parancsa fölött. Kaszaboljam, gyilkoljam a magyart? Hiszen ez az egy, amiben egyenlő bő és szegény, dunántúli és tiszántúli, régi vagy új vallás hívője, hogy magyarnak nevezzük magunkat. Ha magyar és magyar között felmondjuk a testvériséget, főleg, ha a gazdagok és hatalmasok mondják fel, a szegény mitől érezze magát otthon, és mi lenne az az egy, amiben egyenlőnek érezheti magát? Nehéz kezemben a kard, és ezért hiszem, hogy a Hadak Urának jobban tetszen, ha a megegyezést keresnénk Vata fia János nyughatatlan követőivel. Csak merre, merre van a megegyezés, amikor nyilak röpöknek sötét erdőkből?

– Előre – kiáltja Iván.

A Maros völgyének kanyarulataiban már messze elhagytuk a Tiszát, amikor az egyik lovasom mellém léptet. A gyerekarcú, izgága fiú az.

-- Tudom, min gondolkodsz, Kada. Te sem hiszed el, hogy Vata fia János fellázadt. Én sem... Itt járunk a birtoka közelében, és még egy mezítlábas gyerekek nem támadt ránk, nemhogy lázadók...

A fiúnak nem lett igaza, néhány órával később kifosztott, felégetett falura bukkanunk. A papot a templomtoronyra lógatták fel, meztelenül, aranyke-

reszttel a mellén. Nem kérdés, kik tették. A házak fele helyén füstölgő rom és kóválygó állatok. Élő embert a faluban nem találunk, az úton egy-egy gyalog menekülő szerencsétlen ordibálja, hogy meneküljete, jönnek a pogányok.

– Előre – mondom ezúttal én. Parancsunk Csanádra szolt, és nem szeretnék később érkezni a lázadóknál. Fáradt lovainkat gyorsabb haladásra ösztökéljük, felváltva biztatjuk egymást és hatásainkat a kitartásra. De ez sem elég.

A város még nem tűnik elő, a magasra szálló fekete füstöt már messziről látjuk, és az egykor büszke városhoz érve a látvány is komor és fekete. A kaput betörve, a külső palánk helyén üszkös, itt-ott még füstölgő romok. A levegő tele a füst és vér szagával. Az utcákon temetetlen halottak és fölöttük civakodó, gátlásaikat vesztett helyiek. A nagytemplom tornya ledöntve, teteje kiégetve, beszakítva, csak az ég felé meredő, eredetileg fehér, de helyenként megfeketedett falak emlékeztetnek az épület hivatására. A templom közelében és Valter mester iskolája mellett lenyilazott és felkoncolt papok, emberek. A kiszakított ajtón át látjuk, hogy a templomtér belsejében még mindig parázslík egy-két vastagabb gerenda. Elkéstünk.

Végre a romok között találunk egy élő papot. Nagy nehezen előrángatjuk, és a pajzsainkra festett jelképekkel megértetjük, hogy a törvény emberei vagyunk.

– Kik tették? – kérdezem.

– A lázadók.

– Hányan voltak?

– Mint a tenger. Mint réten a fűszál – javítja, mintha nem tudnám, mi az a tenger. De értelmetlen nagyzolása után sem tudom, milyen ereje volt a támadóknak. Vajon húsz lovassal lett volna esélyünk megfordítani a harc állását, vagy mi is áldozatul esünk?

Szétküldöm embereimet, állítsák vissza a rend alapjait, fékezzék meg az egymást marcangoló, lopkodó szomszédokat, és járőröket küldök a városon kívülre. A pap kéretlenül is folytatja a duruzsolást:

– Az ispánt is megölték. A püspököt is megölték. A püspököt kiráncigálták a nyílt térre. Ő Istenhez fohászokodott, *fiat voluntas tua, non sum dignus*, legyen meg a te akaratod, nem vagyok méltó, mondogatta, amikor a gonoszok megragadták. Kérte Istent, bocsásson meg támadóinak, mert nem tudják, mit tesznek. A gonoszok még jobban bedühödtek, és a fejét szétverték egy kövön. A haldokló öreget a Maros holtágába dobták.

– Konstantin kanonokról és Katalin nevű hűgáról tudsz-e valamit? – kérdezem, persze hiába. Órákkal később, amikor a hullákat egymás mellé húzzák az udvaron, akkor látom viszont öcsémet, már ami belőle a Világfa kietlen ágán maradt. Szürke arcát vércsíkok színezik, világos szeme, amivel gyerekként az eldugott játékaimat kikutatta, a semmibe tekint. Kopasszágát a papok szokásának köszönheti, nem a természetnek, mint apánk. És bal oldalán, ahol a leborotvált fejbőr találkozik volna a haj első vonalával, egy éles és mély vágás látszik, mintha csak a borotváló penge szaladt volna túl. A seben mélyen be tudnék tekinteni az agyvelejébe. Jó utazást, Cserő, mondom magamban, nem írsz már több latin levelet, nem küldesz utánam felesleges életbölcseéseket, amiből legalább azt tudnám, hogy gondolsz rám.

Ahogy teste mellett állok, egy öregasszony lép mellém, és motyogásából kiértek néhány szót.

– Na, ezt is... Találkozhat odaát a rokonaival...

– Ismered a rokonait? – fordulok hozzá.

– Ismertem. A szomszédomban laktak. A kanonok úr gyakran látogatta őket.

– Hol vannak? Mi van velük?

– Megégték. Rájuk gyújtották a házat.

Kérem, hogy vezessen a házukhoz. Valóban nem sok maradt belőle. A négyszög alakú, földbe ásott alap, és benne szenes gerendacsonkok. Hamvak után kutatni reménytelen lenne. Ez tehát a sírja Gyopárka, avagy Katalin húgomnak, férjének, három gyereküknek és a negyediknek, aki meg sem érkezett. De mivel szüleik a papoknak szolgáltak, a vak és esztelen düh ellenséget sejtett bennük.

Legyen így, gondolom, és megmarkolom a kardomat. Két szemem alá két hosszanti sebet vágok a bosszú jeléül. Ha nektek egy várandós asszony élete sem drága, akkor én sem fogom sajnálni véretekét!

Három nappal későbbre a holtakat már eltemettjük, a város rendjét a körülményekhez képest visszaállítjuk, és a vármegyében kószáló királyhű fegyveresek csatlakozásával hadunk is felduzzad. Én csoportot vezetek a Maros völgyében keletre felderíteni és a kifosztott városnak ételmet szerezni. Arad előtt egy nyomorúságos, hat vagy hét házból álló faluba sikoltozásra és csatazajra érünk be. Ugyanakkor érkezünk, mint a lázadók fosztogató csapata. Hujjogva rögtön rájuk rontunk, és mivel a találkozás őket jobban meglepi, némelyik kezében nem is rendes fegyver áll, csak ásó vagy kasza, az első percben vagy hatot megszabadítunk életétől. Kevés megmaradt lovasuk vágatva menekül, a gyalogosok a falu túlsó szélé felőli dűlő felé hátrálnak. Amíg a mi íjászaink szemből ritkítják azokat, én és legközelebbi társaim mögéjük kerülünk. Megnyomkodom a szemem alatti sebhelyet, hogy szivároгjon belőle a bosszú jeleként a vér.

Az első gyalogost olyan gyorsan szúrom le, hogy csodálkozni sem marad ideje. A többiek kétségbeesetten forgolódnak, hogy a szemből támadókra vagy ránk, hátulról érkezőkre figyeljenek inkább.

Már csak öten vagy hatan állnak embereim gyűrűjében, amikor arra leszek figyelmes, hogy az egyik sisakos, buzogányos lázadó mélyen a szemébe néz, de nem támad, mintha mondani akarna valamit. Arcába tekintek, és a fémesen kék szem egyszerre ismerősnek tűnik, mintha Cserő fennakadt szemét látnám vona viszont.

– Kada! – mondja.

– Szörény! – kiáltom, amint felismerem egyetlen élő testvéretem.

– Mit csinálsz te itt? A zsarnokság pribékjei között?

– Te mit csinálsz lázadók és gyilkosok között?! – Kicsavarom kezéből és a földre dobom buzogányát. – Ő az enyém! – kiáltom társaimnak, emlékezve, hogy a háború törvénye nem ismer kegyelmet, legfeljebb foglyot. A pillanatnyi megtorpanásban a többi lázadó is eldobálja fegyverét, ezeket társaim gyorsan megkötozik.

– Közülünk senki nem akart gyilkos lenni, Kada! Hányszor kértük, hogy élhessünk a régi vallás szerint, régi szabadságaink szerint? Hányszor mondtuk, jó, jöjjenek és beszéljenek az új vallás papjai, de ne tegyék kötelezővé hitüket! Hányszor? És mi lett? Lenézés, verés, megszegényítés, végül kivégzés; mert kötelező nekünk a távoli okoskodók igazában hinni. Itt körülöttem csupa jó szándékú ember fekszik holtan, akik nem akartak mást, csak szabadságot és élhető életet.

– Jó szándékú emberek, akik megölték két testvéreidet!

– Tudom.

– Mi az, hogy tudod?

– Ott voltam. Ott voltam, amikor kifosztottuk Csanádot, felkoncoltuk a papokat, és felgyújtották a nővérem házáat. Mondtam, hogy ne tegyék, de nem ért a szavam semmit. Ha egyszer már kiszabadult az indulat... Megvadult bikát nem lehet egy szóval visszaparancsolni... Legtöbb, amit tettem volna, hogy eléjük ugrom, és meghalok én is.

– Legalább a becsületed megőrzöd... Lehet, hogy jobban jársz.

- Te nekem ne papolj!
- Persze. Minek... Itt a lovam, vidd, és menj mindig délnek. Ha eléred a szoros, ahol a Duna áttör a hegyeken, megmenekültél. Azon túl már Bizánc, ott már nem ér el a magyar törvény.
- Egyem a száműzöttek keserű kenyerét?
- Szerintem tudod, mi az elfogott lázadók sorsa – kezébe nyomtam lovam kantárját, és az előbb elvett buzogányt.
- Rendben. De én is hagyok itt neked valamit. Testvéreink közül egyedül te maradsz az országban, neked kell utódainkról gondoskodnod. Apáink Isten kísérjen, Kada – mondja és elvágtat dél felé. Lova patájának dübörgését hamar elnyeli a sár.

•

Árpád-nembeli Emerik fia Román király seregei átkeltek a Tiszán, és néhány nap alatt szétkergették a lázadókat. Akinél fegyvert találtak, azzal a fegyverrel ölték meg. Akit egy tanú lázadónak állított, annak gyónnia kellett; ha nem beszélt, kivágták a nyelvét, és lefröcskölték szenteltvízzel. Vata fia Jánost tüzes fogókkal tépték szét, húsát a királyné medvéjével etették meg. Rasdi nevű fő papnőjét verembe dobva éhezgettük, amikor kínjában a saját lábát ette, és sebe elüszkösödött, utolsó óráira a veremből kivittük a piactérre, hogy a nép okulhasson sorsából. Csanádi ispánnak a szegedi kapitányt tették meg bátor helytállásáért.

Engem, a méltatlan szolgát is kérdezgettek a tintanyalók az eseményekről, és elmondtam mindent, ahogy történet. Véletlenül még hallottam, amikor a kijelölt pap lediktálta a királyi évkönyvbe: „1060: Gonoszok és tudatlanok Vata fia János vezetésével nagy békétlenséget tettek, és kis híján vészt hoztak sok ártatlan lélekre.”

LENGYEL ANDRÁS

A mediális pletyka-kommunikáció

A klasszikus apróhirdetés kognitív funkciójáról

(1. rész)

A hajdani, történelmi patinájú apróhirdetéseket olvasva óhatatlanul ambivalens érzések uralkodnak el az olvasón. Sokszor – már elnézést a szóért! – röhöghetnékje támad; a tematikai extremitások és furcsaságok is, a nyelv is, amelyen ezek a közlemények megfogalmazódtak, nevetséges. (Nem véletlen, hogy Örkény István egyik nevezetes egypercese, a „hozott szalonnás”, apróhirdetést imitál. Az apróhirdetés logikája ugyanis, elvontan, már önmagában is tartalmazza a visszást, a kinevetését.) Ugyanakkor a figyelmes és szisztematikus olvasás másféle tapasztalatokra is szert tesz. Ezeknek a sokszor nevetséges, sőt viszolyogtató szövegeknek, nem lehet tagadni, *volt* valami akceptálandó, kielégülésre váró és kielégülést eredményező *valóságos funkciója*. Az emberi butaság kultúrtörténete bonyolult törvényszerűségek szövődéke, a társadalom normál üzemmódjába világít bele. Ezeknek a butaságoknak ugyanis, ha közelebbről is szemügyre vesszük őket, nagyon mély történeti, lelki és kognitív meghatározottsága van. A butaságot is szülő *racionalitás* olykor közvetlenül is érzékelhetően, olykor csak kikövetkeztethetően, de letagadhatatlanul jelen van e szövegekben. A közleménytípusnak tehát, amelyet apróhirdetés néven tartunk számon, valóságos kommunikációs funkciója volt. S tévednénk, ha úgy vélnénk, hogy e funkció már csak a múlté – a digitális kor laikus digitális aktivitása, magasabb technikai-mediális szinten, drága ketyerék segítségével, de nem kevésbé problematikus módon ma is fenntartja ezt a funkciót. S ez jelzi, a régi extremitások mediális termelésének megértése ma sem tanulságok nélküli.

A régi apróhirdetésekből mai magunk megértéséhez is közelebb kerülhetünk.

Mi az apróhirdetés? A „modern”, 19/20. századi nyomtatott sajtó speciális, furcsa területenkívüliséget élvező közleménytípusa. Általában tömbösítve, rovatcím alá gyűjtve közlik, a rovatcím, amely legtöbbször csak maga a műfajmegjelölés (tartalmi utalás nélkül), tematikailag nagyon változatos szövegeket kapcsol össze. Ám valamennyi szöveg rövid, stílszerűen szólva, „apró”, néhány sornyi, s ami egyedíti őket: szerzőik nem hivatásos kommunikátorok, nem újságírók, s nem is a médium által hatalomra és/vagy befolyásra törő politikusok; csak laikus, privát emberek. S a produkcióért, a szövegért nem ők kapnak pénzt a laptól (mint például az írók a versért, a novelláért), hanem ők fizetnek a lapnak – a megjelenés lehetőségéért. Meghatározott tarifa szerint. Ennek fejében viszont a rendelkezésükre bocsátott térben saját partikuláris igényeiket, közlendőiket hozhatják nyilvánosságra – „hirdethetik meg”. A címzett, akit a szöveg megcéloz, lehet egyetlen, többnyire meg sem nevezett, csak körülírt személy, lehet egy jól meghatározható csoport, de lehet akár a lap által elérhető legszélesebb kör, a potenciális olvasók egésze. Ez tiszta, nyílt, üzleti viszony, az érdekek artikulálódhatnak, nem kell valamely „általánosként” megjelenített érdek paravánja mögé bújniuk. A szöveg az, aminek mondja magát, üzleti aktus, fölkínálkozás. E közleményeknek volt olvasóközönsége – ezért volt érdemes fizetni a megjelenésért, s a lap is ezért (vagy ezért is) működtette ezt a rovatot. A rovatnak saját, legitim funkciója is volt, érintkezést teremtett, közvetített. A szereplők építhettek erre a funkcióra. De az apróhirdetés a lapon belül külön univerzumnak számított; az apróhirdetést a lap is, a hirdető is elválasztotta az újság manifeszt irányultságától – ezek a magánközlemények a területenkívüliség előnyeit élvezték. A lap úgy biztosította a nyilvánosságot, hogy nem vállalt közönséget a közöltekkel, s a hirdető is csak a saját nevében beszélt, nem a médiumában.

Képmutatás volt ez? Természetesen igen. Az apróhirdetés a médium felülete nélkül nem élt, s nem juthatott el ahhoz, akinek vagy akiknek szánták. Az összetartozás elhallgatása tehát meghamisította a valóságos viszonyokat, magát a „nagy” kommunikáció szerkezetét is.

Az abszolút szabadság műfaja lett volna tehát ez? Természetesen nem. S nemcsak azért, mert voltak hallgatólágos normák, amelyeket nem lehetett semmibe venni, de azért is, mert ezek a magánközlemények, bármennyire is azok voltak, a nyilvánosság terébe léptek be a közreadással, s így

nyilvánossá váltak. A nyilvánosság látens kontrollját pedig mindenkinek célszerű volt figyelembe vennie. A médiumokban megjelenő szövegek legfőbb ellenőrért ugyanis nem a királyi főügyész, a sajtórendészet intézménye, hanem maga a nyilvánosság jelentette. Az a tény, hogy valami láthatóvá és megítélhetővé vált; ez a közösségi percepció látens, bármikor gyakorlati aktivitássá átlényegülő hatalma. És ez a hatalom annak a társadalomnak az érdekében működött, amelyhez a hirdető is tartozott, amelynek inherens normái őt is szabályozták. Az apróhirdetés, ez az öndefiníciója szerint is magánközlemény tehát a gyakorlatban a kimondás, az elhallgatás és az elrejtés, vagyis az átkódolás eredőjeként szerveződött szöveggé. Olyan magánigény-artikulációról van tehát szó, amely a legnagyobb zsarnok, a nyilvánosság szeme előtt formálódik ki, s amelyet ez a szem pusztán léteével is alakít. Innen, ebből a belsővé tételből, a képmutatás spontán internalizálásából fakad az apróhirdetések kor- és társadalomkifejező potenciálja. A gyakorlat, amely megszüli, maga a privát és a nyilvános közötti közvetítés legplasztikusabb, valóságos, az esetlegesség jegyeit is megőrző konkrét formája.

Az apróhirdetés – Závada Pál fölismerése szerint – „az interaktív szerkesztés legősibb válfaja, az olvasó első visszajelző fóruma” (VINCE Mátyás, *Minden megoldás érdekel*, Kossuth, 2020, 5. lásd a *Jegyzetekben* e tanulmány végén). Azaz a digitális kor őstörténete, „primitív” analóg formában. Ezt az összefüggést persze nem érdemes túlhangsúlyozni, az összefüggés túlfeszítése félrevezetné az értelmezést. De annyit érdemes ebből az összevetésből is kiszűrni, hogy az apróhirdetés csakugyan a mediális közbeszéd *privatizálásának* első intézményesített formája volt. S mint ilyen, ha kezdetleges módon is, sok mindent anticipált a blogok, a facebook-bejegyzések és hasonlók kongnitív sajátosságaiból; így veszélyeiből is. Az apróhirdetésekből észlelhető szükségképpen kognitív disszonanciák előrevetítik a későbbi modern digitális kognitív szerkezetileg is leírható problematikuságát. Az intézményesülő – ellenőrizhetetlen – amorális önkény szinte akadálytalan térhódítását. S ami esetleg megmosolyogtató, groteszk furcsaságként indult, az mára egyre inkább érdes valósággá válik.

Az apróhirdetések szoros olvasáson alapuló, gondolkodástörténeti elemzése már csak ezért is bír némi, nem elhanyagolható aktualitással.

Az apróhirdetések magyarországi története valamikor a 19. század második harmadában kezdődött, s máig tart, fénykora azonban a 20. század első felére esik. A legérdekesebb szakasz ezen belül is a század első másfél évtizede, kb. 1914-ig. Ekkor a műfaj széles körű kibontakozása, sőt virágzása egybeesik a magyar kapitalizmus legjobb, legdinamikusabb, az élet minden területén lehetőség-bővüléssel járó időszakával. Azzal az idővel, mikor a legszélsőségesebb privát igények artikulálása is belesimult az egyre erősebb pozíciójú üzleti világ igénygeneráló dinamikájába, s annak ereje minden más lehetőség előtt is utat tört. Így a differenciálódó életviszonyok is szükségképpen egyre nyíltabban adtak hírt magukról. Sajnos az apróhirdetések szövegkorpuszának egybegyűjtése vagy akár csak megbízható fölbecslése és fölmérése egyelőre megoldhatatlan feladat – az anyag oly nagy és szerteszórt. A budapesti megjelenésű, országos terjesztésű nagy napi-, valamint a hirdetéseket is közlő különféle hetilapok mellett a vidéki kisebb-nagyobb médiumok is igencsak növelik az elemzésre váró nyersanyagot. A szövegkorpusz, amely ebből összeállna, oly nagy, hogy a jelenlegi tudományos intézményrendszer nem képes a munka elvégzésére. A feladat érzékelése, ha alkalmilag megtörténik is, csak egyes kutatók műhelyének belügye. Így átfogó és szisztematikus elemzés helyett csak „próbaátadásokat” és alkalmi „leletmentéseket” lehet végezni. Három könyv azonban így is született már e témakörben. Az időrendben első ilyen munka, Pataki Judit és munkatársai műve (*Eladó az egész világ*, 1994) persze inkább csak album, érdeklődést ébresztő vizuális demonstráció, semmint szisztematikus elemzés. Gáti István könyve (*Hozott szalonnával*, 2006) szerényebb kivitelű, de hasonló karakterű alkalmi vállalkozás. A legújabb munka, Vince Mátyás összeállítása (*Minden megoldás érdekel*, 2020) a három közül a leghasznosabb. Viszonylag nagy anyagot, négyezer hirdetést ad közre, de mindez sajnos szétoszlik száz évre; szándéka szerint az egész 20. századot bemutatja, így egy-egy évre voltaképpen csak kevés, kb. negyven szöveg jut. Ez a munka önkéntelenül is a régi maximát igazolja: a kevesebb talán több lett volna: ha nem száz évet, hanem csak, mondjuk, tízet akart volna bemutatni, a négyezer szöveg jobb, differenciáltabb lefedettséget eredményezett volna. De Vince, mint újságíró, aki a biznissz világában is otthonosan mozog, a tudományos fölismerésnél fontosabbnak ítélte a fogyasztói érdeklődés fölkeltését és kielégítését, az érdekesség-szolgáltatást.

A három könyv, s elsősorban a legújabb, a Vince Mátyásé azonban így is ad számunkra kiindulási alapot. Az Arcanum adatbázis pedig immár elég nagy hírlapi anyag digitális elérhetőségéről gondoskodik, megadja a kiegészítő és kontrolláló adathalászat lehetőségét. Így ha az átfogó nagy szövegkorpusz létrehozása és szisztematikus elemzése egyelőre továbbra is utópianak tekinthető, a *barkácsolás* esélyei javultak. A már föltárt anyag áttekintése, kiegészítve néhány célirányos próbafúrással, lehetővé teszi a téma vázlatos körüljárását és, hacsak egy-egy időmetszetben is, a legfontosabb sajátosságok leírását.

Az alábbiakban a barkácsolás esélyeit próbálom megmutatni.

Hogy az apróhirdetésnek nevezett közleménytípus teljesítményét megérthessük, két, látszólag elmentés megfontolást egyszerre kell érvényesítenünk. Szűkíteni és tágítani kell a vizsgálandó összefüggések körén. Az elemzendő szövegkorpuszt időben és kiterjedésében is jelentősen szűkíteni kell, hogy elemezhető mennyiséggel foglalkozhassunk. Időben ez az 1910/14 közötti évekre szűkítést jelent, a hirdeteshordozó médiumok számát illetően pedig kettős megszorítást: csupán a már föltárt anyagot vesszük figyelembe, célirányos kiegészítésként pedig a Budapesten megjelenő országos lapok némelyikének egy-egy számát, de azon belül a teljes hirdetési anyagot – mélyfúrás-szerűen, egy-egy időmetszetre koncentrálna. Ezzel, ha jól végezzük a válogatást, az apróhirdetésnek mint közleménytípusnak az alapképletét már meg lehet ragadni. Igaz, a korszpecifikus változások (például háborúk, forradalmak, rendszerváltások) következményei így láthatatlanok maradnak, s az elemzett anyag szűkítése eleve kizárja az apróhirdetésekből lerakódott gazdasági, társadalmi stb. szimptomák teljes körű kiaknázását. Marad az *alapképlet* és a mediális *szerepkör* megragadása.

Minden egyéb más későbbi vizsgálat tárgya lehet.

Amíg a szövegkorpuszt pragmatikusan szűkítenünk kell, a történeti kontextust időben és térben is jelentősen tágítani szükséges. Ez a tágítás persze csupán a kontextus elvont és vázlatos, mondhatnánk, madártávlatú fölskiccelése lehet, de ez a hevenyészett skicc is kijelöl néhány, értelmezést segítő koordinátát. A szövegkorpusz önmagába záródó elemzése ugyanis éppen e közleménytípus újdonságának fölismerését akadályozná meg. Az anyagot nem lehetne kiemelni a kuriózumok világából, s így éppen lényegük maradna rejtve.

Mindennek optimális terjedelme és formája csak egy nagymonográfia lenne – de jobb ma egy vázlat, mint holnap egy még meg nem született monográfia vágya.

Célszerű a történeti kontextus fölvázolásával kezdeni.

Az információ terjedését a technikai-mediális közvetítés alapvetően átalakította. Az emberi közösségek nagyon sokáig kicsik és zártak voltak, a kommunikáció értelemszerűen e kicsi és zárt közösségekben zajlott, maguk a közösségek pedig átláthatóak és kontrollálhatóak voltak. Az élőszóval – orális – kommunikáció nemcsak a leggyorsabb és a leghatékonyabb, de akkor az egyetlen „természetes” forma is lett e közegben. A médium szerepét maga a nyelv töltötte be, amelyet az átadás/átvétel szereplőinek spontán metakommunikációja kísért. Ez a gyakorlat tette lehetővé az „igazi”, még valódi elsődleges közösségek megszületését és stabilizálódását, s enélkül elképzelhetetlen lett volna a szó szoros értelmében vett demokrácia is (vö. polis). Ez a helyzet azonban a belső növekedés következtében idővel átalakult, a gyarapodó népesség ezeket a kereteket belülről szétfeszítette, s így egy-egy, az átlagosnál kedvezőbb adottságú geográfiai ponton a közösségek koncentrációja is végbement; városok, sőt nagyvárosok is születtek, amelyek azután gazdasági, társadalmi és igazgatási szerveződések, sőt birodalmak középpontjai lettek. Ez az átalakulás azonban még kezdetleges, archaikus formában is előföltételezte, majd létrejöttével megkívánta az addigi orális kommunikáció technikai-mediális kiegészítését, megerősítését, sőt – legalább egyes pontokon – az egésznek új mediális alapokra helyezését. Az írásbeliség legprimitívabb és legnehézebb formái is önmagukban is ebbe az irányban vitték a folyamatokat. Az írásbeliség használata nemcsak rögzítette a gazdasági és igazgatási szempontból legfontosabb kommunikációt, de ezek a rögzített, tehát archiválható és ismételten elővehető kommunikátumok legalább bizonyos pontokon a „hatalmat” is átvették, uralták a folyamatokat. Az írásbeliség és technikai háttere, eszközkészlete persze csak nagyon lassan, ellentmondásosan és részlegesen bontakozott ki, s ez az átalakulás nem fedte le az egész emberlakta világot. Sokáig inkább csak gócai voltak, s az ismert világ nagy része még az oralitás uralma alatt maradt. Ez bizonyos értelemben, kisebb-nagyobb megszorítással

még a 20. században is így maradt; nagy „elmaradott” régiókban a premodern, paraszti világot még nem hatotta át teljesen a modern paradigma, s az oralitásnak – a közoktatás terjedése ellenére – még igen kiterjedt és makacsul fixálódott rezervátumai őrizték az archaikus gyakorlatot.

Gutenberg találmánya, majd az arra épülő Gutenberg-galaxis dinamikája azonban fölforgatta a kommunikáció világát, s ugrásszerűen megnövelte az új kommunikációs formák elterjedését. Radikálisan megváltozott a kommunikáció jellege, üzemmódja és hatékonysága. A folyamatot leíró valamennyi paraméter megváltozott. Azaz nemcsak mennyiségi változás következett be, nemcsak a Föld globális kommunikatív lefedettsége felé történtek figyelmen kívül nem hagyható lépések, de immár a folyamat alapjellegzetessége is az *áttételelessé válás* lett, ami a kommunikáció történetének legnagyobb fordulataként írható le. A közvetlen és a közvetett, mediális információátadás két külön emberi világot konstituál. Maga a lehetséges kogníció is más lett. Az „adó” és a „vevő” közé ugyanis immár nem egyetlen, könnyen átlátható és kezelhető médium ékelődött be, hanem – igaz, több lépcsőben, kezdetben szinte észrevehetetlenül – egymásra épülő médiumok sora, amelyek rendszerré szerveződtek. Nemcsak a *nyelv*, az *írás* és az elsődleges *technikai médium*, a könnyű és gyors sokszorosítást lehetővé tevő gyorssajtó (nyomdagép és nyomdaüzem) rétegződik egymásra, de – ezektől persze nem függetlenül – maga a *kommunikáló szöveg* is mint összekapcsolódó szövegek egymást kiegészítő, ellenőrző, fokozó és bonyolító dinamikája is színre lép, s mint különösen hatékony másodlagos médium a kommunikáció egészét szervezi egységes szupermédiummá. Ez az összekapcsolódással és újraszerveződéssel járó átalakulás magának az üzenetnek az átstrukturálódását vonja maga után. „Egyszerű” üzenet többé nincs, minden rétegezett és komplikált, s az „egyszerűség” maga a szándékolt megtévesztés, valamely csempészaru bújtatott célba juttatása. A *retorizált manipuláció*, amely a befogadó és a befogadás kognitív gyöngeségeivel él vissza. Az így másodlagos médiummá váló szöveg kognitív státusa pedig új szövegértést igényel, a spontán, reflektálatlan „értés” föltételei semmivé foszlottak.

A szövegszerveződésnek ezt a nagy átalakulását, sokrétegűvé válását szemléletesen mutatja egy új újságíró típus megjelenése a 19. század vége felé. Az *újságból újságot író újságíró* típusa, amely idővel egyre fontosabb lett, s egyre alacsonyabb presztízsűvé tette a szimpla hírszolgáltató hírlapírót, a magyar szellemi életben is sok nagynevű alkotót vonultatott föl. A Hét körének kitűnőségeitől, például Ambrustól és Ignostól Adyn, Kosztolányin és másokon át egészen, mondjuk, Máraiig vagy Bálint Györgyig. És e típus kommunikációtörténeti fontossága alig becsülhető túl. Ezek az írók ugyanis, zurnalisztikai teljesítményük mellett, többnyire a legmagasabb rendű, csak irodalomként realizálható szövegek alkotói is voltak. Kvalitásaik nem pusztán technikai tudásról, „írni tudásról” árulkodtak; mögöttük széles körű, nagy műveltség, kognitív erő, valóságfeldolgozó invenció is állt. A szövegek e rétegezett és „komplikálttá” válása persze nagyon mélyen megalapozott, szükségszerű következmény volt – az ilyen szövegek megalkotása azonban már nem mindenki számára adottság. A szöveg megalkotása, sőt megértése is egyre inkább személyes teljesítmény függvénye lett.

Maga a tömegkommunikáció az emberek közötti információáramoltatás csaknem egészét hatalma alá vonta, integrálta – a gazdaság és a politika történéseitől az időjárás viszonyok regisztrálásáig és előrejelzéséig vagy éppen a divat és a szórakozás lehetőségeinek prezentálásáig. A közvetlen orális kommunikáció kis körökbe szorult vissza: hagyományos, mondhatnánk, klasszikus formája igazából csak a magánéletben, azon belül is leginkább az intimitás szféráiban őrizte meg pozícióit. S a tömegkommunikáció még ezt a belső információáramlást is egyre inkább átszínezte: mintát és anyagot adott hozzá. Egy mesterséges, másodlagos világ kezdett kiépülni a háttérbe szoruló régi romjain. Ugyanakkor, s ez egyáltalán nem véletlen, maga a tömegkommunikáció is kénytelen volt alkalmazkodni a kommunikáció bizonyos archaikus megoldásaihoz, kognitív sémáihoz. Ez az archaikus, „primitív” forma ugyanis az alapja, bázisa minden, az alapoktól távolodó kommunikációnak; minden medializációnak „egyszerű”, „természetes” alapjai vannak. A hatékonyság érdekében ezeket az alapokat valamiképpen imitálni kell. A modern, kivált pedig a késő modern manipuláció szándékoltan erre az összefüggésre épül.

S itt visszajutunk ahhoz a közleménytípushoz, amelyet hagyományos önelnevezése alapján apórhirdetésnek szokás mondani. Ez a kommunikációforma a nyomtatott tömegmédiumok kereteiben született meg, azoknak a lehetőségeivel él, de *saját speciális logikáját érvényesíti, ősi igényeket elégíti ki* az új technika közegében is. Nyilvánvaló paradoxitás jellemzi. Egy tömegmédium segítségével abszolút privát – sokszor a legszemélyesebb, esetleges – közlendőjét mondja el. Archaikus zárvány ez

a „modern” intézményesített technika közegében. A nyilvános és a magánélet pragmatikus szétválasztását és elkülönítését realizáló modern – polgári – világ uralkodó meggyőződésével, életformát alakító princípiumával szembe fordulva a *magánélet parciális igényeit emeli be a nyilvánosság terébe*. (Nem kódolatlanul persze: a modern beszédet a kód hozza végső alakjára, s a szöveg dekódolás nélkül nem vagy csak részlegesen érthető, azaz félreértett.) E gyakorlat látszólag normasértő, olyasmit mond ki, amit nem „illene”; valójában ez a „modern” lényegéhez tartozik. A modernség lényege pedig az üzlet, a haszon, s a *haszonelv* a felvilágosodással töri át (ismét) az őt korlátozó erős falakat, a klasszikus német idealista filozófia, mindenekelőtt Hegel pedig ezt a princípiumot középponti kategóriaként érvényesíti, s ezt mint valóságelvet Hegel nagy kritikusa, Marx is átvette, azaz döntő ponton maga is hegelianus maradt. Az a gyakorlat tehát, amely explicit normasértésnek látszik, valójában csak egy *határhelyzetet, a nyilvános és a privát közötti átjárás pragmatikáját mutatja meg*. Vagy ha úgy jobban érthető, leleplezi és ugyanazzal a lendülettel érvényesíti is ezt az átjárást.

A közleménytípus, az apróhirdetés igazi történeti jelentősége ebben a kétségkívül képmutató, ám a rendszeren belül nélkülözhetetlen szerepvállalásban keresendő. (Jóval többről van tehát szó, mint érdekes kuriózumok retrospektív szállításáról, az utókor megnevetetéséről.)

Mi az az orális kommunikációs *alapforma*, amelyet a tömegmédiium az írásbeliséghez és a közvetítő médiumhoz igazítva *megismétel*?

Sokakat talán meglep, de tény: az úgynevezett pletyka.

A kettő, szögezzük le azonnal, természetesen nem lehet teljesen azonos, a szituáció megváltozása ezt nyilvánvalóvá teszi. Az oralitás maga a mulékonyság. A szó elszáll, s amíg – hangrezgésenként – él, addig is rögzíthetetlen, reprodukálhatatlan és utólag ellenőrizhetetlen. Pont ellentéte annak, amit a sokszorosítógép produkál: a kinyomtatott szöveg megmarad, rögzül, mások által reprodukálható, s tartalma utólag is, bármikor ellenőrizhető. Ám a kommunikátum kognitív természetű s a szöveg privát jellege, parciálitása, korlátozott érvényességi köre itt is, ott is azonos. Attól, hogy modern technika közvetíti, archaikus karaktere nem szűnik meg, személyközi kommunikáció marad.

Az archaikus forma egy *közeli közönség* közegében jelenik meg. Az elhangzó s mindjárt el is enyésző kommunikátum eleve csak szűk kört ér el (azt vagy azokat, akik jelen vannak és hallgatják). Pontosan megismételhetetlen, önazonos formában tehát továbbadhatatlan. Ám, információról lévén szó, valahogy mégis továbbjut. Az oralitás körülményei között a kommunikáció közvetített, továbbadott formája, az a forma, amelyet rosszhiszemű változata alapján a néprajz és a szociológia *pletyka* néven azonosít, de amelynek alapesete nem föltétlenül rosszhiszemű. A pletyka azonban, tartalmilag, mindig csak hozzátételező, a továbbadó által újraértelmezett, szigorú értelemben tehát „pontatlan”, és a továbbadó értelmezési preferenciáitól alakított. Érdek, minőség, lelkiállapot stb. befolyásolja azt, ami továbbjut. Maga ez a gyakorlat problematikus, de a terjedés lehetősége eleve szűk körre minimalizálja veszélyességét. (A legnagyobb rosszindulat is csak kevesekhez érhet el.) S mivel mindig „természetes” emberi lények pletykálnak, a továbbadás mindig konkrét, az átvevő által is ismert egyének által történik, a pletyka tartalmának mérlegelése és megítélése is személyes. Tudom, hogy a pletykáló, akár Maris néni a kispadról, akár a széplelkű lírai költő a kávéházban, akár a képviselő úr a parlament folyosóján „kicsoda”, milyen informáltság birtokában, milyen kulturális preferenciák szerint, milyen rokon- és ellenszenvet mutatva mondja, amit mond – minden átvétel tehát egyben implicite pletykakritika is.

Azaz tudható, kit lehet és kit kell kevésbé komolyan venni. Persze, ez a kritika maga is csak hozzátételező lehet, sejtésszerű, a tárgyi valótlanosságok, pontatlanságok maradéktalan kiszűrése lehetetlen. A petykában így értelemszerűen a *hamis* is terjed – innen, egyebek közt, a pletyka rossz híre, a nem igazi szinonimájává válása, holott, valljuk meg, egy politikai cikk, egy templomi szentbeszéd vagy egy egyetemi előadás igazságfoka sem okvetlenül magasabb, mint a rossz hírű pletykáé.

Az orális alapműfaj legnagyobb negatívuma mégis másban keresendő, s azt hatóköre erős behatároltságában lelhetjük meg. A pletyka csak szűk körben hatékony, ezen a körön kívül gyorsan elenyészik, vagy olyan – szükségképpen – átalakulásokon esik át, amelyek kimondott lényegét is felismerhetetlenné változtatják. Ha, mondjuk, Maris néni Julisról való pletykálkodása Tápén történik, Tápéről sohasem jut Pestre, Kecskemétre vagy Debrecenbe, s ami Julisról a főnti helyeken tudható, azt már Maris néni sem ismerné föl. Maga a forrás pedig már végképpen azonosíthatatlanná

válna. Az információáramlás így nemcsak „pontatlan”, de – végső lényegét illetően – rejtélyes is. Maga a testet öltött folklór, akár falun, akár városon jelenik meg.

Hogy veszi át az apróhirdetés az ősi, archaikus pletyka szerepét? Látszólag tűz és víz a két gyakorlat. A szerep átvétele roppant egyszerű, és szinte a legitim szükségszerűség beteljesüléseként jön létre. A modern társadalmak részrendszerek halmazából épülnek föl. A működést a részrendszerek közötti kommunikáció biztosítja, ezt pedig sem a politikai és igazgatási hatalom, sem a domináló gazdasági meghatározottságok nem képesek semlegesíteni. A sokrétű folyamatos kommunikációs kényszer ugyanakkor föltételezi és megköveteli az információáramlás sok formáját és sok szintjét; csak a sok különböző csatorna egyidejű üzemben tartása biztosíthatja a szükséges sokrétű információáramlást. A gyakorlatban így a nyilvános és magánélet ideologikus elkülönítése nem tartható fenn merev kizárólagossággal, a folyamat a folyamatos átjárás nélkül súlyos zavarokkal küzdene, akadozna, kritikus pontokon akár le is állhatna. A magán és a nyilvános közötti közvetítés jól realizálható elve így az üzleti elv lesz. Pénzért, korlátozott terjedelemben, praktikus megfontolásokat érvényesítve a magán a köztérben is megjelenhet. Nem véletlen, hogy a nyomtatott sajtóban az egyik így megnyíló lehetőség egy, eredetileg már megfizetett médiafelület a *Nyílt tér* lett. Itt a megcsalt férj ország-világgal tudathatta, hogy hűtlen felesége adósságaiért nem vállal felelősséget. A *Nyílt tér*ben megjelenő esetek részletei különbözhetnek, de a lényeg az, hogy echte magánügy közügyként nyilvánosságra kerül, a magánérdek hallgatólagosan közérdekké lényegül át. S ez a metamorfózis nem önkényes, a vagyoni és pénzügyletek igazában mindig érintkeznek a rendszerszerű működés lényegével. A kör pedig, amelyből az ilyen nyilvánossá tétel elfogadható, viszonylag széles. Sok minden belefér, és sok mindenről érdemes is hírt adni – ha van, aki e művelet költségeit fedezi. S a hirdetés lehetőségével csakugyan sokan és sokféle ügyben éltek. A kis terjedelmű hirdetés, amely automatikusan az apróhirdetés nevet kapja, kis felületet foglal el a lapban, tehát sok és sokféle egyén, így például az úgynevezett „kisegzisztenciák” számára is megfizethető ez a lehetőség. A meghirdetett esetek pedig egy-egy lapszámon belül már tematikailag is érdekes összeállítássá kerekednek ki, olvasni, de legalábbis böngészni való adnak az újság olvasóinak: szerkesztői/kiadói szempontból is hasznos anyagot képeznek – és a hirdetőik még fizetnek is értük. A közleménytípus lényege és szerkezeti helye ezzel voltaképpen végleges alakot öltött. A tartalomról pedig így maga a közönség, a privát emberek változó összetételű, de mindig újra töltődő csoportja gondoskodott.

A biznisz az biznisz, mondhatjuk erre; mindenesetre a rovat léte és lényege ennek az összefüggésnek köszönhető. De az eredmény a kereskedelmi, üzleti hirdetések dominanciája ellenére jóval több és más (is) lett: *a magán és a nyilvános tér közötti átjárás intézményes biztosítása*. A magán, ha olykor extrém formában is, hírt adhatott magáról – kiléphetett saját szűk köréből, s valami nagyobb egység részévé válhatott.

De mitől lesz a pletyka az apróhirdetés modellje? Mi az, ami az archaikus gyakorlatban és a modernben a felületi különbségek ellenére azonos?

A *kognitív szerkezet*. Mindkettő a privát kommunikátumok önkényes, pragmatikus megfontolások szerint irányított, ellenőrizetlen (s lényegét tekintve: ellenőrizhetetlen) terjesztése, a hozzávetőleges „tudás” közvetítése. A kommunikátum biztonságos megítélése lehetetlen, s lényege éppen ez az eszenciális bizonytalanság. Ám ismerete, a megítélés minden bizonytalansága ellenére, a szociokulturális rendszer szereplői számára szükséges; ennek a problematikus ismeretnek valóságos szerep jut.

Gondolatmenetünk e pontján óhatatlanul felmerül a kérdés: mik azok a mentális tartalmak és sztereotipizálódó elemek, amelyek a magánból a nyilvános szférába az apróhirdetések révén átkerülnek? Magyarán: mit közvetítenek? Általánosságban azt lehetne mondani, hogy nagyon sok mindent, a polgári élet csaknem valamennyi dimenzióját. Ez a válasz azonban nélkülözné az érdemi konkrétumokat. Az átfogó, ám mégis konkrét válaszhoz kellene az a monográfia, amelynek szükségességéről és ez ideig lehetetlenségéről már volt szó. Valamivel konkrétábbá válik válaszuk, ha a rovat szerkezeti komponenseire figyelve adunk leírást az anyagról. Abból ugyanis kiderül, hogy az apróhirdetés rovat rendszeresen közölt állást ajánló és állást kereső hirdetéseket, termék- és szolgáltatás ajánlatokat, érintkezést pótló „levelezést”, feleség- vagy éppen férjkereső házassági hirdetést, de ajánlott egészségügyi szolgáltatást vagy éppen pénzkölcsönzési lehetőségeket is, netán ingatlanokat közvetített. Ezek mindegyike valamiképpen az üzleti és kereskedelmi élettel érintkezik, de

mindegyiknek van ezen belül bizonyos specifikuma. Így a személyiség szociológiailag is releváns rétege, vetülete is megjelenik a gazdasági háttérben, vagyis az egésznek van egy antropológiai dimenziója. Mindennek konkretizálása azonban számunkra most még így is túl nagy feladat lenne. A már említett kettős – időbeli és médium szerinti – redukció mellé tehát kell még egy további redukcióval élnünk. A hirdetésanyag ökonómiai összefüggéseit mellőzve figyelmünket a hirdetések-ből kirajzolódó explicit érintkezési viszonyokra kell szűkítenünk, s azokra célszerű fókuszálnunk. Azokra az esetekre, amelyeknek nem járuléka, hanem lényege az érintkezés, a személyek közötti viszonyulás. Ezek, minden esetleges hiedelem ellenére, embernek emberhez való lényegi viszonyulásait mutatják meg, a maguk történeti tisztaságában.

Előbb azonban illusztráció gyanánt érdemes a kereskedelmi dimenzió érzékeltetésére két példát hoznunk. Az egyik tárgyiassága és viszonylagos sikeressége, a másik speciális, határeseti természetére révén válik itt atmoszférateremtő jelzéssé.

A sikeres marketingeset egy nadrághirdetés, és ez *szöveg és rajz* kombinációjára épül. Ez a Gutmann nadrágot hirdeti, Gutmann János és társa cégének termékét. A rajz grafikai szempontból roppant egyszerű, semmi esztétikai különlegesség nincs benne; a truváj lélektani. Egy nadrágot két száránál fogva két embercsoport igyekszik széjjelszakítani, eredménytelenül. A szöveg pedig ezzel összhangban a kínált portéka, a *munkásnadrág* erősségét emeli ki. A rajz tehát ezt az erősséget demonstrálja vizuálisan. Ez a hirdetés azután apró változtatásokkal több lapban is hosszabb időn át megjelent, a Népszavától a „polgári” lapokig, s van egy ötletes, speciálisan újévi változata is. Ezen a nadrághúzókat köszöntésre sorakoznak föl (a figurák ugyanazok, mint az alaphirdetésben!), s a kísérő szöveg most ez: „Most mi sem szakítunk, most mi is boldog új évet kívánunk!” Frappáns megoldás ez; egyszerre alkalomhoz illő köszöntés és az eredeti hirdetés megerősítő reprise. (E hirdetésről én magam az 1970-es évek közepén egy idős, nálam negyven évvel öregebb kollegámtól hallottam először – a hirdetés ötlete tehát évtizedekre bevésődött a memóriába, s szinte önálló életre kelt.) A sikernek alighanem több, egymást erősítő oka volt. A fölkinált termék valóságos igényeket elégített ki, a rajzi ötlet figyelemfelhívó volt, a hirdetés ismételt közreadása pedig nemcsak megismételte a kommunikátumot, és így kitágította az elérhetőség körét, de egy szeriális kompozícióvá is alakította azt. Az újévi köszöntés ezt a kompozíciót pedig nemcsak kikerekítette, de ötletessége révén mintegy be is tetézte.

Ez a hirdetés azonban, szögezzük le ismét, elsősorban kereskedelmi dokumentum; cikkünk szempontjaival csak érintkezik. Ám bizonyos, ez is még a privát szférából lépett elő, nem a nagyüzemi kereskedelmi rutin intézményesültségéből, s így ez is a privát nyilvánosság válásának egyik lehetséges esete.

A másik ilyen, itt is említendő kereskedelmi történet az *óvszer* („gummi”, „halhólyag”) hirdetése. A tárgy itt az intim szféra legérzékenyebb rétegébe, a szexualitás, illetve a fogamzásgátlás (születésszabályozás) körébe tartozik; nyilvános említése privát és közösségi tabukat tör át. A témát az intimitás érzelmileg blokkolja, az úgynevezett valláserkölcis pedig morális korlátokat állít eléje. A valóságos élet azonban megkerülhetetlenné tette e téma nyilvános fölmerülését; a modern, „szabad”/„szabados”, ám egzisztenciális okokból mégiscsak kontrollált szexuális élet szükségképpen termelte ki ezeket a megoldásokat. Igény és kínálat erősödő összekapcsolódásához pedig a termékeket forgalmazni is kellett, s a forgalmazáshoz (korlátozott) nyilvánosságra is szükség volt. Az apróhirdetés ezt a nyilvánosságot teremtette meg, és fejlesztette ki hozzá a képmutatás verbális rendszerét.

A „gummi” és „halhólyag” hirdetését igen sokszor igen sok lap közölte. Csak néhány példa a sok közül: Magyarország, 1901. szept. 1., Magyarország, 1904. febr. 4., 1904. febr. 6., 1904. febr. 24., stb. Egyet érdemes érdemes idéznünk is: „*Gummi – Király-utca 6. legkitűnőbb Párisi-óvszerek* urak és hölgyek részére. *Gummi és halhólyag* tucatonként 2-10 forintig. *Capot Americ* (rövid) 2-6 frt-ig. *Női különlegességek* drb 1.50-3 frt-ig. *Női óvszivacsok* tucattja 3-8 frt-ig. *Mintagyűjtemény* urak részére (25 drb) 5 frt. – Rendelmények rögtön és titoktartás mellett eszközöltetnek. Rothauser M. Ignác és Fia Budapest, Király utca 6 /M. 10 korona utáni vásárlásnál 20% árkedvezmény” (Magyarország, 1901. szept. 1.).

Jól érzékelhető, hogy a képmutatás itt mintegy ideáltipikus tökéletességben jelenik meg; az elhallgatás, a sejtetés, az utalgatás retorikai jegyei rendre tetten érhetők. Kognitív szempontból azonban éppen ez a hiányos szerkezet, ez a szándékolt rejtés a lényeges, amely – egy hallgatóságos, közös tudás alapján – mégis elegendő a tárgy pontos azonosításához. A *gummi* szó vagy az ártatlan *halhólyag* emlegetése e kontextusban, ha metaforikus formában is, azaz homályosan, meghatározott asszociációkat kelt, s így az „értők” számára identifikál. (Más kérdés, hogy a hajdani tapasztá-

latlan érdeklődő vagy a mai kutató, aki e hirdetések alapján akarná leírni a segédeszközöket, milyen pontosságú leírást produkálna. De a „kezdő”, vélték, majd megtanulja, amire szüksége van, a mai kutató pedig dolgozzon meg a tudományos fokozatáért.)

Az óvszerhirdetések tudományos, történeti jelentőségét három dologban lehet megjelölni. Az egyik: e hirdetések megjelenése (mint jó néhány más tárgykörben is) egyben a jelzett fejlemény *létének* nagyon fontos, sokszor a leginformatívabb jelzése. A másik: a szöveg retorikája árulkodik arról a szociálpszichológiai *feszültségről*, amelyet a szexualitás és társadalmi lebonyolítása a kor emberében keltett. A retorika itt önmagában is egy nagyon fontos jelenségkör szimptomája. A harmadik pedig: a privátnak a nyilvánosságba való *átiszívargása* speciális kogníciót előfeltételez. Ilyen esetekben, úgy látszik, nem a tárgyi pontosság az elsődleges kognitív követelmény (ezt hirdető és hirdetésfogyasztó egyaránt feláldozza egy nagyobb érdek, a nyilvánossá válás oltárán). Az intim szféra idetartozó gyakorlatának ugyanis a *sine qua nonja* a nyilvánosság; enélkül a szükséges eszközökhöz való hozzáférés vagy lehetetlen, vagy nagyon komplikált lenne, s csak egyedileg megvalósítható. Itt a *nyilvánosság* maga az eszközökhöz való hozzáférés első számú eszköze.

Ez a kor kommunikációs gyakorlatának egyik Borderline-szindrómája.

JEGYZETEK

Az apróhirdetéseknél sem gazdaságtörténeti, sem szociológiai, sem kognitív nyelvészeti feldolgozása nem készült még el. (E tárgykörből legföljebb egy-egy rövid cikk említhető csak.) A legérdemibb magyar nyelvű teljesítmény, három anyagközreadó könyv, amely izelítőt ad a hirdetések világáról. A legfrissebb, s egyben a leghasználhatóbb mű VINCE Mátyás, *Minden megoldás érdekel. A XX. század Magyarországa az apróhirdetések tükrében*, Kossuth, Bp., 2020. Ez rövid bevezető után évenkénti bontásban szöveggyűjteményt ad az apróhirdetésekből, 1900-tól 1999-ig. Jól válogatott, informatív összeállítás ez, de anyaga, értelemszerűen, csak jelzésértékű. Egy-egy évet csak kb. 40-40 hirdetés mutat be. A sokmillió hirdetéshez képest e könyvnek a 4000 tétel csak csepp a tengerből. Illusztráció. Cikkünk hivatkozásai mégis elsősorban e könyvre utalnak. A másik két könyv részben kevesebbet nyújt a minket érdeklő anyagból, részben s döntően mást. – Az úttörő összeállítás egy album; ez a képi anyagra épül, hirdetési szövegeket csak igen szűkmarkúan ad. *Eladó az egész világ. Képes és (képtelen) hirdetéstörténet*, vál. PATAKI Judit, SZOBOSZLAI Margit, szerk. SZOKÁCS Eszter, Bp., AB OVO, 1994. Ez hirdetések bemutatása (egészen 1993-ig) hirdetés-hasonmásokban, azaz képekben. Mint vizuális demonstráció hatásos. Anyagát azonban tematikus tömbökben adja, kronológiai rendet nem érvényesítve. Egy-egy tétel évszámát ugyan megadja, de a lelőhelyet és a pontos időpontot nem. A képeket csak kevés hirdetésszemlélyen egészíti ki, ugyancsak cseppfolyós hivatkozásokkal. A könyv elsősorban vizuális atmoszférát teremt, elemzésre nem is vállalkozik, s fölépítése miatt lehetőséget sem igen ad a módszeres analízisre. A címbe emelt ideológéma hangsúlyozása jogosult, a cím valami lényegeset emel ki. – A két könyv közötti műfaji átmenetet képviseli az időrendben másodikként megjelent hirdeteskötet: GÁTI István, *Hozott szalonnával...*, Fekete Sas, Bp., 2006. A cím jellemző módon egy hirdetésparódiából vett idézet. Ez is jogos választás, a hirdetési gyakorlat íróniára okot adó oldalát emeli ki, de magát a hirdetést mint közleménytípust önkéntelenül is bagatelizálja. – Értelmező szövegek terén csak néhány rövid, inkább ismertető, mint elemző cikk említhető. A legjobb talán ZÁVADA Pál cikke: *Szörnyű korunk apróbetűs krónikái* = VINCE, i. m., 5–6. MAKRAI Sonja, „*Víg fiúk kedves kis baba résztvevőket keresnek*”, Magyar Hang, 2021. jan. 1–7., 27. – Cikkünk fölfogását alapvetően a könyvek anyaga alakította ki, de kontrollként a szerző korábbi tapasztalatai mellett pótlólagos sajtóanyagot is be kellett vonni az értelmezésbe. Így a könyvekben érvényesített válogatási szempontokat, ha csak szűrőpróbaszerűen is, mélyfúrással szembesítettük. Néhány évből, néhány lap egy-egy hirdetési blokkját a maga egészében vizsgáltuk meg. A Pesti Hírlap, Pesti Napló, Magyarország, Budapest, Vasárnapi Újság s még néhány lap 1910-es hirdetési olyan összefüggésekre is föl hívták a figyelmet, amelyet a válogatások arányosító megfontolásai láthatatlanná tettek, ám a napi hirdetői gyakorlatra jellemzőek voltak. A pótlólagos rágyűjtések a szociológiában ismert véletlenszerű mintavételek szerepét töltötték be. Egy-egy számnak a válogatás nélküli, teljes hirdetési anyaga a nagyobb szövegkorpusz szerkezetét, preferenciáit is reprezentálja, pontosabban következtetni enged a nagyobb anyag jellegzetességeire. – Egy-egy ilyen hirdetési blokk tanulmányozása vétette észre például azt is, hogy a hirdetésekben elrejtve jelentős életmód-innovációs anyag is rejtőzködik. Az új, életmódalakító eszközök föltűnése, persze, egy másféle kutatási projekt nyeresége lehet, mint amelyet cikkünk érvényesíteni próbál, de a figyelmet legalább utalásszerűen itt is megérdemli e témakör. Az például, hogy a hirdetésekben már a század első évtizedében megjelenik mint újdonság a *mosógép* vagy a *porszívó*, civilizatorikus jelentőségűek. Hogy az *írógép* és a *gépirás* (mint eszköz és mint szakma, mint szövegtermelés) a század első évtizedében már gyakori hirdetéstárgy, az egy nagy kommunikációtechnológiai félfordulat előrehaladását jelzi. De az, hogy a *polgári autómobil* (értsd: könnyűszerkezetű személygépkocsi) vagy éppen a már tömegközlekedési eszközként is használt *autóbusz* is hirdetési tétellel válik, egyszerre a technikai fejlődés, a városi közlekedés és a társadalmi reprezentáció új lehetőségeiről árulkodik. (Jellemző, hogy a jól kereső drámairónak, Molnár Ferencnek például már saját gépkocsija is volt.) De figyelemre méltó, a személyre kalibrált pénzkölcsönzés intézményes gyakorlata is, amely jelzi, átalakulásban voltak a viszonyok, szélesedő kör lehetősége lett az innovációkban való részesezés. – A hirdetések megértéséhez szükséges általános történeti tudás irodalmáról itt természetesen nem lehet tételes leírást adni. A társadalmak korai jellemzőihez mindenestre érdemes figyelembe venni az etnológia és

a korai szociológia fölismeréseit, leírásait, így például Emil Durkheim (1858–1917), Marcell Mauss (1873–1950) és Claude Lévi-Strauss (1908–2009) műveit. DURKHEIM, *Textes I–III*, Paris, Editions de Minuit, magyarul: *A társadalmi tények magyarázatához*, Bp., 1978, *A társadalmi munkamegosztásról*, Bp., 2001, *A vallás elemi formái*, Bp., 2004. MAUSS: *Oeuvres*, több kötetben, 1969–1975, Paris, Editions de Minuit. Magyarul: *Szociológia és antropológia*, Bp., 2004. (Ennek magisztrális előszava LÉVI-STRAUSS-tól: *Bevezetés Marcell Mauss életművéhez*). A magyar történetírás 20. századra vonatkozó eredményeiből itt a következőkre érdemes utalnunk: ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Bp., 2005, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, szerk. GYÁNI Gábor, KÖVÉR György, Bp., 2004. Szemléletünket meghatározóan alakította: HORVÁTH Zoltán, *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története 1896–1914*, Bp., 1961. Tőle még lásd: *Irodalom és történelem*, Bp., 1965. – A nyomtatás paradigmaalakító szerepéről lásd: Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*, Torontó, 1962, magyarul: *A Gutenberg galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*, Bp., 2001. – A modern társadalmak *részrendszerek rendszereként* való fölfogása Niklas Luhmann (1927–1998) nevéhez köthető. Szerinte a társadalmat *kommunikációk* alkotják. Vö. SZAJBÉLY Mihály, *Kultúra, populáris kultúra, populizmus – ahogy Luhmann nyomán látszik*, ÉS, 2020. szept. 18., 13. Fontos értelmezési keretet jelent THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Bp., 1931, újabb kiadása: Pécs, 1986. Kritikai hátteret ad: TAMÁS Gáspár Miklós, *Marx és a szociológia = Uő, Antitézis*, Bp., 2021, 195–200. A modernség haszonelvééről (Rousseau, Hegel, Marx fölfogását rekapitulálva) lásd TGM előbbi könyvét. – A magyar sajtó története mint a hirdetések háttere önmagában is nagy témakör. Számomra fontos volt Horváth Zoltán már idézett könyvének (*Irodalom és történelem*) idevágó tanulmánya. Alapvető összefoglalás BUZINKAY Géza legutóbbi műve: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Akadémiai doktori értekezés tézisei, Bp., 2018. A disszertáció teljes szövege könyv alakban 2016-ban jelent meg; ismertetését lásd LENGYEL András, *Forrás*, 2018/2. Lásd még Buzinkaytól: „A haladás közvitézei”. *A magyar újságírók öntudatra ébredése a 19. század végén*, Magyar Média, 2000/1, *Bulvárlapok a pesti utcán*, Budapesti Negyed, 1997/16–17. Külön említendő LAKATOS Éva ötkötetes nagy bibliográfiája: *A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája*, 1–5, Bp., 2010, 2011, 2012, 2013, 2014. Ez a kiváló munka címével ellentétben nemcsak szakirodalmat ad, hanem egykorú elsődleges források szövegét is regisztrálja.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális száma az Írók Boltjában, valamint az ország fontosabb, nagyobb újságosainál minden hónapban kapható. Az alábbi helyeken biztosan hozzájuthat:

BUDAPEST II. kerület • Széll Kálmán téri metróállomás • Budagyöngye, újságos, Szilágyi Erzsébet fasor 121. • **III. kerület** • Flórián üzletközpont, újságos • **IV. kerület** • Újpest Központ metróállomás, újságos • **V. kerület** • Kálvin téri metróállomás, újságos • Városház utca 3–5., újságos • Váci utca 10., újságos • **VI. kerület** • Nyugati téri aluljáró, újságárus • **VII. kerület** • Blaha Lujza téri aluljáró, újságárus • **IX. kerület** • Határ úti metrómegálló, újságárus • **X. kerület** • Árkád bevásárlóközpont, Örs Vezér tér 25/A • **XI. kerület** • Allee bevásárlóközpont, Október 23. utca 6–10. • **XII. kerület** • Déli pályaudvar metrómegálló, újságos • Hegyvidék Bevásárlóközpont, Apor Vilmos tér 11–12. • MOM Park, újságos, Alkotás utca 53. • **XIV. kerület** • Sugár bevásárlóközpont, újságárus, Örs vezér tér • **XV. kerület** • Pólus bevásárlóközpont, újságárus, Szentmihályi utca 131. • **DEBRECEN** • Cora, újságos, Kishatár utca • Csapó utca 100., újságárus • Fórum Debrecen, újságos, Csapó utca 30. • **EGER** • Széchenyi út 20. újságárus • **GYŐR** • Révai Miklós utca 4–6., újságárus • Vásárcsarnok, újságárus, Herman Ottó utca 25. • Győr Plaza, újságárus, Vasvári Pál utca 1/A • **GYULA** • Béke sugárút 12., újságárus • **KAPOSVÁR** • Fő utca 23., újságárus • **KECSKEMÉT** • Március 15. utca 15., trafik • **MISKOLC** • Szinva Park bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy Zsilinszky út 2–4. • **NYÍREGYHÁZA** • Korzó bevásárlóközpont, újságárus, Nagy Imre tér 1. • **PÉCS** • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy út 11. • **SOPRON** • Széchenyi tér 13., újságárus • **SEGED** • Dugonics tér 1., újságárus • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Londoni körút 3. • **SZÉKESFEHÉRVÁR** • Alba Plaza, újságárus, Palotai út 1. • **SZOLNOK** • Pelikán bevásárlóközpont, újságos, Ady Endre utca 15. • **SZOMBATHELY** • MÁV állomás, újságárus • **TATABÁNYA** • Győri út 3., újságárus • **VÁC** • Káptalan utca 3., újságárus • **VESZPRÉM** • Kossuth utca 1., újságárus

---

NOVOTNY TIHAMÉR

Bandi furcsa ember! Néha 360°-os látása van

Katz András művészetéről

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budafok

Elég messziről kell indítanom ezt a „történetet”, pontosan negyven év távlatából. Magam is meglepődöm ezen! Vajon milyen és mekkora űrt, netán romhalmazt hagyott bennünk az elrepült, forgószélként távozó idő, amelynek töredékeiből újra vissza kell építenünk valamit, ami „végekké” elveszett? Vagy mégsem? Az „eltűnt idő nyomában” haladva próbálom összerakni – elevenné tenni – emlékezetemben egy többször elszakadt „keskenyfilm” összeragasztott, visszajátszott, lelassított, itt-ott megállított és kinagyított képkockáit. Memóriám élesítéséhez természetesen előveszem a segédeszközömet – katalógusokat, írásos dokumentumokat, reprodukciókat, de legfőképp levelezéseink megmaradt becses darabjait –, hogy lehetőleg ne tévedjek.

Katz András (Bandit) 1981-ben ismertem meg Marosvásárhelyen. A Fiala Művészek Stúdiójának jó néhány önkéntes tagja Kis-Tóth Ferenc festőművész közreműködésével, Chikán Bálint művészettörténész, akkori elnök vezetésével egy találkozót, munkalátogatást szervezett a helyi új generáció képzőművészeivel, amelyhez én (a Sony kamerámmal és a Zenit fényképezőgéppel épp a Gyimesekben járván) egy véletlen – vagy inkább váratlan? – értesülés folytán csatlakozhattam. Így, a helyi műtermeket, alkalmi műhelyeket, lakásokat látogatva jutottam el Katz András akkori otthonába, panellakásába. S be kell vallanom, mély nyomokat hagyott bennem Bandi energikus, lendületes, magabizó, öntudatos egyénisége, magával ragadó rokonszenvenessége, prófétaszerű személyisége, nyílt és őszinte viselkedése. Aki a padlón térdepelve mutogatta, lapozta egy kifogyhatatlannak tűnő, „mesebelien” vastag mappából előkerült varázslatos világú, leginkább az „outsider” alkotók világára emlékeztető, senkihez és semmihez nem hasonlítható, öntörvényűen szürreális (?) képi logikával működő, titokzatos (mégis megfejthető?) szimbolikájú, égi és földi tereket bejáró, metafizikusnak ható, egyszersmind egyetemes és transzcendens hangulatú műveit.

Ez az emlékkép azonban – érthető módon – csak bennem maradt meg, amely akkor tisztázódott, amikor az Eötvös József Alapítvány támogatásával 1988-ban belefogtam az egykori Marosvásárhelyi Műhely, azaz a rövid életű neoavantgárd szellemiségű MAMŰ csoport (1978–1984) elő- és utótörténetének, valamint aktív korszakának feltárásába, dokumentumainak összegyűjtésébe, feldolgozásába, egyben a magyarországi, szorosabban a szentendrei főnix kiállításuk (1989–90) megszervezésébe. Az 1989 májusában indult és körülbelül az 1992-es év végéig tartó levelezésünk első periódusában megismerkedésünk egyoldalú ténye hamar világossá vált számomra, mert Bandi fényképet kért rólam, hogy visszaidézhesse magának az arcomat, amelyre nem emlékezett. Ám ami ennél sokkal lényegesebb, hogy az akkor még kézzel írt levelezésünk első időszakában zajló munkakapcsolatunk, mondhatni, barátsággá változott, s már akkor megfogalmazódott bennem, hogy Katz Andrásról feltétlenül írnom kell (egyszer)! Bandi mindent elkövetett, hogy bőséges sorokban áradó küldeményeiben a felmerülő kérdéseimre „precíz” és kellően szubjektív válaszokat adjon, s mindenben készségesen segítette informálódásomat, ám az írás sem 1992-ig, kapcsolatunk átmeneti megszűnéséig, sem a *Sors és jelkép* című 2015-ös kiállítás után, 2016-tól újraszózott viszonyunk következményeként máig nem válósult meg, legfeljebb csak töredékekben hagyott némi nyomot maga után.

Ideje hát teljesebbé tenni a róla kialakítható képet. Vagy úgy is mondhatnám, végre elérkezett nálam az az „etikai pillanat”, amelynek inspirációjára törleszthetem régi tartozásomat irányában, s többek között a művész leveleinek segítségével bővebben bemutathatom ennek a kacifántos, mégis egyenes tartású, különös alkotói életútnak a múltbéli és az újraindult történetét, valódi lényegét, értékeit, valamint viszonyítási pontjait a magyarországi képzőművészeti közvélemény számára.

Eddig csak a MAMŰ csoportról szóló dolgozataimban, az *Unicornis* című kiállítás-sorozathoz kapcsolódó kiadványban (*A szentendrei Vajda Lajos Stúdió [VLS] és a Marosvásárhelyi Műhely [MAMŰ] „fair play” kiállítása*, 1991), valamint a *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* (2000) számára készített szócikkben népszerű-

KATZ ANDRÁS (1950) Netánia – Izrael

sítettem Katz András alkotótevékenységét. Eddigi szakmai életútját – igencsak kurtára fogva a történéseket – így foglalhatnánk össze: kamaszkorában, 1965–68-ban elvégzett egy hároméves grafikai kurzust (szabadiskolát?) Marosvásárhelyen; 1970–71-ben, az érettségi után egy évet járt a helyi Építészeti Technikumba, de megunva azt, inkább átnyergelt egy magas szintű finommechanikai képesítést adó iskolába. 1978-ban rendezhette meg első önálló kiállítását az Apolló Galériában, ahol Nemes László, a nála csak két évvel idősebb, de képzőművészeti főiskolát végzett festőművész mint egy teljesen ismeretlen nevet, de feltétlen meglepetést okozó és abszolút mértékben egyéni utat járó autodidakta művészt mutatta be a marosvásárhelyi (erdélyi) közönségnek. Alkotónk részt vett a MAMŰ csoport szinte valamennyi transzszilvániai megmozdulásán és tematikus tárlatán, majd több egyéni manifesztáció után 1985-ben a családjával „kitelepedett” Izraelbe, szorosabban Netania városába. 1986-tól bekapcsolódott az ottani képzőművészeti életbe, majd meghívást kapott a már említett, általam szervezett két tárlatra. 1991-ben az *Unicornis* kiállítássorozat és az *I. Nemzetközi Győri Grafikai Biennálé* alkalmából Magyarországra látogatott, s néhány mamús barátjával igen aktív performansztevékenységet is folytatott, majd október 12-én részt vett a MAMŰ csoport Ma születő MŰ-vek Társaságának megalakításában Budaörsön, s ezt követően, nem sokkal hazaérkezése után, 1992-ben egy váratlan elhatározással megszakította kapcsolatát a mamúsokkal, és felhagyott képzőművészeti tevékenységével. Az önmagára rótt mintegy huszonöt évnyi „penitencia” olykor napi tizenkét-tizenhat órás robotolásai után azonban, tehát nyugdíjba vonulását követően, mintegy tudatos elhatározással és megújult alkotókedvvel, tripla energiával vetette bele magát a művészi munkába, s a mi kapcsolatunk is a 2015-ös *Sors és jelkép (Erdélyi magyar képzőművészet 1920–1990)* című, a Nemzeti Galériában rendezett nagyszabású kiállítás után, 2016 márciusától kezdve éledt újjá. Katz András 2017 óta körülbelül háromezer munkát alkotott, s ha ehhez hozzátesszük az első, úgyszintén igen termékeny periódusából származó, a világ számos pontján, barátoknál, ismerősök-nél, magán- és közgyűjteményekben megmaradt műveit, mintha észre sem vennénk a „terméketlenül” elszállt negyed évszázadot. Mert Bandi úgy folytatta, mintha abba se hagyta volna művészeti tevékenységét... (De erről majd még később mesélünk.)

Mi lehet a titka ennek a mérhetetlen életakarathoz és életszeretethez, ennek az elpusztíthatatlan alkotókedvnek? Ennek eredtem a nyomába, ezért vettem elő a régi (kézzel írt) és az új (villámpostai) levelezéseinket, ezért néztem át a 2017 májusától egy felkelő nap ragyogó fényképével tudatosan indított teljes idővonalát a „Fészbukon”, hogy életjelenlétének titkait, alkotóerejének szolaris természetét írásos vallomásaiból, megfogalmazásaiból megérthessem és közlétegyem.

De térjünk vissza egy pillanat erejéig életrajzához. Ezzel kapcsolatos kérdésemre egy 1991. május 12-én kelt levelében így válaszolt: „Olthévízen (Hoghiz) születtem, és nem Marosvásárhelyen, ahogy a MAMŰ katalógusban írjátok. Gyermekkorom fantasztikus és boldog volt. Apám út-híd építésmérnök (tervező és kivitelező), anyám magyartanítónő, de miután megszülettünk, otthagya a tanítást. Gyermekkoromban nagyon sokszor költöztünk, mert apám, ahogy befejezett egy építkezést, vitt minket tovább a következő építőtelepre. Nagyon sok kalandos nehézségen mentünk keresztül. Megismertem majdnem egész Romániát. Apám a '60-as években [1960!] végre letelepedett Marosvásárhelyen, és mint tervezőmérnök dolgozott a legnagyobb tervezőintézetben. Huszonvalamennyi évet éltünk Vásárhelyen, ezért van az, hogy valójában mi vásárhelyi embereknek tartjuk magunkat. Vásárhely a bőrünk alá nőtt. Személyiségünk ott kapott végső formát. A vásárhelyi éveink voltak a legszebbek, legboldogabbak. Az emberi formánk vásárhelyi fémjelzésű.”

Édesapja halála után pedig egyik, 1991. július 23-án kelt levelében a következőkkel egészíti ki családtörténetét: „Apám a zsidósága miatt sokat szenvedett, többek között Auschwitz-Birkenau és a szeretett testvérei, anyja és a többi családtagjának elvesztése miatt, akiket a németek elgázostottak. [...] Apám tiszta ember volt. Nagy veszteség nekünk.”

Ám a teljesebb kép érdekében talán érdemes azt is megemlítenünk, hogy Katz András anyai nagyapja az Osztrák–Magyar Császári és Királyi Hadsereg tisztjeként nyolc évet töltött orosz hadifogságban, s akinek házában hazatérte után haláláig rendszeresen találkozott a háborús veteránok – amint ezt egy korábbi levelében említi Bandi.

Különös és besorolhatatlan képi jelrendszerével kapcsolatban már Erdélyben megszülettek az első és mindmáig érvényes és használható értelmezések, amelyekhez maga a közlékeny alkotó is sok mindent hozzátett. Bandi világa az idők során semmit sem változott, legfeljebb gazdagodott, színesedett és érettebbé vált. Garda Aladár képzőművész (kortárs és barát) Katz Andrást méltató,

1980-as megnyitászövegében találjuk az első ilyen telitalálatos megfogalmazásokat: „Már-már karikírozó lényegábrázolás”; „feltétlen őszinteség”; „tömörség, melyben egy elejtett tuscsepp planétává lényegül át”. Aztán magát az alkotót idézi fennmaradt gépiratában: „a legegyszerűbb és legrövidebb utat keresem a lényeg eléréséhez. Találok egy képletet, és azzal dolgozom. A képlet a tárgy szimbólumértékére való csökkentése. Nem az egyedi jelek érdekelnek, hanem a jelek kombinációja, a viszonyok, mint a szavakkal való fogalmazás esetében. [...] A kommunikáció tökéletlen, az üzenet többértelmű. [...] A művészet agresszív, de nem destruktív. Láthatóvá tesz háttéri dolgokat.”

Szász László – igen találóan és érzékletesen – Katz képeinek újabb rétegeit fejt fel a Művelődés című lap hasábjain (*A kiútkereső lehetőségei*, 1980. november 11.): „a nyelv túl szegény a rajzok sűrű ideogramma-bozótjához, és félrevezetően gazdag ennyi egyszerűséghez. [...] A jelek egymásnak üzennek, nem billeg közöttük szokványos pallója a magyarázatnak, hiszen úrben lebegnek. [...] Ahogy a jelek csoportosulnak, ismétlődnek, újrendeződnek és ideogrammává szerveződnek: attól lesz költészetté K. A. 33 kiállított rajza. [...] Jel, hiányjel, jelkép. A szimbólumok nem utalnak vissza, nem hivatkoznak művészettörténeti ismeretekre. Ettől lesznek jelképek, képjelek, képletek. [...] A világ félkörívei között, a valóság és a semmi határvonalán – csodálatos emberi formák lebegnek.” Majd ő is idézi Katzot: „Igen, tudom, az én ábrázolásmódom metafizikus; de nincs benne semmi fantasztikum, legfőnnebb fantasztikusnak tűnnek. A dolgok, a lények és a lényegek közötti kapcsolatokat keresem, az átmeneteket, az élet határeseteit, amik nem történnek meg, de megtörténhetnek, a rajzaiban tehát megtörténnek. Ezt csak képletekkel tudom kifejezni. [...] Engem nem befolyásolhatnak a mások szándékai. A művészet, az irodalom irányzatai érintetlenül haladnak el mellettem, és én tőlük érintetlen vagyok. [...] Tiltakozom a szokványos értelemben vett amatőr státusz-skatulya ellen! Önjelölt művész vagyok, a legnemesebb professzionista igényekkel. Délelőtt munkás vagyok, és hétköznapian élek: délután művész vagyok, és igyekszem mindenkinek átadni azt az esztétikai élményt, amely engem naponta magával ragad.” – Igen, ezzel a megfogalmazással később még határozottabb formában fogunk találkozni.

De nálam van Katz Bandinak egy 1990 júniusában hozzám írt (az életrajzával kapcsolatban már idézett) kulcsfontosságú levele, amelyben válaszol a művészetével kapcsolatos alapkérdésekre, sőt, példákkal is él, hogy mindezeket kézzelfoghatóvá tegye. Újra átlapozva a sárga színű kockás füzetlapokra golyóstollal írt tizenkilenc oldalas levelét, a következő esszenciális, közhasznú sorokat olvasom ki belőle: „valójában nagyon egyszerű és NORMÁLIS ember vagyok. [...] Pár éve meggyőződtem róla – és ezt a gyakorlat is igazolja –, hogy a művészi aktus (lásd alkotás) valójában banális pótcselekedet. [...] Egy elképesztően ideális (utópisztikus) társadalom totálisan művészet- (vagy alkotás-) mentes lenne. [...] Az én esetemben (de ezt másra is lehet alkalmazni) az alkotási aktus pszichoterápiás jellegű. [...] Hasonlít a kötéltnánchoz vagy a mágiához, ahol az egyén azon igyekezte, hogy mindenáron egyensúlyban tudjon maradni (túlélés) egy kegyetlenül szelektív társadalmi szerkezetben, [az egyedülálló valóságos és a mérvadó cselekedet]. [...] Az alkotó kommunikál, és másokat is meggyőz, hogy ugyanezt tegyék. [...] Az az ember, aki alkotói életformát él, akarva, nem akarva lázadó. Vagy ahogy én mondom: partizán. Fő célja az emberi minőség igazi megváltoztatása. [...] Az ember minőségének (dimenzióinak) pozitív irányba való eltolása (lásd korrigálás). [...] Ezt az embertípust cselekedeteiben etikai törvények szabályozzák. [...] Az ösztöneim nagyon tiszták és erősek, de az etika kontrollja alatt állnak. A többi szóra sem érdemes azon kívül, hogy a hitem végtelen, de vallásom nincsen. [...] A túlvilágot, ahogy ezt az átlagember érti, nevetségesnek tartom. Ám ahogy én fogalmazom, úgy izgalmasnak találom. A túlvilág = minden. Tehát, ami az én idő- és térkoordinátáimon kívül esik, az a túlvilághoz tartozik, azaz nagyon vonz és fantasztikus.”

Másrészt, ugyanebben a levélben, nemcsak hitvallásához, világnézetéhez, de a műveihez is ad kézzelfogható kulcsokat. Például így: „szerkezeti szempontból kedvelem a kiegyensúlyozott kompozíciókat. (Figyelem! A dinamikus egyensúlyt, és nem a statikusságot!) Szeretem a szimmetriát, az ellentéteket. Lásd: jó–rossz; hideg–meleg; fehér–fekete; kemény–lágy; szelídség–agresszivitás... minden lehetséges kombinációban. Valójában analitikus-expresszionistának (esetleg szimbolistának) skatulyáznám be magamat. [...] Kifejlesztettem egy teljesen egyedi jel-rendszert. Hasonlít az ábécéhez, amelyben a jelek az alapvető építőelemek. Ezek tartalma és formája nem annyira lényeges, inkább az egymás közötti összefüggések!” S a visszatérő szimbólumai közül is említ néhányat. Például: a *sivatagot* (homok-, kő-, beton-, embersivatag), amely a végtelenség jelképe mikroszinten is (lásd homokszemek). A *korongot* mint égitestet a nagy távolságok, viszonyítási pontok jelzésére

a makrokozmosz koordináta-rendszerekben. A *halat*, amely a titok, a mélység, a szexualitás, a veszély, az elérhetetlenség, a tudatalatti, az agresszivitás szimbóluma. A *kígyót*, amely a szex, a ravaszság, az éberség, a figyelmeztetés, a fenyegetés, a tudás, az erő megfelelője. A *saját farkába harapó kígyót* felül- és oldalnézetben (vagyis síkban és térben), amely az önpusztítás, a bezárulás, a regenerálódás, az újjászületés, a minőségi váltás kifejezője; a leegyszerűsített *emberfejet* (szem, száj, orr egy tojásformában) mint az ember archetipusának jelzését. De azt is megjegyzi, hogy az ilyesféle elemzés nem az ő világa, mert a munkáin keresztül teljesen kikerülve a tudatos tartományt, egyenesen a lélek mélyére hatol. Szerinte a mélyrétegek sokkolásával a befogadót önálló cselekvésre ingerli. Egy másik levelében pedig megjegyzi: „Valójában én egy szerény összekötő kapocs vagyok az emberiség és az univerzum között. [...] Egyszerűen így születtem!”

Helyhiány miatt most nem szeretnék kitérni Bandi egyes műveinek, kombinált képeinek, táj- és földművészeti akcióinak, performanszainak elemzésére 1992-ig tartó első alkotóperiódusának időszakából. Helyette inkább rátérnék arra, hogy miért is hagyta abba huszonöt évre a művészi tevékenységet, s hogy miként tért vissza „ugyanoda”, de másképpen, ahol abbahagyta. Mindezekről így vall egy 2017. május 26-i villámpostai levelében: „amikor felszámoltam a műhelyemet, minden nálam lévő munkát, az összes szerszámomat és festékeimet talicskával a szemétre hordtam. Nem jó hátranézni, de ma elővettem a régi munkáim reprotit, és egy panelra ragasztottam, hogy a nagy kört lezártnak tekinthessem. Ugyanabban a pontban akarom kezdeni, ahol abbahagytam, azzal a kis különbséggel, hogy a tudatom több szinttel emelkedett, s más dimenzióba kerültem. Nagyon sok emberrel volt szerencsém találkozni az elmúlt időkből, többek között drúzokkal, akiknek titokzatos vallásuk van. Drúznak születni kell, nem fogadják be az idegeneket, nem árulják el a hittételeiket, hiába faggattam őket. Egy dolgot azért elárultak: ők csak akkor tudnak imádkozni, ha az egész napot keményen ledolgozták. Valahogy én is ilyen vagyok: az alkotást imának tekintem. Csak akkor tudok alkotni, ha a szívem tiszta és ledolgoztam a napomat. *Ora et labora* – ahogy az őskeresztények mondták. Az említett dolgok miatt óriási az önbizalmam, és tudom, hogy mit kell tennem.” Valamint arról is beszámol, hogy dolgoznia kell, mert kevés a nyugdíja, de heti két teljes szabadnapja van, majd némi humorral fűszerezve így összegzi művészeti credóját: „Katz Bandi, a szakács ezeket vallja: 1. Keresem azt, ami nincs. 2. Tudom, hogy mit nem szabad elkövetnem. 3. Elfogadom azt a szabadságfokozatot, amit rám szabtak. 4. Mint alkotó közvetítő eszköz vagyok az anyagi és a szellemi világok között, vagyis eszköz az isten kezében. 5. A média olcsó és hamis hatásait elkerülöm, de propagálom és alkalmazom, ami igaz és jó benne. 6. Alkotni csak akkor tudok, ha van üzenetem. 7. Az alkotók ott járnak, ahol mások még nem jártak. 8. Keresem a művészet igazi társadalmi funkcióit. 9. Csak a szép és igaz az, ami funkcionális. 10. Elutasítom a l'art pour l'art fogalmát. S a 10 ponton kívül anektálok még egy nem kevésbé fontos dolgot. Ez lenne a zéró (a nullás) tétel: szabad bohóckodni, lévén ez egy dicső foglalkozás, de megtiltom magamnak a ripacszkodást.”

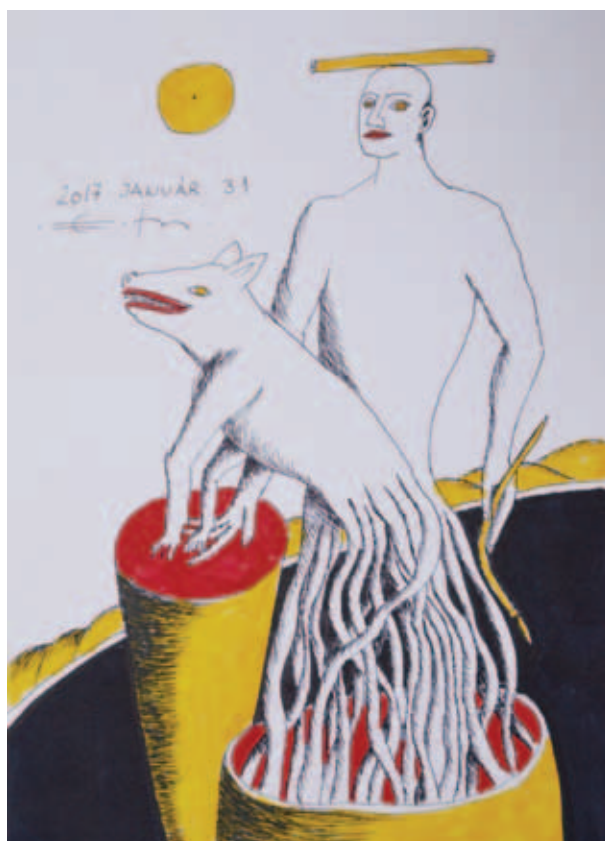
Majd egy következő napi másik levelében részletesen beszámol a pálfordulásáról is. Az 1989–92-es történéseket általam tömörítve így összegzi: „nem tudtam hű maradni önmagamhoz. Azok a népek, akik elnyomás alatt léteznek, sokkal kreatívabbak, mint azok, akik nem. Jól éreztem magam, megfűrödtem a rivaldafényben. Bandi furcsa ember! Néha 360°-os látásom van. Tehát láttam, hogy mi folyik a fű alatt. A MAMŰ restaurálta magát, véd és dacsözvetséggé változott, s olyan embereket vett be a csoportba, akik inkább *kereskedők* voltak. Fontossá vált, hogy ki kívül szerveződik, s ki kit ismer, és mire tudja a másikat hasznosítani. Ebben a helyzetben úgy éreztem magamat, mint egy marslakó, de a folyamat bennem csak 2-3 hónapi önvizsgálat és vívódás után zárult le, akkor írtam meg a lemondásomat. Miután felszámoltam a műhelyemet, bekerültem a következő életfázisba, amit én viccesen *kukkanj el*, *Bandi* periódusnak neveztem. Tehát egészen más világ következett. Nem unalmas, de nagyon megerőltető. Olyan, mint egy táncoló tájkép, ahol állandóan fókuszban kell lenned, nincs pihenés, minden percben más irányba kell lépned ahhoz, hogy fennmaradhass. Erre az állapotra van egy közmondás: ami nem öl meg, megerősít. Megtanultam arabul, 16 órát legyűrtem, végül szakács úgy lettem, hogy kirúgtak az építkezésről, ahol éppen dolgoztam. Szerencsére elkaptam egy 1 éves szakképző tanfolyamot, s végül mesterszakács lettem, de minden félévben vendéglőt váltottam. Dolgoztam olasz, észak-afrikai, japán, kínai és orosz konyhán... Most úgy érzem, kivánszorogtam a régi képből, és a bűneimet meg a tévedéseimet becsülettel kijavítottam, azaz leszolgáltam. Így, isten akaratából visszaérdemelttem az alkotás jogát.” Majd egy másik levelében megjegyzi, hogy továbbra is papírra és kartonra fog dolgozni. Anyagai: az akril, tus, gouache,

tempera, pasztell, zsíros kréta, és a színes ceruza, de megpróbálkozik a lemezre és a vászonra festéssel is. Majd hozzáfűzi: „a lehetőség hiánya nem korlátoz. A hiányok kreativitásra készítetik az embert. Tapasztalatból tudom, hogy minden, ami történik és nem történik velünk, hasznunkra válik.”

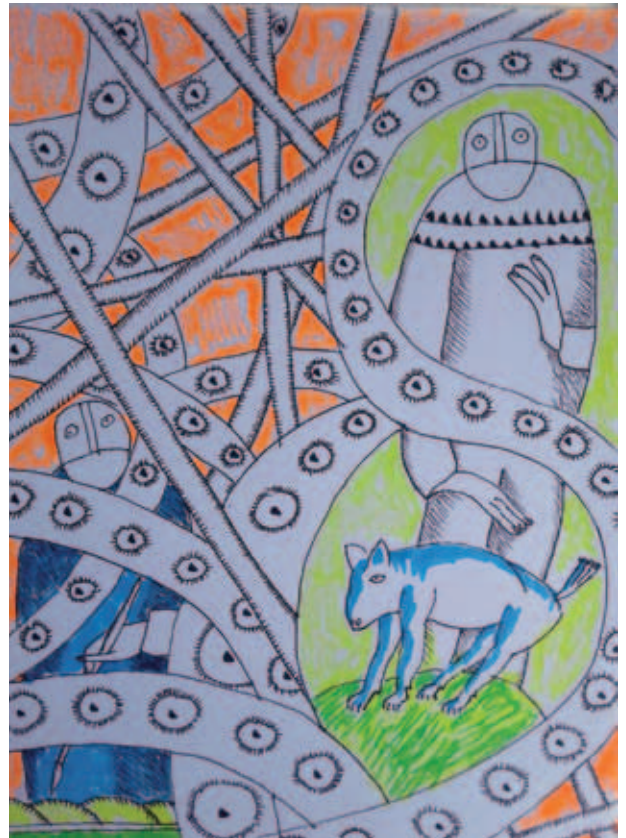
Végül e cikk megírása előtti kérdéseimre többek között a következő választokat adta Bandi: „valamikor voltak példaképeim. Tanulmányoztam a klasszikusokat és az utóbbi 100 év irányzatainak fontos alkotóit, valamint a kortárs művészetet. De egy bizonyos idő után ráébredtem arra, hogy a saját utamat kell követnem. Nézőpontot változtattam. Azóta csak mint befogadó viszonyulok a rajtam kívüli alkotásokhoz, kizárván az idegen hatások zömét. [...] A műveimmel kapcsolatban tudni kel, hogy a munkáimnak újabban szándékosan nem adok címet azért, hogy ne korlátozzam az üzenet potenciáját, meghagyva a néző értelmezési szabadságát.” A hovatartozásával kapcsolatos kérdéseimre pedig a következő summázatot adta: „a tágabb, fontosabb hovatartozástól leszűkítve írom a sorrendet: Ember→Családapa→Alkotó. Erdélyi származású, magyar kultúrájú, izraeli zsidó vagyok, de igazából kozmopolita, aki több nyelvet szeret használni, több kultúra is érdekl, és több kultúrát vall magáénak. Sem a földrajzi, sem a nemzeti hovatartozás nem fontos számomra.”

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül 1-2., 2017

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül 1-4., 2017

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül 1-4., 2017

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül, 2017

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül, 2018

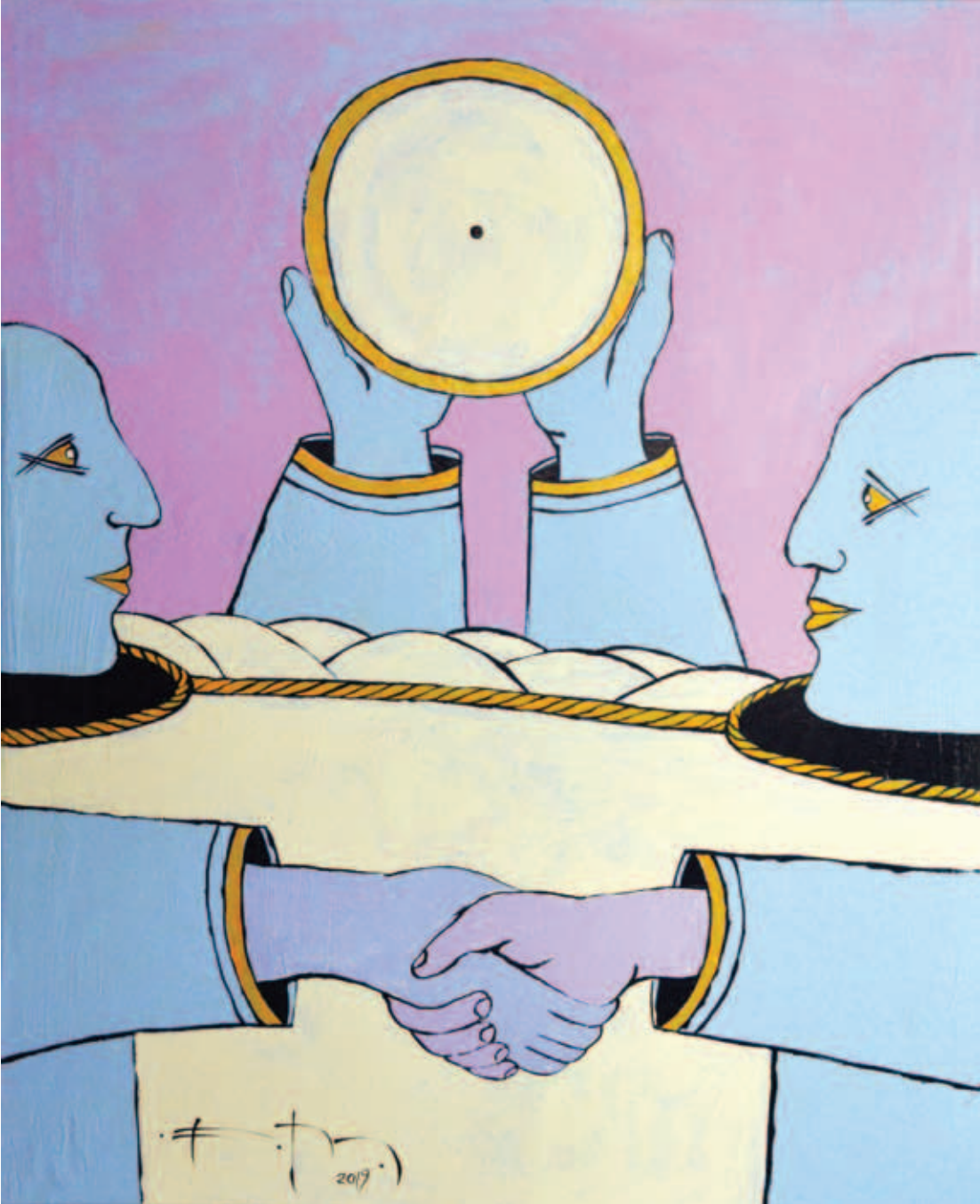
KATZ ANDRÁS, Cím nélkül 1–4., 2018

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül 1-4., 2018

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül, 2018

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül, 2019

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül 1-4., 2019

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül 1-4., 2019

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül 1–4., 2019

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül, 2020

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül 1-2., 2020

KATZ ANDRÁS, cím nélkül 1-2., 2020

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül, 2020

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor VI.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

(Fenye leve) Pünkösdkor vásároltam két palack bort a Barátcsuha Borházban. Megtetszett a bor furcsa neve: *Fenye leve*. Valahol Balatonakali fölött – soha nem jártam arra –, a domboldalon terül el a szőlő borította Fenye dűlő. Ott szüretelték a szőlőt, amelyből megszületett a dűlő palackba zárt, csak arra járó vásárlóknak kínált *leve*.

Kérdezem halkán Nagy Imrét, a bölcs borászt: *Miféle fajta szőlőből készült ez a bor?* Tömör, egyszerű, pontos válasz: *Ami ott megterem.*

Régi magyarok nemzedékről nemzedékre hagyományozott tudománya: abból a szőlőből lesz jó borunk, amelyik a mi földünkön megterem. Miénk a föld, a föld mi vagyunk, nekünk terem a szőlő: ez a mi borunk.

Nagyaném fiatalkorában, száz éve, karácsonykor már *óság*nak mondták falun a múlt évi bort. Móricz Zsigmond följegyezte (*Borközi hangulat*) egy, a magyar borvidékeket tanulmányozó német kereskedő a községi bírót faggató kíváncsisgódó szavait.

- *Hát bor terem itt?*
- *Terem, kérem alássan.*
- *Jó bor terem?*
- *Jó bor, kérem alássan.*
- *Sok terem?*
- *Sok, kérem alássan.*
- *Eláll-e?*
- *Azt még nem próbáltuk, kérem alássan.*

Fenye leve: a két palackot májusban vásároltam, ez a bor nincs még egyéves. A címkén nem olvasható évszám. Fehérbor: idén karácsonyig meg kell inni. Nem tanácsos kipróbálni: iható-e még jövőre.

Lássuk a medvét! – mondták a rejtekező titkok feltárulására kíváncsi régi magyarok: nyitom a palackot. Ha sommelier, azaz hivatásos borszakértő lennék, most főne a fejem: „szakszerűen” szét kellene száraznom, megnevezve külön-külön a gyümölcsöket, a bor illatának összetevőit. Meg sem próbálom. Szerintem ennek a bornak ódon falusi kúriák mögött megbúvó kora nyári gyümölcsökert illata van: gyümölcsfák, alma, szilva, körte, alattuk veteményes, petrezselyem, szamóca, paradicsom, a kerítés mellett és a sorok között egész tavasszal, nyáron nyíló, illatozó virágok, rózsa, tulipán, dália...

A második korty *Fenye leve* emlékezetembe idézte azt a nyári pillanatot, amikor felnőtt fejjel újra eljutottam Zalaegerszegre, keresztanyámhoz. A szőlővel körbefuttatott verandán letettem kopott bőrdörmöt a kőre, átteleltem „keresztet”, leültem az öreg padra – már ötévesen is üldögéltem itt – és kancsóból egy pohár pincehideg borral kínált meg édesanyám húga. *Verandabor*: megérkeztem.

Fenye leve: múltidéző, kedves ital. A címkén titkolja borának alkoholtartalmát a borász, de érzem: ez a bor nem fog fejembe szállni – *délelőtti* bor. Egy korty, még egy korty, mintha újra ott üldögélnék a faragott fakorlátú, százéves zalaegerszegi verandán, talán 1963-ban...

Múltidőbe sodró, könnyű ital a *Barátcsuha Fenye leve*: verandákon, tornácokon, lugasokban régi barátokkal délelőtt kortyolgatott borok, mosolygós pillanatok jutnak eszembe.

Virágh Sándor sárospataki tiszteletes – *eskető papunk* – otthona előtt a szőlőlugas: arra nem emlékszem, milyen bort ittunk, csak sokszor, érkezésünk pillanataiban a boldog koccintásokra.

Krámer Iván magas rangú nyugdíjas katonatiszt, megszállott Petőfi-kutató és ereklyegyűjtő kiskőrösi háza előtt a verandán várt barátságos „fogadó pohárral”.

Domonkos bencés szerzetes atya a Somló tövében, Orosziban, átmeneti remetetanyáján kínált meg egy (kettő, három) pohár könnyű fehérborral a ház előtti tornácon, amikor remetésege idején minden évben, Húsvét előtt megérkeztünk, és *bebocsátást* kértünk a falu parányi templomába, hogy együtt ünnepeljük a feltámadást.

Barátcsuha Fenye leve: gyümölcsökert illatú, könnyűléptű, nyári bor. Pincehidegen, ilyen borral kancsóból kell megkínálni hozzánk betérő barátainkat, vendégeinket: emlékezzenek azokra a pillanatokra, amikor barátok várták őket kancsóból kínált, pincehideg *délelőtti* borral a nyárilátú verandán.

(Ezerjók) Már a bor dallamosan muzsikáló neve elbűvöl: *Ezerjő*. Magyar fehérbor: csak Magyarországon terem, a legtöbb Móron és a kunsági Soltvadkerten, ahol majdnem ezer hektáron szüretelnek Ezerjót. Egy angol vagy francia borimádó ki sem tudja mondani ezt a számára hihetetlen írásképző magyar szót. Mértékkel vagy mértéktelenül isszák

szerte Európában, de a Kárpát-medencében borozgatók tudják azt is, hogy ez a magyar bor: ezerszer jó, ezer bor között jó, ezerízű bor, ezer este iható bor, ezerféle embernek ízlik, ezer különb-különbféle tál étellel párosítható, s ha csak pohárkányit kóstolunk – rangos pince komoly borából! –, korábbi hangulatunknál ezerszer érezzük jobban, kellemesebben magunkat. Tudja ezt a világhírű angol bortudós, Hugh Johnson is, szerinte (2003-ban) az Ezerjő „igen elterjedt szőlőfajta, Móron készítik belőle Magyarország egyik legjobb száraz borát. Komoly lehetőségek: illatos bor, árnyalatnyi grapefruittal”.

Ezerjő: varázsszó.

A színek bővületében élő, alkotó barátommal, Kárpáti Tamás Munkácsy-díjas festőművésszel Ezerjőkat kóstolunk, móri, soltvadkerti borászatok üdítő nedűit.

Kárpáti Tamás nem borszakértő, csak szereti a jóféle magyar fehérbort. Vele kóstolni örömmel: nincsenek előítéletei, érintetlen a borreklámok olykor erőszakos sulykolásaitól, nem szédül meg, ha nagyon ismert borászok nevét hallja – élvezettel kortyolja a bort, az égiek ajándékát. Tehetséges művész, őszinte akkor is, ha bort iszik.

Augusztusi délután, tombol a nyár.

Magyar borokat népszerűsítő kiadványban olvasom: „*Ezerjő: enyhén illatos, kemény savú, zöldesfehér, hosszú fehérbor. Bora általában tömegbor, de kedvező évjáratban minőségi bor.*”

Az Ezerjő tömegbor...?

A Cabernet Sauvignon – mondják! – a borok egyik királynője. Másfél évtizeddel ezelőtt Csongrádon a művelődési ház alagsorába telepített Borházban (talán ez volt a neve) ittam olyan, sok pénzért mért Cabernet Sauvignont, hogy meg kellett fogynom az asztalt, le ne szédüljek a székről. A pultos lelkesen dicsérte: *Uram, ez barrique!* Kár volt mondania: a borban dübörgött a fa, kellemetlenül fanyar deszkaíze volt az italnak. Nem *tömegbor* volt, csak ihatatlan lőre: tehetségtelen borász kedvező évjáratban gyártotta silány Cabernet Sauvignon.

Silány bort minden szőlőfajtából lehet készíteni. A bölcs borász tudja: kedvezőtlen évjáratban egyetlen szőlőfajtából sem lehet csúcshort varázsolni, de igazi szőlőből tehetséges borász mindig tud jó bort készíteni.

Poharunkban az első bor: *Miklóscsabi Roger Ezerjő 2020*. Ajánló sorok a palackon: „Bájos... Őrült? Hangulata móriás, íze ezerjős.”

Bájosak a csinos leánykák, a férfiak szívét megperzselő ifjú hölgyek, de vajon milyen egy *bájos* bor? *Őrült?* – szerintem inkább józan. Ezt a jóízű Ezerjőt kora nyáron, hétköznap, ebéd előtt érdemes

inni, egy pincehideg étvágygerjesztő kortyot, aztán jöhet a friss petrezselyem illatú, hófehér porcelántálból kínált zöldborsóleves.

Festő mindig színesnek, mindig színekben látja a világot. Tamás szerint ez a bor *nápolyi sárga*. Nem a bor színe nápolyi sárga, csak kortyolva a bort, ez a szín jutott az eszébe: *visszafogott, tört, alig-sárga...* A harmadik korty után nem festők számára is érthetően fogalmaz: *olyan, mintha sovány alkatú költővel kellene beszélgetni...*

Magamban próbálom értelmezni Tamás szavait, miközben nyitom a következő palackot: *Frittmann Ezerjő 2020*. Egyetértünk: ez a bor az előbbinél sűrűbb, zamatosabb, tömörebb, illatai bódítóak, Tamás szerint a soltvadkerti bor pajzánabb, boldogabb a mórinnál. Munka közben, kéziratomat javítgatva, íróasztal mellett ülve szívesen iszogatnám. Tamás munka közben, ha fest, soha nem iszik: „Az embernek tudnia kell a saját mértékét.”

Most nem fest. Ürülnek a palackok.

Egy falvédőre pingált német mondást idézek: „Ha bort fogyasztasz, mindent igen hamar megtalálsz benne: a dalt, a jókedvet, a bátorságot, a szerelmet, a virtust. Egy van benne legjobban elrejtve – ezt keresd –, a mérték.”

A következő ital még mindig hordót nem látott bor: *Paulus Gold Ezerjő 2020*. Tamás szívesen harapna a bor mellé egy falat vilmoskörtét, én inkább diót majszolnék. Ezt a móri Ezerjőt alkonyatkor a kertben, az eget eltakaró diófa alatt üldögélve innánk szívesen, a soltvadkerti bort családi ebéden, vendéglői fehér asztal mellett, roston sült csirke-mell vagy balatoni fogasfilé kísérelőjeként.

Továbbblépünk: *Miklóscsabi Csoda Ezerjő 2020*. Ez már hordóban érettségizett bor. A borász így dicséri: „Békebeli gyalogtőkék. Vértes lábánál, Csókában. Fekvés csodás. Ezerjő fajta, rendkívüli lehetőség. Ízes, minerális. Szeretünk, sóhajtunk. Az apa meg én.”

Kortyolom a bort, már nem száraz, még nem édes, Tamás szerint a bor *Tiziano vörös* hangulatú. Hosszan, szenvedélyesen beszélgetünk Tiziano csodálatos festményeiről, a sejtelmesen rozsdavörös *La Pietà*-ról a velencei Akadémiai Képtárban, a kék égig magasodó, gladiátor termetű Keresztelő Szent Jánosról, *A Szűz bemutatása a templomban* című képen a lépcsőfokra könyöklő fehér szakállú öregember szúrós tekintetéről...

Közben bontom az utolsó palackot: *Frittmann Ezerjő 2017*.

Megérkeztünk a másvilágba. Eddig jó borokat ittunk, most nagybor pörög a poharunkban. 2018. február 1-jén gyömbéres galuskával gazdagított tejszínes pulykaragu leves mellé kínálták a BorLabor

étteremben a hordós érlelésű Frittmann Ezerjót. Most ez a négyéves Ezerjő megint elkápráztat. Eszembe jut egy régen, pincében hallott soltszent-imrei versike.

*Bőven terem Ezerjő a határban,
Borainknak nincs párja az országban.
Mert a jó bort minden ember szereti,
Jókedvében a menyecskét öleli.*

Aggastyán vagyok a menyecskékhez, kortyolom a remek bort, átölelem imádott feleségemet, és hallgatom a régi hangfelvételt, a borász hitvallását: „A szőlővel úgy kell törődni, mint a gyermekkel. Dédelgetni kell, akkor meghálálja, gyönyörű termést ad és szeretetet a gondban.” Kortyolom a bort, őszintén, elszántan egyetértek Frittmann Jánossal: „Mindig az a bor jó, ami ízlik.” Engem ez a 2017-es Frittmann Ezerjő lebilincsel, nekem nagyon ízlik. Kárpáti Tamásnak a 2020-ban szüretelt szőlőből készült Frittmann Ezerjő a borszerelme. *Kinek a pap, kinek a papné.*

Ürülnek a palackok. Eszembe jut Vida Péter borász barátom örökéletű mondása: *A bor isteni csoda.*

Mai esténk égiek által minősített varázsszava: *Ezerjő.*

Magyar bor, magyar kincs.

(Tsokolata Sexardique) Két évtizede, 2003. június 17-én a Budavári Fortuna étteremben, díszvacsora (számomra munkavacsora) Meláth Andrea operanékesnő tiszteletére. A magyar vendéglátás rangos mesterei készülődtek az őszi, XII. Budapesti Nemzetközi Bor- és Pecsétfesztiválra; ezen a júniusi estén ismerkedtem a „menüvel”, amelyről irodalmi ihletésű, ínycsiklandozó ismertetőt kell majd írnom a vendégeket elkápráztató műsorfüzetbe.

Naplemente, alkonyi derű.

Böngésem a menükártyát: *Fácán-fogoly antik mázban.* Két madár egy tányéron: izgalmas. *Antik:* abban biztos vagyok, hogy nem az étel tegnapelőtti, hanem a recept valódi *óság.* Talán a magyar barokk konyha, talán a régi rómaiak főztjének különleges ízeit varázsolja asztalunkra ma este a séf. De mi lehet az a *máz?* Kerámiában üvegszerű, süteményen cukorból, csokoládéból készült bevonat. Egy tányéron két madáron a *máz* vajon micsoda?

Érkeznek a pincérek, kezükben csillogó fémkupalák alá rejtett titkok. A derű fokozódik.

A kupolák ünnepélyesen megemelkednek: a tányérok látványosan egymásra boruló, vaslapon sült madármellfilék, s fölöttük szemet gyönyörködtető csokoládékehely. Feszült csend. A fehérkesztyűs pincérek egyszerre mozdulva porcelánkancsó-

ból töltik óvatosan a forró vörösboros mártást a csokoládékehelybe, amely lassan elolvad, és lecsorogva „antik mázzal” vonja be tányérainkon a maradakat. Illatfelhő. Néma áhítat. Aztán taps.

2021. június 23-án jutott eszembe ez a múlt idejű vacsora-mámor, amikor jó barátom, Lajos Mary csokoládémester és férje társaságában a szekszárdi Merfelsz Pince három borát készültünk megkóstolni.

2019. januárban, egy hangulatos borvacsorán ittam először a furcsa nevű bort: *Nectar Sexardique Petite Tsokolata* 2015. Bazsalikomos paradicsommal körített borjúhúshoz kínálták – különleges volt, ízlett. Barátkoztam a borral, barátkoztam a borászzsal. Merfelsz Gábor mesélt, bemutatta borászatát és a poharamban rendre megpörgetett sűrű vörösborait. Tizenkét hektáron gazdálkodik, ekkora területen haszontalanságnak gondolja *szétszórni* a borok minőségét. Nincsenek alap- és csúcsborai. A pincészet minden dőlőjén szüretelt szőlőből egyfajta bort készít – szándéka szerint mindig a legjobbat. Önérzetes mosollyal meséli: hallotta, hogy az egyik környékbeli vendéglőben a betérők csak egy palack *Petite Tsokolatát* akartak vásárolni. A tulaj – üzlet az üzlet! – alkudozott: *Kapnak bort, de egyenek legalább egy előételt!*

Talán ettek, talán nem. Talán kaptak bort, talán nem.

Itt és most ma nincs előétel, csak borkóstoló: asztalunkon három palack Merfelsz *Tsokolata*. Olvasom a címkén: „Liszt Ferenc nagy kedvelője volt a szekszárdi vörösbornak, s ha leveleiben említést tett róla, akkor egyszerűen Nectar Sexardique névvel illette. Ez nem legenda, a Szekszárdi Levéltárban őrzött Liszt Ferenc és Augusz Antal báró levelei mesélnek erről. Talán ilyen borok ihlették a Nectar Sexardique nevet. Augusz Antal báró pincéjében ma a Merfelsz Pince borai érlelődnek.”

Régi történet: filmet forgattam Szekszárdon a múzeumban, s addig mosolyogtam az igazgatóra, míg megengedte, hogy néhány akkordot, futamot játsszam a zongorán. Rettentően hamis az öreg hangszer, az egyik billentyű kopog, a másik ragad, a harmadik néma, de őrzöm emlékezetemben az életre szóló élményt: érintették ujjaim azokat a *sexardique* billentyűket, amelyek Liszt Ferenc ujjai-
val is találkozottak, lassan két évszázaddal ezelőtt.

És ma barátaimmal olyan hatéves bort kóstolunk, amelyet Liszt Ferenc keresztelt meg: *Tsokolata Sexardique* 2016. A Dél-Amerikát többször megjárt csokoládémester, a rendkívüli mértékben csokoládé-érzékeny Mary szerint ebben a borban van valami régimódi „csokoládéság”: nem rusztikus, nem robusztus, hanem a finomítástól selyemsima. Emlé-

kezteti őt a Monarchia híres fürdőhelyének, Bad Ischlnek nem kevésbé híres cukrásza, Zaunner találmányára, az Ischlerre: két tézstalap között fanyar lekvár, leöntve – máz! – szemcsefinom csokoládéval.

Merfelsz Gábor mesélte: hozzájutott francia ol-tóanyaghoz, és olvasta a szakirodalomban, hogy ha egy-egy tőkéről ennél a fajta Merlot-nál egy kilónál kevesebb szőlőt szüretelnek, akkor a borban csokoládéillatok, -ízük jelennek meg. Megfogadta a tanácsot, s mert valaha a német *tschokolade* szót a 17. században mi úgy magyarítottuk: *tsokolata*, hát a Merfelsz Pince csokoládé illatú, ízű borának is ez lett a neve. Egy kis Cabernet Franc-t (tejcokoládé!) kevert hozzá, így lett ez a francia Merlot magyar bor.

Bontom a második palackot: *Petite Tsokolata* 2018. Elbűvöl mindenkit az illata... csokoládé... mandula... Mary szakértő férje halkán megjegyzi: *A dominikai csokoládé illatára emlékeztet.*

Számomra ez már követhetetlen mélység: nem venezuelai, nem kolumbiai, nem bolíviai – számukra ez a bor *dominikai* csokoládé illatú. (Háttér: Attila Dominika fővárosában, Santo Domingóban kérte meg Mary kezét. Életükben felejthetetlen pillanatot: felejthetetlen csokoládéillat.)

Mary sütötte csokoládétortát kóstolunk a borokhoz; ehhez a borhoz én csak kiskanállal, a szelet közepéből óvatosan kikanyarított keserűes csokoládékrém. Egy korty bor: ezt a nedűt szívesen iszogatóm Santo Domingóban – és napestig dominikai csokoládét majszolnék...

Amikor 2019. január 31-én a borvacsora végén elbűcsúztunk, Merfelsz Gábor megajándékozott egy

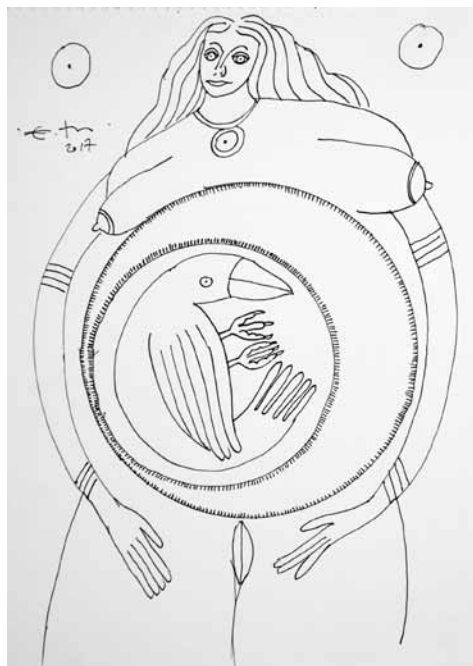
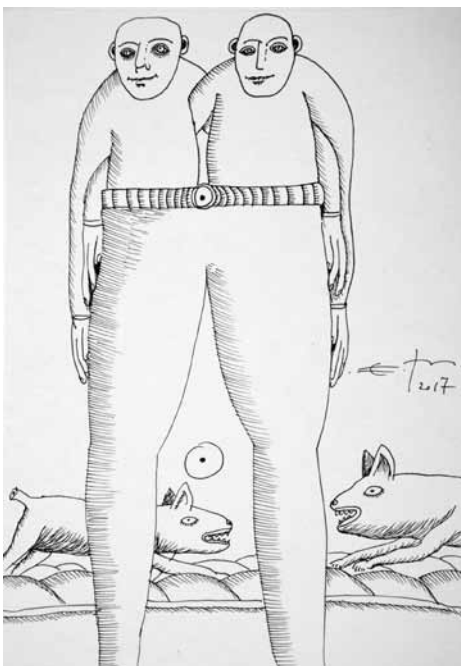
palack borral: *Nectar Sexardique Tsokolata Selection* 2017.

Hosszabb érlelés után került palackba – mondta a borász –, gyümölcsös, de alacsony a sava, testes, de nem a fa tolakszik elő, hanem az édesség, és persze a csokoládé. Nagyon alacsony számú tétel, ezért megérdemelte a robusztus palackot és az ónkapszulát. Szóban átadott, léleksimogató kíséző a borhoz egy ismeretlen költő néhány verssora: útravaló a Nectar Sexardique boldog kortyolgatásához.

*A bor nyomában ott az igazság,
Az igazságban a lényeg.
Abban felsejlik a teremtés,
A teremtésből megérted,
Miként megy a világ sora.
És ha a világot megérted,
Akkor lesz csak szükséged a borra.*

Maradjunk józanok, nyitom a harmadik palackot: *Tsokolata Selection* 2017. Az első korty: nagyon mélyet sóhajtunk. Mary szerint: *Ez a bor gömbölyű, mint egy bonbon. Visszaérkeztünk a csokoládé eredetéhez, amikor az indiánok borssal és csilipaprikával ízesítették. Mexikóban ma is férfias ital a csokoládé, ők járnak a „csokoládézóba”, ahol a sok fűszerrel kevert forró italt kortyolgatják.*

Szerintem ebben a borban ősi titkait őrizve rejtőzködik a csokoládé. Kortyolom a remek italt, álmodozom. Ha egy szarvasbéliszín steak fölé helyezett dominikai csokoládékehelybe ebből a borból készült forró mártást öntenének...

PÉCSI GYÖRGYI

Akár egyetlen filmkocka is

élmény – ihlet – inspiráció

PÉCSI GYÖRGYI (1958) Budapest

Nem volt más, csak a könyv meg a vasárnap délelőtti szentmise, délután meg a mozi. A hatvanas évek közepe körül járunk, még tart a párt népművelési rohama, viszik a falvakba a kurrens mozifilmeket. Oldalkocsis motoros gépész hozza a tekercseket, olajos padlós tanterem színpaddal, a színpadról megy a vetítés, a tekercsek között hosszabb-rövidebb szünet, kattog, zörög a vetítő, elszakad a film, a hátsó sorokban nagyfiúk *csöcsörészik* a nagylányokat, seftelnek a gépésszel, az *olyan* kockákat kivágnak. Ünnepe ez, a cellulózfilmnek is, a mozigépnek is ismeretlen, ellenállhatatlanul vonzó illata, szaga van.

A falusiak nem cenzúráztak, csak a *ruszki* filmekről óvtak (*az mind hazugság*), mesefilm, művészfilm, minden, ami jött... Itt kezdődött a moziörületem.

Kis tapsifüles énem úgy hitte, hogy amit a filmen látok, az is valóság. Egy másik valóság, de valóság. Valóságosak voltak az élő emberek, lovak, tárgyak, hegyek, történetek, nem úgy, mint a könyvekben, ahol csak képzeltem. Más volt, mint az általam ismert világ, de nem volt idegen. Bátyám oktat, *el ne hidd, senki nem hal meg, a lovak sem pusztulnak el, a színészek csak játszanak, de piszok sokat keresnek, a színésznők meg mind kurvák...*

Úgy akarok emlékezni, hogy akkor láttam *A hetedik pecsétet* (1957), holott biztos, hogy később, talán kiscsillagként, de mindenképpen korán, legalábbis a halál megértéséhez korán. Kisebb gyerekként is természetes része volt az életemnek a halál. Jártam anyámmal, nagymamámmal temetésekre, egyszer-egyszer virrasztásra is, és jártam haldoklókat meglátogatni. Nem tudom, mama miért vitt magával, anyám félt a haláltól, biztonságnak kellettem. P.-né rákos volt, az orvos morfiuzta, csont és bőr, nem tudott fölkelni, szenvedett, fájdalmasan panaszkolt, hogy *nehéz elmenni*. M. néni, apám nagynénje, szintén rákos, áldott jó asszony, mint egy túlfűtött cserépkályha, szelíd melegséggel várta, hogy Jézusával meg a háborúban elpusztult fiával találkozhasson. Aztán rendre megnéztük a halottat, mielőtt rászégezték a koporsófedelelet, és hantot dobtunk a sírgödörbe leeresztett koporsóra. És játszottunk a halállal, titokban kergetőztünk a Szent Mihály lova körül, Mindenszentekkor vihancoltunk, szaladgáltunk a sírok közt az ezer imbolygó gyertyalángocská világitotta sötét estében – Huszárik *Tisztelet az öregasszonyoknak* filmjének temetői jelenetét ott, helyben is leforgathatta volna.

Bergman filmjét *akkoriban* nem láthattam, mégis oda kötöm, mert a halál része volt az életünknek. Pontosabban, akkor volt része az én életemnek, azzal a sok halottal meg temetéssel. Amikor még félttem Istent, és titoknak, misztériumnak gondoltam el a halált. Miért a halál, kérdezték Bergmantól, *papcsaládba születtem, apám folyton keresztelt meg temetett*, mondta.

A karantén alatt újránéztem *A hetedik pecsétet* is. Zavart persze a disszonancia is, hogy mára – mióta is? – a halál elvesztette szakralitását, misztériumát, hogy alig több medikalizált esemény-nél, s hogy a média még inkább megfosztja titokzatosságától – statisztikai adat, a háttérben horrorisztikus kórházjelenetekkel.

Újránéztem Bergman remekművét, sokadszorra, magamat vizsgáztattam, hogy így, a végéhez közeledve, éppen egy nyavalyakóros időszakban többet megértek-e a filmből. Megnyugodtam, hogy nem, érteni most sem értem jobban. De változatlanul elemi erővel megrendít, megszólít. Másfél órába sűrítve az élet nagy kérdéseit egy eszményeit, hitét, érzékenységét veszített, transzcendenciájában kiüresedett, lelkileg kiszáradó korban. Egyedül a halálban őrződhet valamiféle titok, de nincs titok, csak rettenet és iszonyat van (máglyára küldött lány halála, pestises halálmenet, fanatizmus), elszabadulnak a gátlások, az erkölcsök föllazulnak (szajhák, kocsmák). Persze, hogy fekete-fehér a film, sivár tengerpart, sivár a kocsmák, elhagyott, kihalt falvak, a Lovag vára kong az ürességtől, az erdő elretentő, a mellékszereplők lepusztultak. A Halál pont olyan, mint mindig is képeltük, a Lovag viszont szikár, fásult intellektuál, csak a szolgája meg a mutatóvanyos családja életerős. Kevés

párbeszéd, vontatott cselekmény – az iszonyú feszültség a képpé váló gondolatban van. És pár perces-másodperces erős képek sorából áll össze a film, elképesztő jelentéssűrített kockákból. A Halál groteszk fintorára a gyóntatószékben az átvert Lovag arcán csak egy villanás... A film végén a megmentett lány utolsó, üdvözült mosolya a szentek tisztasága – arcán csorog a könny, a szenvedésben üdvözül, ő már látja, ő már LÁT, de hozzá már nincs nyelvünk... És persze a záró kép, a haláltánc sziluettje időtlen, egyetemes szimbólum erejű vízió – ateista metafizika...?

Halványan Jöns, a Lovag szolgálója borzong vissza Bicskei Zoltán *Álom hava* (2017) című filmjében. Jöns a profán erő, az istentelen, a racionális, a cinikus, ő mondja ki a pusztulásban az illúziók, hitek szertefoszlását, de durvaságával etikus és életelvű szemléletét védelmezi. Bicskei filmje a 17. századra elpusztult országrész (helyszín: Bácska, Aracs templom) totális leromboltságát és az élet újraindulásának az első pillanatait jeleníti meg. Nem a reményt, hanem az élet igazságát: az érték, a méltóság gyöngeségével szemben egy elállatiasodott, visszataszító, amorális nyomorék szolga (Székely B. Miklós elképesztő játéka) jelenti az élet erejét: meggyalázza a sámán gyönyörű lányát, és ebből a torz frigyből kezdődik el az országépítés. Bicskei nem profi filmrendező, kevéske filmje is inkább egy poétikus képzőművészt mutat. Nem profi, de lát. Sajnálom, hogy az *Álom hava* mostoha sorsra jutott idehaza, mert képhasználata Szergej Paradzsanovéra hajazik. Ugyan az *Álom hava* tényleg túlméretezett, a hosszabb első részt a képi meg szöveges teleologikusság túltengése erősen modorossá és vontatottá teszi, az utolsó jelenetsorban azonban Paradzsanovhoz ér föl. Minden képkocka jeletéssűrítetten jelentéses.

Paradzsanov *Asik Kerib* (1988) és különösen *A gránátalma színe* (1969) című filmje abszolút film. Miről szólnak? Az örmény kultúráról, történelemről, művészetről. Cselekmény tulajdonképpen nincs, az egész film lazán egymáshoz kapcsolódó, epizódyszerű képsorok füzére, szöveg alig, jobbra különböző hangeffektusok meg örmény (egyházi, hős- meg oratóriumszerű) énekek hangzanak el. A filmek végig gyönyörűek, abban az értelemben is, hogy a szépség és csak a szépség és gyönyörűség jelenik meg minden képkockában, még a tragikus-végzetes örmény sorstörténet felidézésében is. Paradzsanov ezt a sokszorosan szétduált, kifosztott, fölégetett országot nem a pusztulásában, hanem a méltóságában, emelkedettségében, fenségességében, pazar gazdagságában jeleníti meg. A legtisztábban ezekben a filmekben érzékelhető, hogy képpé válik a gondolat, nemcsak képpé, de összetett szimbólummá. Lassú, vontatott, rítusszerű az egész film, minden a képekre épül, sokszor mintha statikus festményszerű kompozíciót látnánk, ilyenkor megáll a kamera, idő kell a befogadásra. Minden kép sokszorosan jelentéses, és minden képnek üzenete van – amit igazából csak egy, az örménység történelmét, kultúráját, művészetét anyanyelvi szinten ismerő érthet meg, de a remekművekben az a csodálatos, hogy átsugárzik a legösszetettebb üzenet is.

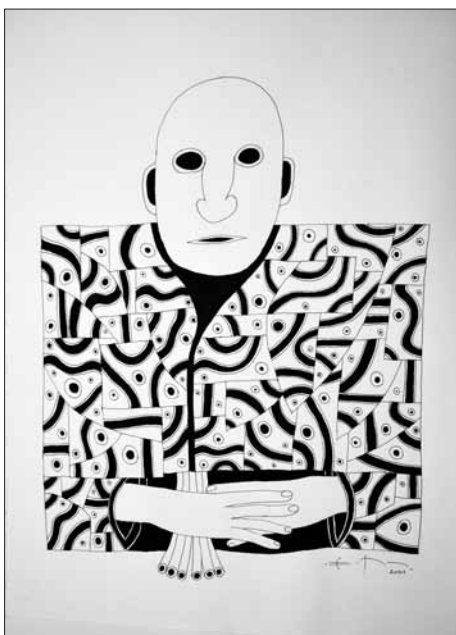
Paradzsanov annyira örmény (és grúzai, kaukázusi), hogy időnként ellenőriznem kell, hogy az *Elfejtett ősök árnyait* (1964) is ő rendezte-e. Amely viszont ezer százalékgig hucul. A rendező Tbilisiben született módos örmény kereskedőcsaládban, felesége ukrán (de volt homoszexuális is, meg mindenféle fenegyerek). Felesége révén ismerte meg a Keleti-Kárpátok népcsoportját. Tökéletes film. Népballada a szerelemről, amely erősebb a halálnál. Ezt a filmet – népem nevében – elirigyeltem a huculoktól meg Paradzsanovtól. Erősen rokon világ, az erdélyi tragikus végzetballadák világával rokon; favágó hegyi népek, lent a faluban a család, a pásztorok fönt a Beszkidekben. Valamikor a múlt-múlt században játszódik a történet, a táj, a tájelemek, a kellékek hitelesítetten, realiztikusan huculok, akár folklorisztikusnak is mondhatnánk. De a folklorisztikus jelzőben érzek valami kényszeredettséget, műviséget – olyan, mint... Az *Elfejtett ősök árnyai* nem olyan, mint, hanem maga az, zsigerileg. Paradzsanov pedig egy tökéletesen provinciális világot emel időtlenül egyetemessé (ezt irigylem el). Az egyik erős jelenetben például az új csalárd asszony fölkeresi az erős, férfias táltost, hogy fordítsa felé Ivánka szerelmét, és feledtesse el vele tragikus halált halt első asszonyát. Ha táltos valaha erővel bírt, csak ilyen garabonciás vadember lehetett, aki megrendíti az eget, vihart fakaszt, és hatalmába gyűri a földieket. Népi hitvilág? Ugyan! Közelebb áll a mitológiák kiszámíthatatlan félisteneihez. És a film záró jelenete is borzongató képsor: a megölt Ivánka rituális elsiratása, a halotti tor jajongása egy pillanat alatt csap át fergeteges, duhaj – bakkhoszi – tivornyába. Tombolnak az ösztönök – az élet megy tovább, az ablakrácson át kintről figyelő gyerekszemek tekintete előtt.

Fékezhetetlen szerelem, féltékenység, kegyetlen, vadállati bosszú miként képes megférni egyetlen személyben... Pasolini *Médeia* (1969) filmje végigköveti, ahogyan a pompázatos gyönyör-át-

csap iszonyatba (Maria Callas frenetikus főszereplésével), és melleleg rekonstruálja egy kolkhiszi emberáldozat bemutatását is. Pasolini *Oidipusz királya* egy másik végzet beteljesülésének igazolása; Oidipusz menekül a végzetes jóslat elől, a kopár, sivár úton, a rekkenő hőségben egy pillanatra megtorpan, grimasz fut át az arcán, és látjuk, hogy nincs menekvés, ölni fog.

Egyetlen filmkocka, egy arc rándulása, egy félmondat. Jancsónál a *Fényes szelek*ben, amikor Drahotá Andreához odafordul Balázsovits, és azt mondja, *leszel te még kollégiumi titkár, de még miniszter is*, a lány enyhe szájhúzása, fejbillentése visszaigazolja gátlástalan karrierizmusát. Antonioni *Vörös sivatagában* a depresszióba zuhant Monica Vitti tanácsalansága. Tarkovszkij *Sztalkerében* a dermedtség, amikor a film végén észleli, hogy kislánya tekintetétől elmozdul a pohár az asztalon. És megint Pasolini, Anna Magnani kifosztottsága a *Mamma Rómában*...

Apró emberként úgy hittem, hogy amit a filmen látok, az is valóság. Ma sem gondolom másként. De erre csak remekművek képesek.

KATZ ANDRÁS, Cím nélkül 1-4., 2017-2021

WEINER SENNYEY TIBOR „Nem volt kötelező enni a lótuszból...”

Szőcs Géza, Weöres Sándor és Hamvas Béla

1.

2020-ban a világjárványban sok más ember mellett egy nagy magyar költőt is elvesztettünk, de ami még ennél is fájóbb számomra, hogy elvesztettem egy jó barátot. Szőcs Géza hosszú évek óta a barátom volt (nemcsak nekem), a költészet és a műveltség szeretetében kapcsolódtunk (mi is), és ezzel nemcsak én voltam így, hanem a kortárs magyar irodalom java. Barátom volt, nemcsak nekem, hanem a magyar irodalomnak és a kultúrának is.

Talán nem árulok el nagy titkot, hogy nem szeretek és nem is szoktam nekrológokat írni, és ez sem lesz az. Nem az én műfajom, és szerintem Géza sem szerette a búsongós, fekete keretes szövegeket. Volt Gézában valami nehezen megfogható derű, humor, irónia, és talán az utóbbi években egy csipetnyi jól megfontolt pátosz, nagyvonalúság is.

Legutóbb tavasszal kaptam tőle egy hosszú kéziratot, aminek *Sétatér* volt a munkacíme, és amelyben a kolozsvári sétatér... és a hattyú alakját, igen, annak a hattyúnak az alakját, színét, formáját, jelentését és jelentőségét járta körbe, „amelyre már nem fér több fehér”. Sajátos és nagyon szépen megírott könyv ez, többszólamú mű, amit nyáron szeretett volna magánkiadásban megjelentetni. Itt van előttem a kézirat, Géza halálhíre után újra előveszem és hosszan olvasom, és azon gondolkodom, vajon megjelent-e. Jó lenne, ha megjelenne. Azóta úgy hallottam, hogy néhány példányban kinyomtatták Kolozsvárott, még életében, az ő kérésére, szépen kötve. Jellemző lenne ez arra az emberre, aki olyan alcímmel jelentetett meg verseskötetet 1992-ben, hogy „Sz. G. utolsó verseskönyve”.

A *Sétatér*ben, tehát ténylegesen az utolsó könyvében nagyon sok magyar költő és író mellett, sőt zeneszerzők mellett, akik mind jártak a kolozsvári sétatéren, vagy érintették a hattyúmotívumot, ír Hamvasról is. Különösen intim könyv ez, amennyiben betekintést enged abba, hogy Szőcs Géza hogyan írt, miképpen fordított, hogyan gondolkozott írásról, irodalomról, fordításról és talán az életről is.

Miután megtudtam, hogy meghalt, imádkoztam a lelkéért, majd újra elővettem ezt a kéziratot, és újra olvasni kezdtem. Arra gondoltam: mi mást tehetnék?

Eszembe jutott, amikor nagyjából tizenöt évvel ezelőtt először találkoztam vele az Irodalmi Jelen szerkesztőségében. Ő már akkor bőven nagynevű, híres és elismert költő volt, én fiatal, naiv, lelkes és meglehetősen hülye kölyök. Géza azonnal érdeklődni kezdett Békássy Ferenc művei iránt, és el is jött velem Zsenyébe. Ott sétáltunk a hatalmas fák alatt, az ősparkban Békássy sírja felé, amikor Géza egyszer csak megállt, majd azt mondta: „Ugye, tudod, Tibor, hogy az ősfák alatt éppen olyan rezgés, remegés van, mint az óceánok mélyén?” Azóta gondolkodom ezen.

Vajon honnan tudta Géza, hogy milyen az óceánok mélyén? Sosem volt egy mélytengeri bűvár alkat, mégis éreztem, hogy igazat mond. Azóta tudom, sőt, írtam is róla, hogy az erdők és a tengerek az ősi mítoszok szerint is kapcsolódnak, s közük van egymáshoz. Élő közegek, amelyek az élet rezgését terjesztik ki a térben. Talán valójában mi is úgy kapcsolódunk, emberek, mint az erdők és a tengerek, rezgéssel és remegéssel. Mindenesetre rá tíz évre éppen Géza volt az, aki segített kiadnom Békássy Ferenc összes művét.

Szőcs Géza az elmúlt évtizedekben még számtalan dolgot tett és mondott, s a legtöbb hír halálakor ezekről emlékezett meg, nem megfélekedve nyilatkozatairól vagy politikai szerepvállalásáról. De könyveiről, nagy hatásáról a magyar irodalmi és kulturális életben itt-ott, csak értő helyeken esett szó. Igen, Géza kétségtelenül politikus alkat is volt, egészen kiterjedt és elképesztő kapcsolati hálóval, vitatható vagy helyeselhető komoly politikai szerepvállalással. Emlékszem, egyszer, amikor Kolozsvárra utaztunk együtt, útközben beszélgettünk, és eszébe jutott valaki, aki tudhat arról valamit, amiről éppen beszéltünk. Talán Kemény Zsigmond elveszett regényéről volt szó, vagy az

aradi Ossziánról, azt hiszem. Volt egy menedzserkalkulátora, ami már akkor is anakronisztikusnak hatott, s amit odaadt nekem – ő vezetett –, hogy keressem ki az illetőt. Ebben a kalkulátorban több mint tízezer név és telefonszám, cím és megjegyzés volt. Kérdeztem Gézát, hogy „mindegyikre emlékszel? Mindegyiküket tudod, hogy honnan ismered, és kicsoda?” Géza azt mondta, hogy részben, ezért kell ez a kis készülék, mert nem tud ennyi telefonszámot és címet megjegyezni, de hogy kivel hol és miről beszélgetett, arra nagyjából emlékszik. Erre felolvastam néhány nevet, véletlenül szerkesztettük, és Géza tényleg emlékezett rájuk.

Ugyanilyen különleges képessége volt, hogy bármiről beszélgettünk, eszébe jutott valaki, akivel ugyanerről beszélgetett az elmúlt ötven évben bármikor, vagy valami, amit valahol olvasott, bárhol, de „utána kellene nézni...” Először olyan volt, mintha semmi köze nem lenne ahhoz, amiről szó van, de akkor felnézett a szemüvege alól, és azt mondta: „Nézz utána, kérlek!” – és az ember megint és máris közös történetben, nyomozásban volt vele. Talán ezért volt lehetséges, hogy több közös könyvünk is volt, mint például a perzsa költő, Szimin Behbaháni verseinek magyar kiadása, amit együtt szerkesztettünk.

Szócs Géza elévülhetetlen érdeme, hogy a magyar kultúra, műveltség sokrétűségét, sokszínűségét, szerteágazó történetét időben és térben is látta, lényében és írásaiban láttatta.

Említett politikai szerepvállalását, hozzáállását nem mindig értettem – sokszor nem is értettünk egyet –, de azt egyre inkább, hogy mit és miért tesz. Amit tett, azt a magyar kultúráért és irodalomért tette. Most, utólag azt hiszem, azért nem értettem mindig Gézát, mert azt nem értettem, amit Hamvas Béla írt az erdélyi génuszról, s aminek ő tökéletes megtestesítője volt. Egyszerre volt a fiú, aki szerencsét próbál és világot lát, és a bizánci szövevényes és dinasztikus gondolkodás politikai alakja. Ez az esszé azonban nem Szócs Géza politikai szerepvállalásáról szól.

S ha már Hamvas... igen, Békássy mellett Hamvas is jelen volt barátságunkban, beszélgetéseinkben. Hamvas Béla írásainak szeretetében, értelmezésében is kapcsolódtunk. Közvetlenül a kórházba kerülése előtt pár nappal felhívott, és arról kérdezett, hogy tudom-e, Hamvas Béla hol írt még a hattyúról azonkívül, amit ő említett könyvében. (Hamvas a *Litai*-kötetének egyik legszebb versében írta, hogy „a hattyúra már nem fér több fehér”.)

Géza a hetvenes évek elején kereste meg Hamvas feleségét, ezt a történetet elmesélte pár helyen, de az előttem heverő kéziratban is megjelenik:

Ennek néhány sorát nekem a felesége (még egy feleség!), Kemény Kató néni olvasta fel 1971-ben, szövege nemrégiben többször is megjelent. (Akkor, 1971-ben, Saint-Saëns *A hattyú* című darabjáról beszélgettünk Kató nénivel, meg arról, hogy ez a kis zenemű, illetve annak főmotívuma hogyan jelenik meg Móricz Zsigmond egy írásában. Ekkor kereste elő ezt a verset. Vagy talán ő is fejből idézte az első három sorát? Erre már bizonytalanul emlékszem.) Nyilvánvaló, hogy ez a vers kettejük – Hamvas és Hamvasné – magánéletének egy nagyon privát epizódjából keletkezett. Nem kétséges: olyan érzelmi háttérből született alkotás ez, olyan emóciók lenyomata, amelyeket csak ők ketten ismerhettek.

Én amúgy nem voltam biztos akkor abban – valamiféle gyanakvás volt ez bennem –, hogy a vers címzettje valóban Kató néni-e, vagy – anélkül, hogy ő tudna erről – esetleg valaki más...¹

Ez a kis idézet is jól mutatja, hogy milyen szövevényes, izgalmas és mégis bizalmába beavató volt gondolkozása, írásművészete. Aztán Bollobás Enikőék 2021 tavaszára konferenciát szerveztek az ELTE-n, s az egyik téma éppen Szócs Géza költészete volt, úgy éreztem, hogy tartozom annyival barátom emlékének, hogy elmondom-leírom az egyik legizgalmasabb filológiai vitáját, ami éppen a fent említett Kemény Katalinnal való találkozásának is köszönhető volt. Ez a történet éppen arról árulkodik, hogy a költő Szócs Gézának mennyire szoros kapcsolata volt Weöres Sándorhoz és rajta keresztül Hamvas Bélához.

2.

Nincs elszámolnivalóm Aczél Györggyel; sőt, azt gondolom róla, hogy amíg ő irányította a magyar kultúrpolitikát, addig (most ne vizsgáljuk, hogy milyen okokból és megfontolások-

ból) legalább volt gazdája az írók ügyeinek, odafigyeltek rájuk, komolyan vették őket, ami ma igazán nem mondható el. Ha mindazok, akiktől akkoriban rejtélyes, fontoskodó és bennfentes hangúlyokkal előadva annyiszor hallhattam, hogy „most jártam az Aczélnál”, és „fenn voltam az Aczélnál, aki azt ígérte, hogy...” – ha mindezek az írók, filmesek és egyéb művészek csak évente egy szál virágot vinnének a politikus sírjára (nem tudom, hol van), virághegyek borítanák e helyet.

A kevés igazán jelentős mulasztás egyike, amely e kultúrpolitika (az aczéli) számlájára írható, legalábbis ami a publikálási tilalom alá helyezett jelentős magyar irodalmi életmű-hagyatékot illeti, éppen Hamvas Béla műveinek utolsó percig (majdnem a rendszerváltásig) történő szabotálása volt. E Hamvas-bojkott okai ma sem teljesen világosak előttem. Volt ebben trehánytság is (pl. az egyik jelentős Hamvas-opusz évekig Juhász Ferencnél porosodott véleményezésre, aztán felbontatlanul került vissza az özvegyhez), alapjában véve azonban félreismerhetetlen egy görcsös, agresszív és gyűlölködő tiltás nyilvánvaló tünet-csoportja.²

Így ír igen beszédesen Szőcs Géza egy másik korszak másik kultúrpolitikusa kapcsán. Ugyanebben az esszéjében leírja, hogy

Még kamaszkoromban került kezembe Hamvasnak egyetlen, életében megjelent esszé-gyűjteménye, *A láthatatlan történet*. Ezt követően az általam hozzáférhető folyóiratokból felkutattam minden szövegét meg a rá vonatkozó írásokat. Hogy „a dolgok összeérnek”, akkor vált világossá számomra, amikor kiderült, hogy Weöres Sándor, számomra a másik meghatározó géniusz, milyen szorosán kötődött élete egy szakaszában Hamvashoz.³

Majd nem sokkal később – 1971-ben, tehát éppen ötven éve – került sor arra a találkozóra, amit fentebb is említettem, vagyis amikor a fiatal Szőcs Géza becsöngetett Kemény Katalinhoz, és a már három éve halott Hamvas Bélát kereste. Az özvegygel életre szóló barátságot kötött, és hozzájutott Hamvas akkor még kiadatlan, gépiratban lévő írásainak nagy részéhez is. Ezeknek ismeretében olvasta és ismerte meg személyesen Weöres Sándort, aki 1973-ban lett hatvanéves. Szőcs Géza és a Weöres házaspár barátságáról, közös erdélyi útjáról egyébként elég jó fotós dokumentációt találunk a Károlyi Amy által szerkesztett *Weöres Sándor és Károlyi Amy élete képekben* című albumban. De visszatérve 1973-ra, Szőcs Géza megírta, felolvasta és a Korunkban megjelentette talán az egyik – a 20. századi irodalomtörténet-írás számára – legfontosabb és legjobb esszéjét Weöres Sándorról, amelynek az volt a címe, hogy *A parton Proteusz alakoskodik – A megtalált vers*.

Miért volt ez az esszé olyan fontos?

Nemcsak az utóélete miatt, amiről később még lesz szó, hanem azért, mert ez az első olyan írás a recepciótörténetben, amely Weöres és Hamvas kapcsolatát világosan felmutatja. Azonfelül, hogy a szerző hosszasan és éles humorral reflektál az önreflexió hiányára a Weöres-recepción belül, kiemeli, hogy Weöresre – Fülep Lajos és Várkonyi Nándor mellett – éppen Hamvas hatott leginkább. Ezt addig senki nem mert leírni, hiszen Hamvas még mindig tiltott szerző volt, míg Weörest éppen ünnepelelték. Szőcs Géza pedig éppen azt írta, hogy „Hamvas Béla a magyar művelődéstörténet leggonoszabbul ignorált jelensége”. Kiemelte, hogy „Hamvast és Weörest nemcsak mester–tanítvány kapcsolat fűzi egymáshoz, hanem igen mély barátság is” – de még ennél is fontosabb, amikor ezt írja:

Annak tehát, aki Weöres Sándor költészetét fogja elemezni, nagy figyelmet kell fordítania az említett gondolkodók befolyására, elsősorban Hamvas Béláéra. S mielőtt a végső szót kimondaná, össze kell vetnie Weöres életművét a Szentkuthy Miklóssal. Nem azért, mint-ha bármelyikük kimutathatóan befolyással lett volna a másikra. Ám az, ami Weöres Sándorral jelentkezik a magyar irodalomban – nevezzük stílus- vagy eszmei áramlatnak, vagy egyszerűen a valósághoz és a műhöz való viszonyulásnak –, egyszerűen *hozzáállás*, a végső alap, amihez majd különböző hatások tapadnak, mint amilyen jelen esetben a Hamvasé: nos, ez a hozzáállás végső fokon közös a Szentkuthy Miklóssal, és csak az övével. Annyira, hogy késői irodalomtörténetekben nevük olyan szükségszerűen fog egymás mellé kerülni, mint például Babitsé és Kosztolányié.⁴

Idézett esszéjében Szőcs Géza még sok megállapítást tesz Weöres költészete és „magatartása” kapcsán, akár az *attitude centrale* megszerzéséről, akár a személytelen személyességről, akár az utánzásról vagy a szépség milyenségéről essék szó. Jelen esetben az a legfontosabb, hogy kiemelte, és elsőként emelte ki a hallgatás évei alatt Hamvas jelentőségét s elnémitásának tényét.

Szőcs Géza így emlékezett erre vissza:

1973 júniusában töltötte be Weöres Sándor a 60. évét. Ez alkalomból a kolozsvári Diotima körön felolvastam egy Weöres-esszét, amelyben az említett (és úgyszólván ismeretlennek számító) Hamvas-összefüggésekről is bőven esett szó. Nem titkoltam, mekkora felelőtlen-ségnek tartom Hamvas és Kemény Katalin száműzését a magyar kultúrából.

A felolvasáson jelen volt Gáll Ernő is, akinek nagyon megtetszett az esszé, és el is kérte tőlem azzal, hogy közölne a Korunkban. Eltelt egy-két hónap. Aztán felhívott, és igen óvatosan, szabódva, majdnem bocsánatkérően felvetette, hogy az írás fő hangsúlyai nem szorítkozhatnának-e a weöresi életműre – hogy Hamvas miatt ne kockáztassuk a mégiscsak Weöresről szóló írás megjelenését. Szelídítettünk néhány kifejezésen, talán töröltünk is egy-két mondatot, végül – mivel éppen behívtak katonai szolgálatomat teljesíteni – rábíz- tam, hogy ha további kihagyásokkal (és semmiképp nem beleírásokkal) megelepszik a cen- zúra, ám húzzanak belőle még tetszés szerint, amennyiben legalább a Hamvasék ignorálá- sát számon kérő mondat benne marad a szövegben. Ez volt a feltételem. Ha ebbe a mon- datba is beleakadnak, inkább ne közöljük az esszét.

Gáll Ernő állta a szavát, és bár kifinomult veszélyérzete nyilván óvatosságra intette, megelegedett azzal – mint utólag kiderült –, hogy lecsökkentette a Hamvas-hivatkozások számát. De hamarosan kiderült, hogy az az egy mondat többet nyom a latban, mint akár- hány Hamvas-idézet.

Az esszé végül a Korunk az évi decemberi számában jelent meg. Én mit sem sejtve töl- töttem katonai szolgálatomat Dobrudzsában, mígnem – ez már 1974 tavaszán történt – hallom ám az irodán, hogy valami nemzetközi zúr támadt miattam.⁵

Ez a különös zúr az volt, hogy a Kritika 1974 márciusában megjelent lapszámának vezércikke *Vita és beleszólás* címmel éppen erre az esszére reflektált. Az idézetben meghagytam Szőcs Géza megjegyzéseit.

Különös tanulmány látott napvilágot Romániában, a Kolozsvárott megjelenő Korunk 1973. decemberi számában. Szőcs Géza *A parton Proteus alakoskodik* címmel Weöres Sándor köl- tészetét méltatja. Hogy méltatása mennyire marxista szellemiségű – erről lehetne és kel- lene is vitatkozni. Félreértés ne essék, nem Weöres költői erejéről vagy nagyságáról kívá- nunk disputálni, mert ezt itt, Magyarországon mind az irodalom, mind a kritika, mind a népi állam elismerte. Elismerte, s közben hangsúlyozta Weöres világnézetének ellentmondása- it, ars poeticájának vitatható elveit. Nem erről vitatkozunk, noha ez valóban vitatéma. Még azt sem érezzük *beleszólásnak* [FIGYELEM! megismétlem: beleszólásnak. Sz. G.], hogy a Korunk kritikusa messzemenően ignorálja a magyarországi marxista kritika képviselőit (nemegyszer torzítva ismertetve nézeteiket), s velük szemben az idealista, a szellemtörté- neti magyarázókkal ért egyet. Ez újra vitatéma lehetne, hiszen a marxista irodalomtudo- mány tárgyilagos tudomásulvétele, elért eredményeinek közös hasznosítása – megint egyetemes gondunk.

Szőcs dolgozata tartalmaz azonban mást is: kimutatva Weöres kapcsolatát Hamvas Béla filozófiai nézeteivel – ami melleleg közhely –, most már Hamvas Béla rehabilitálása mellett tör lándzsát. Azt írja: „Hamvas Béla a magyar művelődéstörténet leggonoszabbul ignorált jelensége...” Továbbá Hamvas felesége, „Kemény Katalin szépprózai és kritikai munkáinak mellőzése ugyancsak nagy mulasztása kortársaknak és utódoknak...” Ez vi- szont már beleszólás a magyar kulturális politika belső ügyeibe. [FIGYELEM! nem a ma- gyarországi, hanem a magyarba, Kolozsvárról Pestre. De vajon a Kritika mibe szól bele? a román kulturális politikába? abba át és bele szabad ugatni, onnan Pestről Kolozsvárra? Sz. G.] Eltekintve attól – amitől különben nem lehet eltekinteni –, hogy Szőcs Hamvas idea-

lista, szellemtörténeti nézeteinek kritikai minősítését nemcsak nem adja meg, hanem lekeddik ezekért; ismételjük, eltekintve ettől: már-már bosszúhadjáratot, ki tudja, miféle aljas üzemeket tételez fel Hamvas mellőzése mögött. „Leggonoszabbul ignorálták” őt Magyarországon – állítja. Azt a magatartást, amely ezekben a szavakban tükröződik, a vitáink, eszmecseréink érdekében kell távol tartani szellemi érintkezéseinktől. Jó kapcsolataink elviselik a kulturális eszmecseréket [DE VAJON KIK KÖZÖTT? KIK AZ ALANYOK? Sz. G.], vitákat is – de nem tűrik meg az inszINUÁLást, a rosszhiszeműséget.

Hamvas mellőzése egyébként tény, de talán mégsem várható el egy szocialista államtól [AZ ÁLLAM ÉN VAGYOK – mondjuk a Kritika. Sz. G.], egy szocialista kultúrától, egy nyíltan marxista hegemoniára törő [EZT TELIBE MEGMONDTA – Sz. G.] szellemi lélettől, hogy idealista filozófusok propagandáját, világnézetileg reakciós nézetek propagandáját tekintse feladatának. [DE MÉG ÍRÓI MUNKÁSSÁGUKRÓL SE ESSÉK SZÓ, MERT MI EZT, ELVTÁRSÁK, NEM AKARJUK – Sz. G.] Vitatkozzunk tehát elvekről, műalkotásokról – de a kulturális eszmecsere helyett ne vállalkozunk illetéktelen beleszólásra egymás kulturális politikájába.⁶

3.

Ez a vita egyébként egész életében elkísérte Gézát. Amikor az *Életünk* folyóirat Hamvas-száma megjelent 1987-ben, Szőcs Géza – szerintem – az egyik legfontosabb versét adta közlésre, ami így hangzik:

...és akiket nem

Ajánlom Odüsszeusznak és Hamvas Bélának*

1. Nem volt kötelező enni a lótuszból.
2. Épp csak előnyös volt enni a lótuszból.
3. Görbe szemmel néztek arra, aki nem evett a lótuszból.
4. Aztán meg enni sem igen volt mit.
5. Úgyhogy napról napra mind többen haltak szörnyet erkölcsileg.
6. Fogyott ám a lótuszfőzelék.
7. Meg az olcsó lótuszpálinka, ittak az erkölcsi gatyátalanok.
8. Kidugta fejét a föld alól
9. a földbenjáró bűn, a felejtés.
10. Már nem is figyelt rá senki.
12. „Szankülöttek és szörnyszülöttek”

– mormolta maga elé –

„...szörnyszülöttek és szörnyhalottak.”

* Hamvas Bélának, a tiszapalkonyai kétkezi munkásnak, aki emlékezett még az emberiség azon korára, mikor születés, halál, szabadság és tudás egyetlen szónak csak négy évszakát – vagy négy égtáját – jelentette; a szellemi és erkölcsi lámpagyújtónak és ablaktisztítónak, aki úgy írt magyarul, mint ahogy a tenger beszél önmagával.

(1955-ben egyetlen ember élt Magyarországon, aki Hérakleitossszal, Buddhával, Lao-cével és Shakespeare-rel mindenikük anyanyelvén nemcsak beszélgetni, hanem beszélni is tudott volna. Ha az emberi szellem e négy prófétája Tiszapalkonyán szállt volna le a repülőről, s ha megszólították volna az első munkást, s az épp Hamvas Béla lett volna, s miután három éjszakát átbeszéltek volna vele [nappal ugyanis Hamvasnak maltert kellett volna hordania, de lehet, hogy vendégei segédkeztek volna neki] – nos, vajon mit gondoltak volna akkor ezek arról: ha ebben az országban ilyen egy segédmunkás, vajon akkor MILYENEK LEHETNEK az ország ÍRÁSTUDÓI? De szétnézve az országban, mindent megértettek volna.)⁷

Erre a versre is reflektált a Kritika hetvenes évekbeli vezércikkének szerzője, E. Fehér Pál a Népszabadság 1987-es október 7-ei számában, hasonló élel, mint korábban. Jóval később, 2001-ben, már a Hamvas-kultuszt vizsgálva Farkas Attila Márton és Mund Katalin ezt írja:

Első pillantásra jellegzetes kelet-európai életút Hamvasé, hiszen sok más üldözött értelmiségi kortársához hasonlóan ő is margóra kerül, nem publikálhat, segédmunkásként dolgozik. Velük ellentétben azonban Hamvas misztikus figurává vált, amolyan keleti típusú szakrális mesterré. Életének egy-egy mozzanata úgy jelenik meg a különféle visszaemlékezésekben, mint egy zenkoan vagy egy szentnek a legendája. Koanra emlékeztet például az az eset, amelyet Hamvas özvegye, Kemény Katalin mesélt el. Férje Tiszapalkonyán két hinduval találkozott, „akik arra a kérdésre, mi a véleményük a marxizmusról, röviden annyit válaszoltak: »Nincs benne a Vedantában«. Szent legendára emlékeztet Szócs Géza Hamvashoz írott versének ajánlása: „1955-ben egyetlen ember élt Magyarországon, aki Hérakleitossszal, Buddhával, Lao Ce-vel és Shakespeare-rel mindenikük anyanyelvén nemcsak beszélgetni, hanem beszélni is tudott volna. Ha az emberi szellem e négy prófétája Tiszapalkonyán szállt volna le a repülőről, s ha megszólították volna az első munkást, s az épp Hamvas Béla lett volna, s miután három éjszakát átbeszéltek volna vele (nappal ugyanis Hamvasnak maltart kellett volna hordania, de lehet, hogy vendégei segítettek volna neki) – nos, vajon mit gondoltak volna akkor ezek arról: ha ebben az országban ilyen egy segédmunkás, vajon akkor milyenek lehetnek az ország írástudói?”

Mégis mi az, amitől mássá vált ez az életút, mint a történelem által megtiport többi kortárs intellektuelé? A válasz az életműben keresendő. Hamvas élete pedig elválaszthatatlannul egygé vált életművével, azaz – akarva-akaratlanul – amiről írt, annak megfelelően élt. S hogy a legenda teljes legyen: bizony, sokszor nem a maga akaratából. Vagyis beteljesült rajta saját írása.⁸

A Hamvas-recepció (és recepciótlanság) körüli vitákra egyébként jellemző ez az egész történet. Ami azonban Szócs Géza költészetében fontosabb, az éppen Hamvas „hattyús” verséből és a Weöresről szóló esszéjének egy mondatából vezethető le. Hamvas azt írja: „a hattyúra már nem fér több fehér”, Weöres pedig – és ezt idézi is esszéjében Géza –: „A méz nem érzi saját édességét”, majd Szócs Géza *Sem a lét, sem a létra* című versében is visszahalljuk mindezt, méghozzá így:

Bachnak nincs szüksége hallgatóra.
Az Időnek nem kell falióra.
Nincs szüksége Bachnak publikumra.

Ezzel kapcsolatban pedig maga a szerző ezt írja egyik jegyzetében:

Vajon amikor ezt írtam, emlékeztem-e a negyven évvel korábban olvasott Hamvas-versre? Tudat alatt biztosan. Pedig magamtól úgy gondoltam volna, hogy nem. Vagyis nem jutott volna eszembe Hamvas hattyús verse, ha azt kértem magamtól: van-e ennek a „lét-létra” versemnek áthallásos köze bármihez, amit korábban olvastam, van-e lírai előzménye? Leszámítva persze a Hamvas-idézetet – amely azonban nem a *Litai*-ból, nem a Kató néniének írt hattyús versből való.

De így működnek az emlékezet kis kelepcei.”⁹

Számos más verse is akad még Gézának, ahol hasonló átjárók nyílnak Weöres és Hamvas életműve felé, talán a Szócs Gézáról monográfiát is író, költészetét igen jól ismerő Blénesi Éva fogalmazta meg a legpontosabban, amikor ezt írta:

A játékos nyelvteremtés, az alakmások próteuszi szétjátszása Weöres Sándorral, míg az analógiás látásmódja Hamvas Bélával, szellemtörténeti érdeklődése Várkonyi Nándor transzcendentális kultúrafelfogásával rokonítja a költőt, de a Kassák Lajos ihletésű avantgárd montázstechnika és a konstruktivizmus hagyományaira építő képi szemlélet is tetten érhető költészetében.¹⁰

4.

El kell hogy mondjam, elvégre ez nemcsak egy esszé, hanem talán személyes hangú búcsú is, hogy amióta csak ismertem Gézát, bármikor eléállhattam örült ötleteimmel, hogy ezt vagy azt kéne kiadni, megvalósítani, és sohasem utasított el. Türelmesebb és józanabb volt, mint én, de mindig kész a közös álmodozásra.

Nemcsak velem, másokkal is.

Nagy álmodó volt, akiben Krúdy életszenvedélye találkozott egy mesebeli erdélyi hercegével. Csak hát azt a mesebeli erdélyi hercegséget jól szétverte a történelem igazságtalansága, ami ellen Géza örökké lázadt. Ilyen igazságtalanság volt Hamvas méltatlan félretolása és elhallgattatása, ami ellen Géza már akkor felemelte szavát, amikor még nemhogy nem volt divat Hamvast olvasni és hivatkozni, de konkrétan veszélyes volt: az említett 1973-as esszéjében. Sok évvel később, 2019-ben Géza segített kiadni Hamvas-kötetem második kiadását, amibe a fentebb leírt történet nem került be, holott beszélgettünk róla, tudtam és ismertem a részleteket is. Amikor megkérdezte, hogy miért nem írom ezt meg, azt válaszoltam, hogy azért, mert könyvem Hamvasról szól, és arról, ahogyan én olvasom Hamvast, s nem a recepcióról. Géza ezt megértette, sőt, világos volt számára, hogy a Hamvas körül és után kialakult hatástörténet mennyire karneváli, milyen különös figurákkal van tele.

Egyébként Szőcs Géza sokszor velem volt úgy is, hogy nem is volt ott. Emlékszem, miután kiadta az említett Hamvas-könyvet, könyvbemutató turnéra mentem vele, s az erdélyi bemutató után Gergely Edót látogattuk meg Kolozsvárott, a Házsongárdi temető mellett. Edó leültetett ebédelni egy asztalhoz, ahol Géza is ült sok-sok éve. Megmutatta, melyik hátsó kapun surrantak ki a temető felé a fiatal Géza és barátai, mert a házat, őket, különösen Gézát a szekusok figyelték, követték. Közben néztem ezt a kiskaput, azon gondolkodtam, hogy milyen hosszú utat járt be Géza, amíg a kolozsvári hátsó kapun a Házsongárdi temető felé kicsusszanva, a parlamenten át a PEN Klub elnökségéig ért, s egy covid-osztályon ért tragikus véget.

Emlékszem, amikor Kossuth-díjat kapott, és direkt provokatív kérdéseket tettünk fel neki egy interjúban, akkor sem hajtott el szemtelenségünkért, sőt. Megkérdeztem tőle, lehet-e azért tenni, hogy ne legyen ilyen nagy ellentét a különböző nézetű művészek és költők között. Lehet-e itt még egyáltalán dialógus? Erre Géza ezt válaszolta: „Tenni? Lehet. Becsületesnek és értékelvűnek kell lenni, s ha ezt mindenki belátja, maguktól megoldódnak ezek a gondok. De hát így van ez mindennel...”

Géza ezt a beszélgetésünket úgy zárta, amikor arra kérdeztem rá 2015-ben, hogy milyen lesz Magyarország tíz év múlva, 2025-ben, hogy: „Mesésen attraktív, gazdag, kulturált, sikeres, harmonikus, adakozó, nyitott.” Lehet, nem tudom. Ami biztos, az az, hogy ő 2020-ban kissé előresietett ebbe a mesés Magyarországba, ami talán valahol, valamikor mindannyiunkat vár.

JEGYZETEK

¹ Részlet Szőcs Géza *Sétatér-Tóvidék* című kiadatlan kéziratából 2020.

² Szőcs Géza, *Hamvas-recepció az Aczél-korszakban*, *Életünk*, 2007/2–3, 74.; <http://szocsgeza.eu/hu/tolem/versek/511-es-akiket-nem-hamvas-recepcio-az-aczel-korszakban>

³ *Uo.*

⁴ Szőcs, A parton Proteus alakoskodik. *Korunk*. 1973/12, 1852.

⁵ Szőcs, *Hamvas-recepció... i. m.*, 75.

⁶ *Uo.*, 77.

⁷ Szőcs, *...és akiket nem*, *Életünk*, 1987/9, 852.

⁸ FARKAS Attila Márton, MUND Katalin, *Rekviem egy elveszett mítoszért. A Hamvas-kultusz*, Valóság, 2001, 53.

⁹ Szőcs, *Hamvas-recepció... i. m.*

¹⁰ BLÉNESI Éva, *Szőcs Géza: Kilátótorony és környéke = Magyar Irodalmi Művek 1956–2016*, MMA, 2021, 321.

HALÁSZ MARGIT

Treno Ongaro

HALÁSZ MARGIT (1964) Budapest

3.

Zötykölődik a vonat. Csikorog, nyikorog, épp hogy ki nem siklik. Olyan, mintha a vágányok húsz centin-ként be lennének mélyen reszelve. Meddig tart még ez a döcögődsi? Életben maradunk-e egyáltalán? Ilyenekre gondolok, miközben a sörpocakos söröző kisnyugdíjast nézem. Szandálban van, zokniban, mellette hátizsák. Jobbra virágzó repceföld, egy autó áll az úton, két nőt fotóz egy férfi. Igéző képek lesznek, dől majd a sok lájk. Szemem lecsukódik, elbóbiskolok, és igen, végre a zötykölődés ringatózásra vált. Én Istenem, jó Istenem, elalszom.

Fújtat a vonat. Kiereszti a gőzt, erre ébredek. A két ülőssor közötti folyosón huszonéves anyuka kenguruba szíjazott kisfiával toporog. Miért nem ülnek le?, kérdezem. Nem, nem, mondja, széles mimikával, ha leül, a kisfia rögtön felébred és bög. Így egyszerűbb. A toporgás, úgy tűnik, nem lesz elég. Az anyuka rokizni kezd, aztán jön a jazzbalett, break, hastánc, csacsacsca, rumba, szamba, mambo, flamenco, angol keringő, bécsi keringő. Tátott szájjal bámuljuk. Elementáris hatást gyakorol a kocsi minden utasára, különösen a férfiakra. Egyesek tízpercenként keresik fel a mosdót, csakhogy elhaladhassanak mellette.

Fütyül a vonat. Fütyüli a talp alá valót, mert az ifjú anyácska magyaros táncba kezd. Lecsapja a talpát, rogyasztja a térdét, és ugrik, igen, ugrik kettőt jobbra, kettőt balra. Ez biz' csárdás! Sárbogárdi friss, ropogós csárdás, mert ott szálltak fel. Ezt, visszadátumozva az állomásokat, kikövetkeztetem. Felrémlik bennem egy csárdásos emlék. Pár évtizeddel ezelőtt anyámmal meglátogattuk az amerikai rokonságot, s egyik grillezés után előkerült egy poros kazetta. Persze, hogy csárdás volt rajta. Egy társaságbeli amerikai férfi egyből lecsapott rám. Halásápadtan néztem anyámra. Nyugi, fiam, mondta, ugorj kettőt jobbra, aztán kettőt balra. Kétféretes volt a táncpartnerem, derékig sem értem neki, rettentő kínos volt az egész.

Áll a vonat. Pályafelújítás ide, fiatalság oda, az anyuka tikkadtan huppan az ülésre. A kis fekete bozont egyből nyöszörögni kezd. Elképesztően színes skálán hangol, a bababaritontól a csecsemőtenoron át a kiskamaszbasszusig skálázik. Az anyuka akcióba lép, kibontja a hordozót, és nyílt színi szopta-

tásba kezd. Erre azért nem számítottam. A könyvembe mélyedek, Csicsikov döcög a csészán a nagy, sáros orosz novemberi télben, és számlálgatja a megkaparintott lelkecskéit.

A nyilvános szoptatásról nincs véleményem, csak tapasztalatom. Nekem mindig úgy jött ki, hogy ország-világ előtt nem került rá sor. Véletlen lenne? Nem tudom. Talán igen, talán nem. Egy biztos, eszembe se jutott volna vadidegeneket bevonni az édes kettesbe. Talán azért, mert az édest és a kettést is be kellett volna dobnom a nagy közösbe, amit aztán nem kaptam volna vissza soha. Tudom, új szelek fújnak, új időknél új dalaira csárdásznak a kisgyermekes anyukák a vonaton.

A csihuhu halad, a kisdéd játszik. Igaz, nem sokáig. Két perc múlva újra hangolni kezd, avagy mit is beszélek, egyből kamaszbasszussal indít. Az anyuka sem rest, se kába, előveszi a melleit, és szó szerint betömi vele a gyermeke száját. Nyolc szoptatást számolok a végállomásig. Az utasok szemében riadalom, az arcukra pedig rá van fagyva a kedves mosoly. Ez inkább már vicsorgás. Mi történik itt?, kérdezik vagy inkább kérdeznénk egymástól, de hát elidegenedett, láthatatlan üvegfalal körülvárt egyének vagyunk. Civilizált, európai utasok, akik két órára megkapták egymás társaságát egy hegyekbe vágató vonaton. És különben is, olyan világot élünk, ahol mindenki azt tesz, amit akar. Ott és úgy, ahogy ő jónak gondolja.

Olvastam valahol, nem a *Holt lelkek*ben, más-hol, hogy végre-valahára a nők olyan ruhában és sminkben mutatkozhatnak, amiben akarnak, amihez épp kedvük szottyan. És azt tehetnek, amit akarnak. Akár félmeztelenül is szoptathatnak a vonaton. Heuréka, akkor itt meg is állhatunk, mert itt van a Kánaán! Ennél már nincs tovább. Végállomás! A vonat nem megy lejjebb.

4.

Egyedül ülök a páros vonatülésen. Remélem, nem szól senkinek mellém a jegye. Bámulom az utasokat, és kinézek egy fazont, akit semmiképpen sem szeretnék magam mellett tudni. Rövidnadrágot visel, féllábszárig érőt. Derékig kordkezdémmel nyugdíjba vonult portársnak nézem, deréktől felfelé akár

ingatlanügynök is lehet. Zakó, ing, nyakkendő aranytúvel. Csak nem? De igen. Szabad a hely? Persze.

Széles mozdulattal helyet foglal. Nem, nem a Covidtól félek, hanem attól, hogy szóba fog elegyedni velem. Próbálok szétnyitott ujjakkal tenyeres-talpasan letakarni a *Holt lelkek* borítóját. Hiába. Meglátja. A heló után rá is tér rögtön a tárgyra. Mi ez a könyv? Valami ezoterikus marhaság? Fel nem fogja ésszel, miért menekülnek az emberek a természetfelettibe, amikor a világ teli van édesebb, megfogható dolgokkal. És kéjszóvarán kacsint. Mostanában mindenki ilyet olvas, mondja a borítót fitymálva. Bár így lenne, gondolom, nem, ez Gogol, mondom. Orosz író. Úgy értem, szépíró, tesszem hozzá. Az unokám is nagyon szép, mutatja is a mobilon a szőke kislányt, de most nem hozzá megyek, hanem a páromhoz. A párom férje kamionos csóka, jött az üzenet, hogy szabad a terep. Érti?, kacsint újra, és gusztustalanul nevet.

A párja párja tehát egy kamionos „csóka”, bók-lászatok tagmondatai jelentéstartományában, aki szegény úton van, ilyenkor szabad a terep az arany nyakkendőűs számára. Aha, kezdem érteni. Én eddig azt hittem, hogy a pár életre szóló társat jelent, mint a madaraknál. Azt viszont érzékelem, hogy „párzik” már jó ideje az egész ország, az egész magyar nyelv. A párom párjának az első párja. Erről a mondatról a Ludas Matyi jut eszembe, aki ludas, nem ludas, aki nem ludas, ludas, hogy is van ez?

A sörre terelődik a szó. Mondja, hogy búzasör várja behűtve, azzal kedveskedik a párja, a kamionos csóka meg, szegény, két liter műanyag üveges Borsodit kap, mert nagy, hatalmas, szartarisznya ember, van böndője rendes. Na mármost felmerül bennem a kérdés, hogy a jegyárban ez nincs benne, mármint akciósan, hogy ezt hallgassam. Igen ám, de hogy léceljek le?

Szokás szerint iszonyú nagy úti málhám van, a kétszáz kilométerre lévő kertembe megyek, kis oltványok, nagy oltványok, magoncok, palánták és egyéb koloncok. Olyan jól el tudtam helyezni magam körül mindent, jól be vannak szorítva, nem sérülnek. Most mit csináljak?

A kertért mindent, no pasarán! Nem török át rajta. Maradok. És miközben mondja, mondja az életét, az első paradicsomvirágokra gondolok, a kis sárga csillagokra, és igen, az illatát is érzem a paradicsom levelének, van remény.

Sok mindent megtudok még a titokzatos, kikapós hölgyről, például azt, hogy nagyon jó székelgyulyást főz, nem székelkáposztát, székelgyulyást. Sorolja is a hozzávalókat, az elkészítés módját. Úgy értem, mindkét ételét. Nekem kell kihámoznom a különbséget. Van egy kutyája is a hölgynek, ő vette neki, hogy amikor nincsenek együtt, a kutya által kapjanak egymásból valamit. A kutya tulajdonképpen egy köztes hordozó, gondolom, még szerencse, hogy nem tud beszélni.

Ha nem haragszik, olvasok, mondom, határozottan. Csicsikov éppen nyaklevest ígér Szelifan kocsisnak, amiért közvetlenül az utazás előtt szól a cséza ütött-kopott állapotáról, nem lehetett volna előbb, biztos a göndör kacajú szolgálólányokkal kvaterkázott. Felelőtlen, rusnya szolganépség! Utastársam felkacag, sms-ezik a párjával, az orrom elé nyomja a telefont. Azt írja, hogy..., és itt elakad a lélegzetem. Mi közöm ehhez? Innen ell, jut eszembe Kafka, és elkezdem összegyűjtögetni a palántáimat. Van az a pont, amikor fel kell állni, és nem kell hagyni tovább. Ez az a pont. Még a fülelem is kistáska van, mert abból indultam ki pakoláskor, hogy a több kevesebb.

Cserkészcsapat tódul fel a vonatra, hangosak, ricsajosak. Én még gyerekcsoportnak így nem örültem soha életemben. Ebben a zajban hiába is mond bármit a nyakkendőűs fazon, úgysem értem. Felém fordul, jár a szája. Bla-bla-bla. Nem szabadulhatok, a folyosó dugig van gyerekekkel. Maradásra lettem ítélve.

Kész a cséza, végre-valahára, nekivághatnak a nagy, kiismerhetetlen orosz tájnak. A napraforgó-ültetvényt bámulom. Mint egy gyászmenet, lehajtott kobakkal, behúzott szirmokkal várják a csüggeteg, napfénytelen órák végét. Mert előbb-utóbb kisüt a nap, látom, ott keleten már ki is dugta a homlokát.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Új játszmák Weöressel

– avagy a gyermeki „megnyitáselmélet”

MARAFKÓ LÁSZLÓ (1944) Budapest

Weöres Sándor *Táncdal* című verse az 1946-os *Elysium* című kötetében jelent meg. Az úgynevezett értelmetlen vers egyik – ma már – klasszikus példájának tartják. A címén kívül az általános magyar nyelvhasználat szerint ismert szó csak kettő van benne: a *kotta* és a *ház*.

Panyigai, panyigai, panyigai
ü panyigai ü
panyigai, panyigai, panyigai
ü panyigai ü

kudora panyigai panyigai
kudora ü
panyigai kudora kudora
panyigai ü

kotta kudora panyigai
kudora kotta ü
kotta panyigai kudora
panyigai kotta ü

ház panyigai kudora
ü kudora kotta ház
kudora ház panyigai
ü panyigai ház kotta

Értelmezésének ha nem is könyvtárnyi, könyvespolcnyi irodalma biztosan van. Feltörésének egyik legalaposabb kísérlete s egyben a verstípus analízise éppen a Kortárs oldalain jelent meg 2002-ben Domokos Mátyás tollából.

Az esszé is megemlíti a szakirodalomból ismert adatot a költeményben sokszor ismétlődő szó „előéletére” vonatkozóan, amely szerint Panyigai Sándor szombathelyi bútorszállító volt, akinek fia, Panyigai Sándor versesköteteket és novellásköteteket is kiadott a saját költségén. Tehát verseit akár Weöres is olvashatta. De mindettől az „értelmetlen” rögtön megvilágosulna – miként egyes hívei vélték? Kétségesen is túl egyszerű megoldás lenne.

Büky László *Egy költői szövegmű elfogadhatóságának háttere(i)* című rendkívül alapos és számos megközelítést, variációt felvonultató tanulmányában hivatkozik arra, hogy Kudora Károly pedig könyvtáros és szakíró volt, tehát a könyvtárosként is működő költő találkozhatott a nevével. Előző kérdésünk akár még egy kérdőjellel bővíülhetne.

Népszerű a Pécsnek emléket állító szép költemény, *Az éjszaka csodái*, benne az időmértékes sorban halhatatlanná avatott iparosmesterrel (akinek utóbb még a lakcímét is kiderítették buzgó irodalmárok): „Tóth Gyula bádogos és vízvezetékszerelő”. Konkrétumokat, ha úgy tetszik, banalitásokat tehát a költő máskor is játszi könnyedséggel emelt versbe, s ezzel más régióba, azzal a természetességgel, hogy költői és hétköznapi nem áll egymással ellentét-

ben. Nem is a mikrofilológia által feltárt kuriózumok, hanem a játszi kedv, tehát a játék lesz a fontos majd az alább kifejtettekben is.

A játék, amely már Weöres Mester-választásánál is nyilvánvaló: a híres levélben a már személyesen is megismert kamasznak Kosztolányi így ír 1929-ben: „Te, drága csodagyermek, úgy játszol nyelvünk zongoráján, mint kevesen.” S tudjuk, hogy Kosztolányi nemcsak költészetében volt „játékmeister”, alakváltó (Esti Kornél), ritmus- és rímshiporkáztató, hanem a való életben is nagy tréfacsináló, gondoljunk csak a „Karinthy–Kosztolányi férripárosnak” a fafejűek bosszantására s a maguk mulattatására kiötlött legendás ugratásaira, s az író-társat is bosszús röhögésekbe kergető, néha vaskos tréfáira.

A játék a gyermek természetes fejlődésének, önfejlesztésének egyik ösztönös, spontán formája, amely a későbbiekben – más-más eszközökkel – vagy megmarad, vagy elsovrad. Weörest – közhelyszerű ma már – a nyitott gyermeki világbefogadás és -megítélés élete végéig jellemezte. Az *élet végén* című nagy versében egyenesen arról vall, hogy álomszerű létben telt el az egész élete.

A *Táncdal* ritmusa és nyelvisége az azonnali megértést feltételező konvenciót semmibe vevő szóalkotásaival a kisgyermekkor emlékeibe nyúló, némileg tudattalan élményforrást feltételez.

Az ismétlődő szavak és ritmus szinte az ebben az életkorban gyakori, kívülről monotonnak tetsző motorikus ingerekre emlékeztet, amelyeknek ekkor fontos szerepük van az idegrendszer működésének összehangolásában (például a ringás vagy hintázás által).

Még olyan hangzásbeli emléknymot is vélhetünk az ismétlődő „panyigai, panyigai, panyigai / ü panyigai ü” mögött, amit a gyermeki emlékezet megőrizhetett: 'Sanyika is, Sanyika is, Sanyika is ül, Sanyika is ül.' A konkretizálás talán profán, de a bútorszállító nevével szervesebb, azt nem kizáró alaprétgként kínálkozik. Egyébiránt Károlyi Amy a költő meglett korában is gyakran ezzel a kedveskedő alakkal fordult férjéhez (többszöri személyes emlékem is van erről), s csak a vendég előtt korigálta gyorsan a komoly 'Sándor'-ra a megszólítást. S tovább játszva a hangzással: a „panyigai” lejtése akár a hintalovon billegést elképzelve a 'paripai'-ra is hajaz. (Nem érvként, inkább érdekességként említve az életrajzi adatot, hogy huszártiszt édesapja a törekeny s némileg elvarázsolt lelkületű fiánál férfiasabb alkatú, habitusú, délcegebb utódra nyilvánvalóan nagyobb elégedettséggel tekintett volna a családban.)

A gyermeki, látszatra értelmetlen nyelv a kisgyermek utánzási készségéből is ered, így sokszor csak a szülő érti a hangképzés kifejeletlensége miatt sajátosan formálódó beszédet. Az anyanyelv megtanulása tele van szótévesztésekkel és szóalkotásokkal, egyes kifejezések hasonló hangzásúakkal történő helyettesítésével. Nagyszerű és mulatságos folyamat.

A versben mindenképpen racionális értelmet kereső nem számol például azzal, hogy a gyermekvilágban a mondókák, kiszámolók tele vannak fogalmilag nehezen körülírható szójátékokkal, ritmikus szövegkaleidoszkóppal, a legkisebbek mégis a legnagyobb élvezettel és tévesztés nélkül ismétlik, használják őket.

Ám nem az ismeretlen szavak, úgymond, hiteles megfejtése fontos (ami egyébiránt lehetetlen is, bár a megjelenése tájékán maga Weöres is többször beszélt erről a verséről szűkebb baráti körben), hanem a képzetgazdagság, amely a lehetőségek sűrűjeként veszi körül a szavak hangulati, hangzási erőterét.

Érdemes nemcsak a lehetséges emléknymok genezise felől, hanem más irányból is közelíteni a vershez. Ha komolyan vesszük a címét (*Táncdal*), akkor rögtön adódik egy, a tömegkultúra részének tekinthető tánczenében

közkeletű jelenség. A slágerré váló táncdalok szövege egy idő után szinte érdektelenné válik a dallam fülbemászó jellegének köszönhetően. Az énekes artikulációja amúgy is torzulni szokott, nehéz dekódolni a tartalmat (néhány pofonegszerű közlés persze mindig kivehető). Később az idegennyelvű, jobbra angol szövegeket a nyelvet kevésbé ismerő zenészek s maguk a hallgatóság tagjai is hangzásban hasonló halandzsaszövegekkel szokták kitölteni. Erről zenészek és rajongók is általában humorral szokta beszámolni.

De hozhatunk a folklór világából is példát a bevett jelentést nem hordozó hangsorokra: a néptánc, népdalok közben elhangzó réják korántsem valami féle megvilágító közbevetések, hanem hangulati, érzelmi kitörések, figyelemfelhívások, a sorozatosságba változatosságot vivő harsányságok.

Mély fogalmi értelmet talán felesleges tulajdonítani e Weöres-vers szövegének, sokkal meghatározóbb a ritmikai-hangulati élmény.

Az első versszakban ismétlődő „panyigai” szóban a mély hangrendű 'a' és magas 'i' szabályos váltakozása, majd a közbevetett magas hangrendű 'ü' szinte dobolásként, „dobgépként” alapritmust ad a hangzásnak, amelyben az 'ü' olyan, akár a cintányér felütése. Az ismétlődéseik után lép be először az ugyancsak konkrét jelentés nélküli, mély hangrendű, komor, kontrasztos, le húzó erejű „kudora”, majd a már konkrét jelentésű, frappáns, koppanó hatású „kotta” és a „ház”, mint egy virtuális dzsessz-szólóénekes belépései, majd variációi, háttérben, „alaprajzként” a ritmusdobolással.

A nem szövegvers, hanem „hangzóvers” értelmezési közegébe erőltetés nélkül helyezhető bele a már kifejtett, az ontogenetikusan korábbi, s meglehet, mélyebb kisgyermekkorai élménykör is.

S a *Táncdal* nincs is egyedül: a kitalált idegen nyelveken írott *Hangcsoportok* hármas verse a puha, forró, a gyöngyöző, vidám és az áradó, sugárzó hangok hangulati hatásával, vagy a *Dob és tánc*, a *Kuli* (bár az utóbbi több hagyományos logikával), s még sorolhatnánk a továbbiakat, alapvetően a szóvariációval él. A *Vázlat az új líráról* című költemény végét, amely általában a vers tartalmáról szól, érdemes idézni: „/.../ Egy s ezer / jelentés ott s akkor fakad belőle, / mikor nézik, tapintják, ízlelik.” Ezért a verselemzés, -értelmezés fogalmait akár el is felejthetjük, szerencsésebb a felfedezés, a befogadói kedv-ébresztés, az olvasói irányultság terelgetése, egyáltalán az élvezkedés, a verskedvelői hedonizmus szabadjára engedése.

A játékoság mint értelmezési és megközelítési módszer azért is kézenfekvő, mert Weöres, a poeta ludens a társadalmi szerepek és presztízs hagyományos kategóriáira (költő, vátesz, tekintély, fontosság, utóélet, konvenciók, formalitások) fittyet hány (lásd: a *Panoptikum* remek szatírát).

S ha a végső elszámolás versei közt például a *Hazafelé* címűben ott is az együgyűnek tettetett, álcázott tragikomikum, például a *Kisfiúk* témáira vagy a *Más paradicsom (Elmegyógyintézeti ápoltak versei)* tüneményes abszurdoidjában mindig feltör a huncutkodó ugratás.

Az *Ócska sírversek (Itt nyugszik W. S.)* című darabját teljes egészében idézni kell, mert varázsigeszerű, bohóckodó, ritmikus hangutánzó, gyerekkiszámolás elemei közt ott az isteni elrendelés vallomása is: „Mántikaténi katá... Már arcod esőben elolvad, / hús földben kisimúl csöngei boglya-hajad. / Mit bánod már, hogy sohasem szívleltek a lányok, / tündér sem szeretett, messze szaladt valahány, / hogyha facér lépted vígan kocogott a síkátor / macskafejes kövein: gilgili-gilgili-gunn – / Téged az istenek is tréfájuk végire szántak, / könnyü falat voltál mindig a föld kerekén. / Frászkarikán szánkáz kutyafarka varangyos a banda / híj csóréh héláh! Béke legyen porodon!”

Úgy lett.

KATONA ALEXANDRA (1997) Szeged

KATONA ALEXANDRA

Medialitás és gyerekirodalom

L'Harmattan, 2021

A Károli Gáspár Református Egyetem *Medialitás és gyerekirodalom* című tanulmánykötete (Hermann Zoltán, Lovász Andrea, Mészáros Márton, Pataki Viktor és Vincze Ferenc szerkesztésében) a Gyerek- és Ifjúsági Irodalmi Kutatócsoport egyéves projektjének és az azt lezáró konferencia-előadásnak eredményeit tartalmazza. A kötet egyik legnagyobb értéke a medialitás fogalmának többirányú megközelítésében rejlik: nemcsak a gyerekirodalom múltbéli és jelenlegi médiumairól, közvetítési lehetőségeiről van szó, hanem arról, hogy a gyerekirodalmi szövegekre is tekinthetünk médiumként. Tehát a gyerekirodalom, miközben szöveggént maga is igényli a közvetítettséget, a benne rejlő üzenettel maga is közvetítővé válik – ez az áttételesség pedig az értelmezés széles spektrumát nyitja meg, amelyet a kötet szerzői ki is használnak.

A medialitás fogalmát Marshall McLuhan „az emberi érzékek kiterjesztéseként” definiálja, míg Heidegger antropológiai értelmezése szerint a médiumok használata valamilyenfajta hiány – például a felnőttekhez képest a gyerekek szellemi és testi hiányainak – betöltésére irányul. A kötet előszava e két értelmezés mentén jelöli ki a medialitás és a gyerekirodalom kapcsolódásának lehetséges pontjait, amelyet tizenkét esettanulmányban jár körül. A kötet célja nem a gyerekirodalom és a medialitás – talán kimeríthetetlenül gazdag – kapcsolatrendszerének teljes körű leírása, sokkal inkább kezdő lökés akar lenni: „Válaszokat keresünk, a párbeszéd lehetőségeit” – olvashatjuk a szerkesztők előszavában. Úgy gondolom, ezt a célkitűzést maradéktalanul teljesítette: mind válaszok, mind további – fontos és aktuális – párbeszédre hívó kérdésselvetések bőven találhatóak a kötetben szereplő tanulmányokban.

A témaválasztás igen sokszínű: a filmadaptáció jelentésmódosító ereje (Sághy Miklós írása Móricz Légy jó mindhalálig című regényének filmes feldolgozásairól), valamint Hansági Ágnes és Vojnics-Rogics Réka sajtótörténeti munkái mellett médiumként jelennek meg az egyes

gyerek- és ifjúsági irodalmi műfajok is: Nagy Gabriella Ágnes tanulmányában az állatmese antropomorf-didaktikus beszédmódja, Pataki Viktornál Oravecz Imre *Máshogy mindenki más* című kötetnek recepciótörténetén keresztül a gyerekvers olvashatóságának és kanonizációjának problémája, Hermann Zoltán írásában pedig a cserkész- és úttörőregények politikai ideológiákat közvetítő szerepe kerül terítékre. A kötetben találunk olyan tanulmányokat is, amelyek multimediális műfajokkal foglalkoznak, ilyen például Mészáros Mártonnak a Thienemann Tivadar médiumalapú műfajdefinícióját és az elsődleges szóbeliség sajátosságait a slam poetry hibrid műfajiságára kiterjesztő tanulmánya, vagy szintén az ő írása az illusztrált gyerekverskötetek befogadásának kérdéseiről, és persze Vincze Ferenc nagyszerű dolgozata, amelyben az Asterix-képregénysorozat egy részében az oralitás és az írásbeliség közötti váltás megjelenését vizsgálja. Kucserka Zsófia a gyerekirodalom definíciójának problémáját a gyerekirodalmi műfajokkal szembeni piaci, pedagógiai, pszichológiai és esztétikai elvárásrendszerek bemutatásával járja körül, míg Lovász Andreánál a gyerekirodalmi intézményrendszer hálózatalméleti megközelítésére, Kérchy Anna szövegében pedig a gyerektest-ábrázolás mediális aspektusainak bemutatására látunk példát.

A kötetben szereplő esettanulmányok válogatása elég esetlegesnek hat, hiszen a dolgozatok nincsenek tematikus blokkokba rendezve, azok sorrendisége azonban mintha egy tartalmi időbeli linearitásra épülne, bár egy-két helyen ez a rendezésvég is megzökkenni látszik: elsőként az állatmese mint ősi műfaj medialitása, majd egy modern, ám a római korban játszódó képregény elemzése, majd a szintén diakrón szálakat is mozgó Kérchy Anna-tanulmány és a két, 19–20. századi sajtót és populáris kultúrát tárgyaló szöveg, Nyilas Misi, Kádár-korszak, majd műfajelmélet, kortárs intézményrendszer, KAF, Oravecz és végül slam poetry. Úgy érzem, szerencsésebb lett volna akár a tanulmányok jellege, akár a medialitás iránya

szerint elrendezni a szövegeket – bár tény, hogy a műfaji és tematikus sokszínűség ebben egyáltalán nem játszott a szerkesztők kezére. A kötet megjelenése egyébként igényes, kézikönyvként kényelmesen használható, bár néhány esetben zavaró tényező lehet a képi illusztrációk elhelyezése, és hogy (valószínűleg pont az illusztrációk miatt) olykor több sornyi üres rész található egy-egy oldal végén.

A tanulmánykötet több szempontból is reprezentatív: miközben az esettanulmányok egy-egy speciális téma vagy szöveg köré szerveződnek, szinte minden szövegben felvetődnek olyan, a teljes gyerekirodalom-kutatást érintő alapkérdések, mint a gyerek- és ifjúsági irodalom fogalmi elkülönítésének módjai, vagy a *ki beszél?, ki olvas?* és – leginkább – a *hogyan olvassuk?*. Habár a kötet témáját tekintve picit talán kilóg a sorból, Kucserka Zsófia tanulmánya két szempontból is fontos: egyrészt állást foglal a didaxis kontra irodalomelmélet vitában (ez az állásfoglalás pedig éppen az, hogy nem kell állást foglalnunk, hanem érvényessé kell tenni a két szempontrendszer együttes használatát), másrészt a kötet elrendezésében is metaforá-

jává válik annak, amire Pataki Viktor a gyereklíra olvashatóságának kapcsán felhívja a figyelmet – ez pedig az alapkutatások hiánya. Ugyanis miközben olyan, irodalomelméleti és pszichológiai-pedagógiai tekintetben is a legkorszerűbb módszerekkel dolgozó szövegek születnek, mint Kérchy Anna tanulmánya a groteszk gyerektest ábrázolásának és az érzékenyítésnek, a másság, a deviancia elfogadásának kapcsolatáról, vagy Vincze Ferenc képregényelemzése, amelyben a műfaj képi és nyelvi kódjait játszi könnyedséggel olvassa egymásra, ezzel egy időben mégis szükség van olyan (alap)szövegekre, amelyek a *ki olvas?, ki beszél?* és *hogyan olvassunk?* kérdéseire keresik a választ. A kötet párbeszédre hívására válaszul bennem az a kérdés fogalmazódott meg, hogy miközben a gyerekirodalom-kutatás folyamatosan újabb és újabb válaszokat ad és kap, valóban csökken-e ezáltal a feltett kérdések száma. Egy azonban biztos: a gyerekirodalom és a medialitás kapcsolatának sokszínűségéről beszélni ma a szakma legsürgetőbb feladatai között szerepel – ennek felismerése és magas szintű megvalósítása pedig a szóban forgó kötetet egyértelműen jelentőssé teszi.

KEDVES OLVASÓINK!

A *Kortárs* folyóirat szépíró műhelyt indít 2022 első félévében.

A résztvevők olyan szakemberekkel dolgozhatnak együtt, akik igényes szépirodalmi szövegek létrehozásában, a saját szövegek kritikus olvasásában és a minél pontosabb önkifejezésben nyújtanak segítséget.

A SZÉPÍRÓI MŰHELY OKTATÓI:

JENEY ZOLTÁN, PÉCSI GYÖRGYI, SZEKERES NIKOLETTA, SZILASI LÁSZLÓ.

A műhelyek online formában zajlanak, délután, a munkaidő utáni időszakban, 2022. február elejétől.

A JELENTKEZÉS FELTÉTELEI:

Kérjük a jelentkezőket, hogy a *muhely.kortars@gmail.com* email-címre küldjenek egy prózai szöveget/szövegrészletet (maximum 8000 karakter) vagy két verset, illetve szakmai önéletrajzot.

A JELENTKEZÉS HATÁRIDEJE: **2022. JANUÁR 21.**

A jelentkezők közül a beküldött anyagok alapján a *Kortárs* szerkesztői választják ki a résztvevőket.

További részleteket a *Kortárs* Facebook oldalán találunk olvasóink.

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Budapest

TAXNER-TÓTH ERNŐ

Olvásónapló

(Romantikus időutazás)

1755. november 1-én szörnyű földrengés rázta meg és pusztította el Lisszabon városát.¹ A következő években sokan (köztük Voltaire, Kant) idézték e borzalmas esemény emlékét, különböző rajzok is tükrözik a kor megrendültségét.² Természeti katasztrófák mindig voltak – gondoljunk például Pompei pusztulására –, a nyomtatással sokszorosított hírforrások azonban e században terjedtek el.³ Így történhetett, hogy – mai fölfogás szerint – a „földrengés nagy hatással volt az európai gondolkodásra. Sok szemtanú beszámolója jelent meg az újságokban. Heves vita alakult ki azon, hogy a földrengés természeti jelenség vagy isteni harag jele volt, Lisszabon ugyanis híres volt gazdagságáról és hírhedt inkvizíciójáról. Neves irodalmi személyek vitatták írásaikban az eseményt. Voltaire egy versében elismerte a gonosz létezését, az embert pedig gyengének és boldogtalan sorsra ítéltnek nevezte.”⁴ E néhány sor mintha magába sűrítene a század második felének történetét. Hadd egészítsem ki annyival, hogy a kor nagy háborúja – főszerepben Napóleonnal – a következő században fejeződik be, s 1800 körül az irodalmi-művészeti folyamatok sem törnek meg.

Majdnem egyidejűleg földrengés rázta meg az olvasás világát is: korábban ez egy igen szűk – tudós – „elit” kiváltsága volt, de akkor sem csak verseket írtak. A 18. század tízes éveiben lassan elterjedt a regényolvasás. A kínálat ehhez egyre bővült és színesedett. Miután Daniel Defoe üzleti vállalkozásai csődbe mentek, pamfletek és különféle, nyomtatásban sokszorosítható érdekességek írására fanyalodott. Amihez egy időszaki lapot (Review) alapított, majd nagyobb közönségsikert aratott a hajótörött meghökkenítő élményeinek elbeszélésbe foglalásával⁵ – noha közel sem szerzett akkora vagyont, mint Voltaire. Nála „irodalmibb” író volt – és egybek között Pope, a divatos költő barátja – az alig hét évvel fiatalabb, konzervatív hetilapot is szerkesztő lelkész Johnathan Swift, akinek szatirikus történetét *Gulliver utazásai* cím alatt olvashatjuk. Aztán megjelent Fielding *Joseph Andrews* című regénye, majd a *Tom Jones* és ugyanabban az évben – 1759-ben – a *Tristram Shandy*, valamint a *Candide*. Ha kedvünk támad, belebonyolódhatunk a *Tristram Shandy* – vagy a *Tom Jones* – értelmezési kérdéseibe, beláthatjuk, hogy a felvilágosodás irodalmában fontos szereplő a szokatlan, a meglepő és talán legfontosabb elemként az emberlét valamelyik rejtélyes jelenségének fölfedezési kísérlete. Három év múlva az *Emile*, aztán az újabb ízlés jegyében 1774-ben a *Werther* került a közfigyelem előterébe. Írók közül egyedül Goethe jelentős költő, Voltaire és Rousseau inkább filozófusok. Kicsit kakukktójás a matematikusként és filozófusként, no meg az *Enciklopédia* szerkesztőjeként ismert Diderot erotikus regényeivel, akinek képzeletét aztán túlszárnyalta de Sade márki „vad” szexuális jelenteinek részletes kitergetése.⁶ Ha itt ellenpontként eszünkbe jut Sterne *Érzelmes utazása*,⁷ s hogy miként magyarította az angolul nem tudó Kazinczy, netán a mű eredeti változatát is elolvassuk, eltöprenghetünk azon, voltaképpen mennyire volt ez a század a rendé, a mértéké, a „józan észé” és a filozófusoké, no meg a francia forradalomban hirdetett emberi jogoké. Abba ne bonyolódjunk, hogy a guillotine tízezerrel küldte halálba az ártatlan embereket, akárcsak (a nagyságrendet megsokszorozva) a bolsevik, majd a kínai kulturális forradalom. Maradjunk a századra alapvetően jellemző kalandozásnál. Ez nem csak a gazdagok híres Grand Tourját jelentette, aminek egyik emlékét Goethe *Olaszországi utazása örzi*.⁸ Egyetlen kaland Voltaire élete is. Réz Pál úgy látta róla szóló kismonográfiájában,⁹ hogy hőse életműve már sok romantikus elemet is hordoz. Tegyük ehhez hozzá a kor – állítólag – legnépszerűbb regényének érzelmektől (és erkölcsi tanításától) túlfűtött világát, Richardson *Pameláját*, s ráadásnak a nemrég újra fölfedezett Jane Austen a közelmúltig népszerű regényeit, máris átlépünk a 19. századba, ahol találhatunk egy kevésbé ismert szerzőt, aki lenyűgöző képzelettel idézi föl az előző századnak azt a légkörét, aminek van, de igen sajátos köze van a felvilágosodáshoz. Róla és főművéről alább bőven esik még szó.

„Szólásmondás – írja a népszerű életrajzokat gyártó André Maurois –, hogy a 18. század Voltaire százada, [...] [a] vallásellenes klasszicizmus századában ő klasszikus, a megelőző korszak ta-

nításának továbbvivője; a születő tudomány századában ő nem tudós ugyan, de nagy műveltségű dilettáns és csodás népszerűsítő.”¹⁰ És bölcs, ahogy látni fogjuk 1732-ben írott leveléből, amelyben jövőbe látóan fogalmazza meg a megélhetést hozó írólet máig érvényes feltételeit. Csak a döntési pontot kell áthelyezni a „királyi cenzúráról” az azt ma helyettesítő kiadói és újságszerkesztőségi jogkörre. (Illetve azok tulajdonosaira, ahogy ezt már Balzac lényeglátón megírta.¹¹) Tapasztalt író ma is tanácsolhatná pályakezdő társának, hogy mindenekelőtt meg kell szereznie az „ő” (mármint a szerkesztő vagy/és a kiadó) kegyeit. Hozzáteszi: nehezebb elérni a megjelenést, „ha [a szerkesztő] másként gondolkodik, mint ön, vagy ha nem tartozik az ön baráti körébe, sőt, valamely riválisának cimborája, vagy éppen az ön riválisa. [...] Aztán végre, ha [...] műve mégis megjelenik, akkor következik csak az igazi munka: vagy el kell kábitania az irodalom Cerberusait, vagy a saját érdekében hangos csaholásra kell bírnia őket. [...] A könyvkiadók érdeke úgy kívánja, hogy [...] a fizetett íróbencenek szívesen kiszolgálják a kiadók kapzsiságát és az olvasóközönség rosszmájúságát.”¹² (Avagy igénytelenségét.) Most azonban annak az alátámasztására idéztem Voltaire-t, hogy e század Franciaországában (és előtte Angliában) már intézményesült a könyv- és újságkiadás üzletága, és „termékei” alapvetően befolyásolták a közvélemény ízlés- és gondolkodásformálását. Mégpedig a „józan ész” és a haszonszerzés szellemében.¹³

•

A lisszaboni földrengés utáni portugál újjáépítés kormányzati irányítója nem regényhős, hanem az ellentétes megítélésű Pombal márki volt,¹⁴ Portugália egyik kiemelkedő államférfija. Keménykezű reformer, aki kiutasította hazájából a jezsuitákat. Ezzel mintegy példát adott Mária Teréziának, akit bécsi követsége idejéből személyesen ismert. (Itt vette feleségül egy Habsburg szolgálatban álló tábornok lányát.) Vajkai Zsófia szerint a lisszaboni építkezésekben nagy szerepet kapott egy magyar származású hadmérnök.¹⁵ Felfedezés ez, hiszen neve – Carlos Marde (1695–1765) – alapján nem jutna eszünkbe nemzetisége. Ám a Habsburgok hadseregébe nem csupán parasztleányeket fogtak kötéllal (és zenés toborzóval), de érvényesülési (és világlátási) lehetőséget is kínáltak magyar származású tisztnek is. A hadsereg pedig közel sem csak huszárokból állt. Kevesebbet emlegetett, nem kevésbé fontos elit egységét alkották a műszaki feladatokra kiképezett hadmérnökök. Azt a forráskutató szerző sem tudja, a (talán) Pozsonyban született építész milyen katonai előélet után vitte sorsa 1733-ban Lisszabonba. Az viszont ismeretes, hogy az ország királynéja Bécsből került a trónra. S az is, hogy Pombal márki – ott megismert – második feleségének az apja volt Mária Terézia 1751-ben létesített Bécsújhelyi Katonai Akadémiájának alapító parancsnoka. Állítólag ez volt a világ első tisztképző intézménye, amelynek tananyagában a műszaki ismeretek kiemelkedő szerepet kaptak. Itt tanult Vay Miklós (1756–1824). Nem tudtam tisztázni, hogy a családjából, amely származását a honfoglalásig vezeti vissza, ki kapta a bárói címet. Valószínűleg az említett Miklós, noha a családfakutatók egy szintén hadmérnök Vay Dánielt neveznek meg, róla azonban semmilyen más adatot nem találtam. Vay Miklós a figyelmet először várépítőként vonta magára. Ennek alapján küldte II. József 1786-ban két éves nyugat-európai tanulmányútra. Angliában műszaki képességeivel olyan tekintélyt szerzett, hogy a Royal Society tagjává választotta, amivel kevés honfitársunk dicsekedhetett.¹⁶ Két dolgot hozott onnan magával: a pamutföldolgozás új technológiáját, amire gyáralapítási privilégiumot kapott, és a burgonyát, amit ő tett ismertté szülőhazájában, ahol az éhínség fontos ellenszerévé vált. Hazai hírnevét azonban folyószabályozási munkáinak köszönheti: vízmérnökként tartják számon.

Érdemei még gyarapíthatók lennének, ha a Martinovics-per annyira el nem vakítja a történettudósok (és irodalomtörtényszek) figyelmét, hogy a szakirodalom alig veszi tudomásul Kazinczy színházalapítási kísérletét a kilencvenes évek elején. Arról illik tudni, hogy lefordította a *Hamletet* (illetve annak egy német átdolgozását), arról is, hogy érdeklődött az első pesti színtársulat iránt. A budai országgyűlésről Kassára visszatérve harcos szereplője lett a megyei közgyűléseknek. Ő volt a kezdeményezője Abaúj vármegye felhívásának a Nemzeti Színház létesítésére, amihez több megye lelkes szavakkal (és ígéretekkel) csatlakozott. Kazinczyt ugyan a nyelvművelés nagyjaként tartjuk számon, ekkor azonban nem elégedett meg a szavakkal, hanem pénzügyűjtő körútra ment. Ennek során először Vay Mklóst kereste föl, aki Szabolcs vármegye támogatásáról és a szervezéshez való csatlakozásáról biztosította. Az ügy később a Helytartótanács figyelmét sem kerülte el, és letiltották

a gyűjtés folytatását. Kazinczy ugyanis innen Nagykárolyba ment, Károlyi gróf főispáni beiktatására, ahol számos befolyásos és gazdag személyiséggel íratott alá följajnlásokat a Nemzeti Színház pesti fölépítésére és működtetésére. Jól kidolgozott tervezetét és a gyűjtés tetemes eredményét tételen megírta Hajnóczy barátjának, a Helytartótanács magas rangú tisztviselőjének. Mindez közismert, egy balszerencsés véletlen azonban elfedte a szándékot, és megakadályozta az eredményt. Az út során ugyanis Kazinczy – majdnem szó szerinti értelemben – belebotlott az addig ismeretlen grófi titkárként gazdája megbízásából utazgató ifjú Szentmarjay Ferencbe, aki – minden jel szerint – ráerőltette Martinovics kétéjának (vagy kétéjának) az elolvasását. Meggyőzően hangzik Kazinczy azon állítása, hogy a kéziratot csak azért vette át, mert Szentmarjay biztosította, valójában nem az abban leírtakról van szó, Hajnóczy majd elmagyarázza a valódi célokat. Balszerencsés módon Kazinczy annyira örült nagykárolyi pénzszerző útja sikerének (ami persze csak igérvény volt), hogy hazafelé együtt utazott Szentmarjayval. Ez és a Hajnóczynak a gyűjtés eredményéről írott levele, meg a rokon Szulyovszky Menyhért fölösleges vallomása elég volt ahhoz,¹⁷ hogy a színházszervező terv kudarcba fulladjon, ő meg évekre várbörtönökbe kerüljön. Ilyen kalandos időszak ez az emberiségnek és nekünk, magyaroknak.

•

A Potocki névre először Martinovicsnak a bécsi Udvari Vizsgálóbizottság számára írott önéletrajzában bukkantam. Azt már Fraknoi Vilmos megállapította, hogy a történetben számos elem nem felel meg a más forrásokban lefektetett tényeknek. Legképtelenebb állítása szerint, amikor a nagy fordalom előtt néhány évvel Párizsban járt, a Francia Akadémia (is) tagjai közé választotta, ami elképzelhetetlen, hiszen a francia nyelv ápolásához soha nem volt köze. A városba – állítása szerint – egy „Grand Tour” keretében jutott el, aminek időtartama – elmondása alapján – hosszabb lehetett, mint az az egy-másfél év, amire vonatkozóan nem tudjuk, mit csinált Lengyelországban. Az itt megnevezett Ignacy Potockiról viszont tudjuk, hogy az adott időben nem tehetett ilyen hosszú utazást. Martinovics rövid életének legsikeresebb szakasza a lengyelországi. Miután 1781-ben Brody kolostorába érkezett, 1783 és 1791 között Lembergben volt tanár. Ebben az időben a Potocki család több más tagján¹⁸ kívül Jan Potocki (1761–1815) is megfordulhatott a városban,¹⁹ de sok időt nem tölthetett ott. Messzi utazásainak időtartamai elég pontosan ismerhetők ahhoz, hogy tudjuk, Martinovics nem lehetett az ő útitársa sem.

Az 1970-es évektől sokat jártam Lengyelországban, aránylag sok lengyel íróat olvastam, de Jan Potockihoz a fenti kerülővel jutottam. Talán azért, mert Magyarországon a felvilágosodás tudós kutatói nemigen tartják számon, legkevésbé kora nagyjai között. Akkoriban Lengyelország – főleg a fiatalabbak körében – kedvelt úticélpont volt, valószínűleg ennek kiegyenlítésére ültette át a „belső karhatalom” propagandája a közvéleménybe a „lengyel-piachoz” kapcsolt lenéző beállítást. „Mi” úgy tudtuk, 1956 után ott szabadabb lett a légkör, ami érzékelhető volt a varsói Mickiewicz Múzeumhoz kapcsolódó hivatalos útjaimon is. Most emlékezetemben nem a nagy hazafias költő, nem is regények, hanem Andrzej Wajda filmjei és a Varsóban meg Krakkóban szerzett fantasztikus színházi élmények jelennek meg. No meg az a meglepetés, amivel 1966-ban Mrozek *Tangó* című darabját néztem a Royal Shakespeare Company londoni előadásán. A lényeg, nem vettem észre, hogy az Európa Könyvkiadó 1979-ben – 35 700 példányban (!) – megjelentette Potocki fentebb emlegetett – tudtommal: egyetlen – regényét. Talán a címe riasztott el: *Kaland a Sierra Morenában*. Érdeklődés-vonzónak gondolhatták, engem azonban – fennkölt szellemem miatt – a kalandregények (akkor) nem érdekelték különösebben. (Korábban nagyon, később is.) Most csak annyit, nem tudjuk, a regényként számon tartott művet honfitársaink közül hányan olvasták el. Napjainkban az antikváriumok több példányban és különböző árakon (azaz nagyon olcsón és meglehetősen drágán) ajánlgatják a kötetet. Gondolom, a kilencvenes évek elején néhány tízezer példány meg is semmisült (illetve eltűnt) az Állami Könyvterjesztő Vállalat budafoki raktáraiból. Akkor a mű francia címét – *La Duchesse D'Avilla Manuscript trouvé a Saragosse* – se vettem észre, igaz, a csodás Avilába is csak évekké később jutottam el. Nem segített a lengyel változat sem, amit meg sem próbáltam érteni. Azt is csak négy évizedes késéssel vettem észre, hogy Pályi András utószavából nem derül ki, miért kapta a fenti magyar címet a *Zaragozában megtalált kézirat*. Azt viszont megtudhatjuk, hogy a terjedelmes műnek nincs hiteles szövege (ebben hasonlít Kazinczy *Pályám emlékezetéhez*, de csak

ebben), s a fordítás alapjául egyszerre szolgált a francia kiadás filológiai gonddal készült változata és a lengyelek által kritikai kiadásnak minősített szöveg. Azt hiszem, a lengyel és francia szakirodalom sem tudja, mikor kezdte írni Potocki a *Zaragozai kéziratot*, amely magyarul Roger Caillois francia nyelvű – 1958-as – kiadására és az 1956-os lengyel kritikai kiadásra épül. A magyar szöveg Gimes Romána és Rayman Katalin munkája. (Nem világos, kinek köszönhetjük a sok, kitűnő és nehezen nélkülözhető jegyzetet, talán annak, aki a francia vagy a lengyel szöveget sajtó alá rendezte. Mindenképpen az Európa Kiadónak.)

Nem tudhatom, kinek jutott eszébe a regény magyar kiadása. Az viszont közismert, hogy a háború előtt és a közvetlenül utána született nemzedék különösen nyomasztónak érezte a „szocialista” Magyarország bezártságát. Ráadásul a hatvanas években eljutott hozzánk Jack Kerouac híre, sőt 1966-ban már megjelent *Az úton* című regény magyar fordítása. Saját autójukba ugyan akkoriban kevesen ülhettek be, hogy a kontinenst bejárják, mint Kerouac hőse, vagy legalább Lengyelországba azzal jussanak el (vagy esetleg a Tátrába síelni), még kevesebben követhették a beatnikeket Indiába. A kaland, az utazás nyugtalansága azonban benne volt a levegőben, s e sorok írásakor – a pandémia idején – mintha ismét erősebben törne felszínre annak a vágya, aminek megvalósítási lehetőségeit kézenfekvő volt legalább részben olvasmányokkal pótolni. Talán az úton levés sokrétű kérdése ragadta meg Potocki valamelyik fölfedezőjének érdeklődését.

A késő 17. századtól a vasutak elterjedéséig divatoztak a Grand Tourok. Kazinczy élete úgy is elmondható, hogy miután elhagyta Bossányi nagypapa otthonát, állandóan úton – útközben – (és persze: fogságban) volt addig, amíg végül feleségével Széphalmon le nem telepedett. Voltaire-t keresztpajza húszévesen Hágába vitte, s attól kezdve mindig vendégként lakott valamelyik barátjánál vagy szeretőjénél, mielőtt Berlinban a porosz király díszvendége lehetett, majd a Genfi-tó partján letelepedett. Goethe szépen megírta a maga Grand Tourját, ami – akárcsak néhány lengyel kortársáé, köztük Jan Potockié – a „józan ész”, a „célszerűség” és „hasznosság” szellemében, a világ, a hagyomány, a művészetek, a tudomány helyszíni megismerésére szolgált. Ez volt a gazdagok jellegzetes – liberális szellemű – tudászerző és nevelődési lehetősége. Talán Jan Potocki erről is írt útikönyveiben, említett regénye azonban az úton levésnek olyan keserű példatára, amelynek kiindulópontja az otthontalanság, majd a személyes kalandsorozat többnyire az otthonteremtési vágyról szól. Laza szerkezetben az utazó-meghallgató – és továbbmesélő – hatvanhat naphoz kapcsoltnak számos élettörténettel ismerkedik meg. Olvasmányom műfajilag még Sterne „regényeihez” sem hasonlít, inkább Boccaccio elbeszéléseire vagy a divatos *Ezeregyéjszaka meséire* emlékeztet. Más tekintetben pedig Cervantes *Don Quijoté*-jének világát idézi.²⁰ Abban, hogy az újabb „tudományos-fantasztikus” művekhez bármi köze lenne, ahogy egyesek állítják, nem hiszek, noha a történeteket valóban a fantasztikum uralja.

•

Forduljunk röviden – és a romantika szellemében – egy kis podóliai falu felé: Jan Potocki, miután plébánosával megáldatta teáskannájának saját kezűleg (puska)golyóvá csiszolt ezüstdíszét, azzal lőtte agyon magát 1815. december 23-án. A róla szólók kiemelik, hogy falusi magányában depresszió gyötörte, mert hiányzott neki az életének értelmet adó társaság.²¹ Érdekes módon arról nem olvastam, hogy annak változatos szellemét hol élvezhette (talán Szentpéterváron), noha valahol találkoznia kellett két feleségével, akik megjelentek az életében, megkötötték a házasságot, majd eltűntek az utókor kíváncsi szeme elől. Talán regényírás közben töltötte idejét beszélgető emberek között, hiszen utazgató hőse mindig újabb és újabb társaságok közegében találja magát. Jan Potocki arról nevezetes, hogy korának utazni szerető grófjai közül is kiemelkedik átlagnál sokkal szélesebb érdeklődésével. Útjain nyilván voltak kísérői, valószínűleg főleg szolgálói, s ez talán (valaki másnak) ellenőrizhető is lenne lengyel és francia könyvtárakban őrzött útikönyveiből.²² Ahogy családjának több más tagja, Svájcban, Itáliában és Franciaországban tanult. Továbbá bejárta Németalföldet és az északnémet államokat, illetve Spanyolországon keresztül eljutott Marokkóba is. Belekóstolt a nyelvészetbe, izgatta az iszlám, illetve a Kelet. Isztambulon keresztül, Palesztina érintésével Egyiptom²³ tanulmányozásáig jutott, majd – a cár szolgálatában – Mongóliába, s itt a kínai kultúra is fölkelte érdeklődését. Moszkvában, illetve Szentpéterváron több évig élt. Úti élményei tehát – amelyek közül többet leírt és közreadott – az átlagnál sokkal nagyobb körre terjednek ki.

1761-ben – születése évében – nem történtek nagy jelentőségű események, később élete során annál több, őt azonban a távoli ismeretlen személyes fölfedezése vonzotta. Amikor végleg itthagytta faluját, hazáját és töredezett tudományos, valamint írói pályáját, még csak ötvennégy éves volt. Hiányos forrásaim nem árulják el, közvetlen halála előtt Potockit érdekelték-e a történelem időszerű fordulatai: a Waterloo melletti júniusi csata, a befejeződő Bécsi Kongresszus, a (második) párizsi békekötés, Napóleon száműzetése vagy éppen a megosztott Lengyelország egyesítésének egyre távolodó reménye.

A depresszió ma is nehezen kezelhető betegség, Potocki korának orvosai akkor sem tudtak vele mit kezdeni, ha annak fogták föl. Gyötörhette hosszú és bizonyosan nem mindig élvezetes utazásai közben is, hiszen lóháton egyáltalában nem, de batárjában is nehezen olvasgathatott, s a táj nem biztos, hogy mindig lekötötte a figyelmét. Alább megízlelhető regényében a természeti vagy település- és városképi látványosságokra nem sok szót veszteget, annál többet az emberek – és az emberi gondolkodás határainak – megismerésére. Az a benyomásom, kalandkedvelő képzelete inkább olvasmányaiából, mint személyes megfigyeléseiből indult ki. Regénybeli utazójának két nagy élményt tölti ki az életet: a láthatatlan, megmagyarázhatatlan, józan ésszel fölfoghatatlan tartományokba tett kalandozás és az emberi élet sokféle, meglepetésekkel, fordulatokkal teli lehetőségeinek megtörtént eseménysorként való tanulmányozása. A regény éppen arról szól, hogy a múltban mennyi minden történhetett az emberrel. Milyen érzelmekkel találkozhatott, mit láthatott saját szemével, mit tapasztalhatott meg, illetve mire kereshetett válaszokat – a valláson kívül – sokféle módon, a matematika racionáltságától a misztika végtelen távlatáig.

Jan Potocki annak a Sándor Lipót magyar nádornak, II. Lipót fiának volt kicsivel idősebb kortársa, akit Budához kötött a hivatala, de Laxenburgban tartott fenn kémiai laboratóriumot, ahol 1795-ben szerencsésen fölrobbantotta magát. Hogy tűzijátékot akart-e saját kezűleg összeállítani, netán az aranycsinálás titka izgatta, azt soha nem fogjuk megtudni. Ilyen laborja sok korabeli úrnak volt – főleg vidéki kastélya homályában –, akik a még „ágakra” nem bomlott tudomány titkait akarták megismerni, felfedezni. Saját laboratóriumukban, Madame Emilie du Chatelet férjének kastélyában rendszeresen kísérletezett Voltaire és tudós szeretője is.²⁴ Voltaire a kor szellemének megfelelően vallotta: „Az ember öntse lelkét minden lehető formába; ezt a tüzet az Isten oltotta belénk, kötelességünk táplálni azzal, amit legbecesebbnek tartunk. Magunkba kell ömlesztenünk az összes elképzelhető létformákat, sarokra kell tárnunk lelkünk minden ajtaját minden tudomány és minden érzelem előtt.”²⁵ Nem tudom, volt-e Jan Potocki kastélyában laboratórium, izgatta-e az aranycsinálás, avagy a tűzijáték-készítés titka, ránk maradt műve arról is szól, hogy a regényírás nagy kalandjában a minden tudományok alapjául szolgáló matematikától a kabalisztikáig számtalan elem fölhasználható. Úgy, hogy beszédmódjában nehéz elválasztani azt, amit komolyan gondol, attól, amit gúnyolódva idéz meg.

Az 1780-as években a nagyszámú és hatalmas Potocki család két tagja – a már említett Roman Ignacy és Stanislaw Szczesny – állt a lengyel szabadkőművesség élén. Janról nem tudom, csatlakozott-e hozzájuk, de a regény világát a titkos társaságok titkos tudása iránti szenvedélyes érdeklődés mozgatja. Hiányzik belőle a szabadkőművesek mindent uralmuk alatt tudó szellemi fölénye, a „jobb világ” létrehozásának lehetőségébe, az Igazság abszolút hatalmába és elérhetőségébe vetett hit. Helyette a tévedés, a téves döntések láncolata jelenik meg. És a bizonytalanság. A magabiztoság a szereplők életében a magánvilágban megvalósítható – „kis” – célok szolgálatában áll, tartását a múlt legendás elbeszéléseiből vett „lovagi” erkölcs és eszmény szolgálja olyan laza fölfogásban, ami gyakran semmibe veszi a világ emberi és természeti törvényeit. A mesebeli „hol itt vagyok, hol ott” szabadon érvényesül, noha voltaképpen mindenki folyamatosan utazik, vagy a (18. századi) utazó állapotában van.²⁶ Az emberi élet olyan értéktelen, mint a jakobinusok és az inkvizíció fölfogásában, mégis mindenki élni akar úgy, hogy valami titkos – fölöttes – hatalmat is elismer. Hiányzik a történetekből a szabadkőművesek – és Voltaire – harcos egyházellenessége, mert az a maga szervezetségében a regényben meg sem jelenik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a vallás, annak szertartásai vagy a szentírás egyes elemei ne ugyanabban a mindent eltorzító, görbe tükörben jelennének meg, mint a csodálatos átváltozások, a képzelet meglepetésekkel teli leleményei, amelyek néhol tudós modorban komolykodnak, hogy abból valami képtelenség derüljön ki. Mindebből az következik, hogy a keresés, a fölfedezni és megismerni vágyának a korra jellemző mozgatóereje minden korlátozás nélkül áthatja a hatvanhat nap változatos élettörténeteinek mindegyikét. Az ál-

landóságot a magányos szerzetes képviseli, aki – hivatásának megfelelően – leginkább meditáló szemlélője a körülötte zajló eseményeknek, és korlátolt lehetőségű segélynyújtója a „birodalmába” tévedő ismeretleneknek, akiknek az önleplezését is elősegíti.

Jan Potocki nagy utazásai során eljutott III. Károly (1759–1788) Madridjába. Azt tudjuk, hogy Rómában Stanislaw Szczeny lefestette magát a kor híres festőjével, Daviddal, arról viszont nem tudok, hogy Goya újabb fölfogású portrékészítő tehetségét Jan kihasználta-e önmaga megörökítésére. (Meglépne.) Madrid – Kasztília és Spanyolország fővárosa – ekkor már fontosabb szellemi központ volt Zaragozánál, ahol a régi és lenyűgöző várat börtönként használta az inkvizíció. Madridban rend és mérték uralkodott – e fogalmak társadalmi, hatalmi és viselkedési értelmében. Zaragoza fénye halványult már: itt szenvedett vereséget 1710-ben V. (Bátor) Fülöp király. Aligha véletlen, hogy a spanyol felvilágosodás fellegvárának tartott Madrid helyett szerzőnk ide helyezte regényes történetei – az övénel egy nemzedékkal korábbi – kiindulópontját. A bonyodalmak egy ősi, egykor virágzó városban, ahol a mórok is maradandó nyomokat hagytak, újabb katonai vereséggel, fogsággal és a megértés alapvető kérdésével, a nyelvek különbözőségével kezdődnek. A város Jan Potocki életében is többször francia uralom alá került: a fikció szerint az első elbeszélő (Potocki kortársa) Napóleon seregével 1809-ben érkezett Zaragozába, ahol értékes zsákmány várt rá: egy helyi nyeven írt, neki érthetetlen kézirat. Ezután elszakadt seregétől, és spanyol fogságba esett, és ahogy a háborúban szokás, mindenéből kifosztották, csak ezt a papírköteget tarthatta meg. (Ez maradt egyetlen vagyona.) Viszont a spanyolok egyik kapitánya megtette neki azt a szívességet, hogy spanyolból franciára fordítva lediktálta az abban olvasható történetet. Ez a regény. Az időpont arra utalhat, hogy mindez nem az író Potocki vagy más gazdag ember Grand Tourjáról szól. Az úton lévő tisztről annyit tudunk, hogy nemes úr, de otthontalan. A továbbiakban a szinte napról napra ismétlődő kisebb vereségei sorozatával találkozunk. A sikeres utazás vágyával szembeállított akadályok (fogságok) sokaságát ismerjük meg.

A *Zaragozai kézirat* hatvanhat napról szól. A történetet lejegyző katonatiszt Córdoba-ból – a spanyol király vallón²⁷ gárdájának szolgálati helyére – utazik 1739-ben, s közben a próbatételek sorozatát éli át, akárcsak a Compostellába igyekvő zarándokok. (Erre utal az egyik elbeszélés.) Az Andalúziát La Mancha tartománytól elválasztó erdős-hegyes vidéket „az idő tájt csempészek, zsványok és cigányok lakták, ez utóbbiakról azt tartották, hogy meggyilkolják, majd megeszik az utazókat...” Ehelyett egy fogadóban a „lovag úr” két szép, fiatal, „mór” (arab) nővel találkozik (és esik fogságukba), akik bevallják muzulmán voltukat, és elmondják a messze múltból induló történetüket. Az első személyes elbeszélő egyik mór ősrre hivatkozva kerülnek a tiszttel közelebbi – egyszerre rokoni és szerelmi viszonyba. „Kebülükön” (nem egyikükén vagy másikukén) alszik el, hogy másnap akasztófa alatt ébredjen. Mintha azt mondaná Potocki: ilyen bonyolultak az emberi kapcsolatok, de a vallás nem kell, hogy elválasszon, az életben pedig így váltja egymást a kék és a borzalom. Noha a körülmények megjelenítése reális és egyúttal mindvégig ironikus, ez bizony nagyon romantikus szélsőség. Ezután a „hős” addig bolyong, amíg (akárcsak egy Potocki életében divatos „románban”) észre nem vesz egy gótikus kápolnát és mellette egy remetelakot. Mivel hangsúlyosan nem „szabadongondolkodó”, az utóbbi lakójának fölszólítására mély imádkozásba merül, majd vacsora után egy sovány, visszataszító kinezetű férfival találkozik: „Haja borzas, és az egyik kiszúrt szeméből vér szivárgott. Nyelve kilógott a szájából, és tajtékos nyál csurgott le róla.”²⁸ Az ájtatosság misztikus közegéből éppen kilépve tehát megszállott „ördögösbe” ütközik, aki a végzet hatalmától szenved, és a második napon racionális elbeszélőként kezd bele a való világból eredő szerelmi történetének elbeszélésébe. (Ami aztán olyan bonyolult, hogy egy nap alatt be sem fejezhető.) Javasolhatom, ne hagyják itt abba az olvasást, sok, ettől alapvetően eltérő meglepetés vár még ránk. Itt rögtön az a fölismerés, hogy az emberi lét szakadékból a tudomány fennkölt magasságába is fölemelkedhetünk.

A harmadik napon mondja el a kézirat birtokosa, a vallón Alvaro van Worden a maga otthontalanságának és otthonkeresésének rövidségében is kalandos történetét. Ez nem hasonlít Casanova, Fessler vagy Martinovics „modern” történetére, régebbi – a keresztesekhez fűződő – legendahagyományba nyúlik vissza. Az említettekől a fiktív emlékirat szerzője abban különbözik, hogy „nagyon régi családból származik”, az anyagi gondot nem ismeri, csak az éhséget, a hideget, meleget és a kiszolgáltatott helyzeteket. Apja katonatiszt, aki abban alkalmazkodott az őt foglalkoztató spanyol királyság szelleméhez, hogy mindenestől magáévá tette párbajkodexük értelmetlen (kizárólag öniga-

zoló) szabályait. Az irodalmi hagyomány hírhedt lovagibecsület-fogalmából kiinduló, egyoldalú elfogultsággal látja a világot, embertársait, családját, ez határozza meg világszemléletét, miközben legfőbb büszkesége kiemelkedő kard- és törforgató képessége. Akár Cervantes regényeinek szélmamokkal viaskodó hőse is lehetne. Történetében a párbaj kardvágása hasznosnak bizonyul – ironizál az elbeszélő –, hiszen sikeresen kimozdít helyéből egy régen a húsba fúródott puszkagolyót, s ezzel megszabadítja addigi „gazdáját” a fájdalomtól. A véletlenül találkozó párbajozók annak megtörténte után békésen folytatják útjukat Párizs felé. Vallóniában, az apa ősi birtokán mit sem törődik feleségével és kisfiával, eszébe sem jut számukra otthont teremteni. A spanyol feleség hordozza – mai nyelven kifejezve – a mór géneket, s egész életében a nyelvi elszigeteltség fogságában marad. (Egyetlen személlyel tud beszélni, egy „teológussal”.) Fiát más család neveli addig, míg párbajképes életkorba nem lép. Apai örökségként a becsületfogalmat kapja, ami a továbbiakban használhatatlannak bizonyul. A fiú sokkal nyitottabb, fogékonyabb, kíváncsibb is apjánál. Egyetlen családi öröksége (a néven és a „véren” kívül) a kardforgatás „tudománya”, ami viszont biztosítja majd megélhetését. Önállósulva először Cádizba hajózik, ami majd a történet végén kap külön jelentőséget: ekkor a fiú flottaparancsnokként kalandozik. Otthonából kivetetten mit tehetne mást, fölfedezi Andalúziát, talán a mór hagyományok kedvéért, de erről nem esik szó. Mindenesere a történetben délről utazik észak felé, hogy hatvanhat napig rendkívüli kalandokat élhessen át a Sierra Morenában, és aztán valami biztos – térben és időben kellően távoli – pontot találjon élete (sikeres) folytatásához. Nemes úr, aki éppen úgy keresi helyét és célját a világban, ahogy a többi – esetleg szegénynek született – történetmesélő. Valamennyien különböző származásúak, társadalmi helyzetűek, néhányan egy, már történelemmé vált időszakhoz tartoznak, de vakmerően vállalkozók, esetenként rablók és gyilkosok, tele vágyakkal és mániákkal; valamint szerencsétlen áldozatai a Nagy Zűrzavar-nak, amiben nincsenek irányt szabó értékek. Úton vannak, mert nem tehetnek mást, s maguk sem tudják, mit keresnek.

A Sierra Morena „vad” világában érvényesek ugyan a társadalmi rangok, címek, de semmi akadály a más és más anyagi helyzetű, megélhetési lehetőségű és műveltségű emberek egymással kapcsolatot létesítsenek, érdeklődjenek egymás „története” (jelenüket meghatározó múltja) iránt. Mégis olyan kommunikáció uralja az elbeszélő világot, amely látszatra emberi kapcsolatokat (meghallgatást) hoz létre, valójában üzenetük összefoglalhatatlan, ritkán van elvi vagy gyakorlati tanulsága (részben a szinte mindvégig parodisztikus beszédmód miatt). A távolabbi társadalom – a spanyol és francia király uralma alatt – azért látszik rendíthetetlennek, mert a határok – minden lehetséges értelemben, azaz földrajzilag, tudományosan, erkölcsileg és metafizikailag – átjárhatóak ugyan, de léteznek, elválasztanak – ahogy a helyszínek gondos elkülönítése jelzi. Mindent többféle értelmezésben foghatjuk föl. Látjuk, a különböző szereplők mindig a maguk sajátos, merész és szokatlan útját járják, ami egyszerre látszik irreálisnak és valóságosnak. Jan Potocki nem habozik a szereplőket a történet helyére „hozni” a spanyolországinál mozgékonyabb (polgárosultabb) Itáliából, sőt Európán kívülről sem. Itt hadd szolgáltsak elégtételt a magyar cím kitalálójának: a regénybeli utazás a képzelet szélső határáig eljutó kalandok sorozata – a spanyol hegység neve metafora.

Jan Potocki sokat utazott, sokféle tájat és épületet látott, de ennek szinte semmi nyoma a regényben. Noha a történet és a betétek földrajzilag jól – de elég nagyvonalúan – meghatározott helyeken játszódnak, voltaképpen bárhol történhetnek. Íróilag szinte csak az emberek vannak meghatározva, a tér és az idő olyan, mint a mesékben. Talán ebben – és a posztmodern felfogás bizonytalanságérzetének folyamatos tudatosításában – tér el a munka leginkább kora híresebb regényeitől. Az elbeszélések hangulata majdnem mindig a megtörtént és megtörténhetett határán lebeg, az utóbbin keresztül az akkoriban divatos *Ézeregyéjszaka* szelleme lopózik a sorok közé. Nekem olvasás közben mégis inkább Boccaccio jut eszembe, no meg Giacomo Casanova önéletrajza,²⁹ ami állítólag Voltaire-nél sokkal olvasottabb műve a kornak. Ízleljük meg Potocki – Swift gúnnyal telítet világlátását idéző – szövegét azzal, hogy annak lényegét a magyar fordítás bravúrosan adja vissza.

A szeszélyesen kanyargó történetekben vissza-visszatérő szereplők bukkannak föl, beszélnek önmagukról, majd eltűnnek. A fő elbeszélő egy élvezetes vacsora után ismét akasztófák alatt ébred. A nyolcadik napon egy „kabalistával”, azaz a zsidó misztika elmélyült tanulmányozójával találkozik, aki ópiumos péppel kínálja. Aztán elárasztják a történeteket a szép nők: arabok, zsidó lány (aki fontos szereplő lesz), olaszok, spanyolok. Végül a huszadik napon megjelenik ellenpéldaként Velázquez,

a matematikus, akit a kabalista csodálattal fogad: mert „a történelemben ugyanúgy eligazodik, akár a matematikában, hiszen az egyik tudomány inkább mérlegelés dolga, a másik pedig a memóriával függ össze. E két szellemi képesség pedig ellentétes egymással.” Az utóbbi ezzel nem ért egyet, mondván: „A mérlegelés serkenti az emlékezőtehetséget azzal, hogy az általa gyűjtött anyagot rendszerbe foglalja olyaténképpen, hogy a szisztematizált emlékezetben minden fogalom minden lehető következtetést előlegez.” Ez a tudományfilozófiai fejtegetés ugyanúgy csak kóstolóként került e kedvcsináló írásomba, ahogy a huszonegyedik nap remek „életképe” is. A matematikus történetében megjelenik egy húszéves özvegy, aki rendszeresen „zaklatja” elmélyült munkája közben a történet ifjú elbeszélőjét. Többszöri kísérlet után a fiatal özvegy kifakad: „Te elviselhetetlen könyvmoly, hát nem tanultad meg még a matematikából, hogyan születnek a gyerekek?! – E szavakat eleinte képtelenségnek éreztem [meséli a férjévé érett fiú], de amikor elgondolkoztam rajtuk, eszembe jutott, hogy minden bizonnyal olyan általános formula iránt kérdezősködik, amely a természetben előforduló valamennyi szaporodási módnak megfelel...” (Ennyire vegye komolyan a tisztelt olvasó a matematikát és a tudományt!) „Mindez följazotta képzeletemet, úgy éreztem, hogy minden gondolatunknak és gondolatból fakadó minden tevékenységünknek geometriai helyét meg tudnám határozni, vagyis más szóval: a természet egész rendszerét ki tudom fejezni matematikai számítások segítségével.” Ime, a 18/19. század fordulójának legfontosabb fölismerése – avagy a maga nagyságában lenyűgöző tévedése, amit egy apró részlettel ezért kiegészítenék. Másnap a hölgy egy még fiatalabb szépség társaságában elhozza a matematikusnak a kör négyzetesítésének bizonyító számítását, mire ő – hálából – mindkettőjüket megöleli, majd így folytatja élményének leírását: „Újra el akartam merülni a [matematikai] problémában, de mindketten oly szorosan vontak magukhoz, hogy nem tudtam magam ölelésükből kiszabadítani. Már nem is akartam, mert furcsa érzések kerítettek hatalmukba. Ez az új érzés egész testem felületén hatni kezdett, de különösen azokon a pontokon, ahol a két nővel érintkezett. Ettől eszembe jutottak az oszkulációs görbék³⁰ némely tulajdonságai. Megpróbáltam számot adni magamnak arról, mit érzek, de minden gondolatom szertefoszlott. Érzéseim végtelenbe növekvő haladvánnyá fejlődtek. Elnyomott az álom, és a bitó alatt ébredtem föl...” A sok-sok történet nem mindig eredeti ötletességét ez a hang, a szerző közhelyeket vitató szellemének világszemlélete fordítja elgondolkodtatóvá.³¹

Az örvényként kavargó egyéni sorsok, váratlan fordulatok, csodák, parodisztikus történetelemek között egyszer csak szembesülünk a 18. század két legjelentősebb történelemformáló tényezőjével: a tudomány létfontosságúvá és a könyvkiadás üzletté válásával. „A matematikai tárgyú műveket abban az időben mind latinul írták”, olvassuk. Az egyik történet szereplője azonban anyanyelvén, spanyolul írta a maga első nagy művét, „és hogy fölkeltse az olvasók érdeklődését, művének ezt a címet adta: *Az analízis föltárt titkai, valamint a végtelen nagy mennyiségekre vonatkozó ismeretek, minden dimenzióban*”. A cenzúrán megvédte elméletét azzal, hogy nem az anyaggal, Epikurosz atomjaival, hanem elvont méretekkkel foglalkozik. Hosszú fejtegetésben utal vissza az újabb filozófiai fölfogásra és az euklidészi matematikára, az absztrakció kérdésére, a fogalmak mibenlétére egészen Arisztotelész hagyományáig, akitől tudjuk, hogy „csakis az válik gondolattá, amit előzőleg megragadtunk érzékeinkkel”. Ám a filozófia új szelleme képes olyan dolgokat is fölfogni, amelyeket az érzékszervek segítségével sohasem ragadott meg, mint a tér, az örökkévalóság vagy a matematikai számítások. Magányos hős írja nagy művét, aki azt üzleti vállalkozásként akarja értékesíteni. Gondosan kiszámítja, hogy a kiadás mennyibe kerül, s ezer példány eladása mekkora hasznot hoz. Az elkészült könyvtömeget ennek tudatában boldogan szállította el öszvérháton a nyomdából a kerekedőhöz, aki aztán közel sem ért el akkora sikert, mint a bevezető részben általam említett regények: egyetlen példányt sem lehetett eladni.

A szerző azonban nem csüggedt, száz újabb kötetben összefoglalta a világ – mármint az európai művelődési hagyomány – összes tudását. Mire ezzel elkészült, szükségessé vált, hogy az újabb tudományos felfedezések földolgozásába is belekezdjen. „Némelyek esetleg úgy gondolják, hogy száz különböző tudomány elmélyült ismerete meghaladja az emberi elme képességeit...” – regénybeli tudósunk azonban munkája mellett mindvégig úgy élte mindennapi életét, hogy bejárta hivatalába, játszott a gyerekekkel, mégis „mintegy évi háromezer, tizenöt év alatt negyvenötezer órát szentelt egyetemes művének, amely ez idő alatt valóban el is készült, anélkül, hogy erről Madridban bárkinek is sejtelme lett volna”. Végül „szórakozás vágyától gyötörve” szülőföldjére ment, s Madridba visszatérve életművét megsemmisülve találta.³² Aztán újabb nyolc évet töltött azzal, hogy a Nagy

Mű patkányrágta hiányait pótolja. A komolykodó hang és az azon mindenütt átütő ironia azt sejteti: Potocki lírai vallomására találtunk. Amit csak megerősít, hogy az Utazás tanulságát addigra egy herceg történetébe burkolva ugyancsak megírta: e szereplője ugyanis nem „csupán leküzdötte ifjúkora heveségét, hanem a bölcs körültekintés lett a legfőbb erénye. A köz java, ifjúkorunk ábrándja a legfőbb szenvedélye maradt, de már tudta, nem lehet egy csapásra megvalósítani, előbb fel kell készíteni az emberek szellemét, s lehetőleg leplezni eszközeinket és céljainkat. Odáig ment óvatosságában, hogy úgy tetszett, mintha a Tanácsban sohasem lett volna saját véleménye, mindig csak a többiékéhez csatlakozott.”³³ Remélem, a magyar olvasó tudja, mi minden történt ebben az időszakban Magyarországon, csak arra emlékeztetem, hogy a lengyelek nagy reménye (és máig büszkesége) az 1791-es alkotmány volt, de mire e regény írásához hozzáfogott, Jan Potocki hazájának a legkisebb esélye sem látszott a függetlenség visszanyerésére.

A regény befejezése – ami talán a kéziratok összeállítójának leleménye – mindenben megfelel a 19. század olvasói várakozásának. A szép zsidó lány sok kaland után szerencsésen férjhez megy, az említett hölgyek – unokahúgok – az utolsó fejezetben példás anyaként jelennek meg. Az elbeszélő pedig végre eljut a mór ősök aranybányájába, amit már kitermeltek ugyan, de a történetbeli főörökösökre milliós örökség vár. Mielőtt kiderülne, hogy az elbeszélő tengeri csaták hőse, és elnyerte Zaragóza kormányzójának tisztségét, még elmondja: „Visszatértem Madridba, és bemutattak a királynak, aki kimondhatatlan jósággal fogadott. Jelentős birtokokat vásároltam Kasztíliaiban, elnyertem a Pena Florida gróf címét, és fölvettem a kasztíliai titulusok, kisenemesek közé. Minthogy gazdag voltam, érdemeim is sokkal nagyobb súllyal estek latba. Életem harminchatodik évében generális lettem.”³⁴ Mi kell még? Az olvasó megnyugodhat, az akasztófa tövéből – sok-sok kaland meghallgatása után – el lehet idáig jutni. Aki jelenkori politikai kalandorként esetleg miniszterelnök(nő) akarna lenni, annak is csak jó rokonságra és aranybányára lehet szüksége.

•

A regény a spanyolból franciára fordítás megtörténével kezdődik. A lengyel kutatók bizonyára tudják, a világhíró főúr milyen nyelven írta terjedelmes munkáját, amiből életében csak részletek jelentek meg. (Én nem jöttem rá – írhatta lengyelül, franciául, oroszul...) Az első tíz nap elbeszélése 1805-ben Szentpéterváron jelent meg, a második, 1814-as párizsi kiadás sem teljes. Harmadik változata a következő évben kerülhetett csak az olvasókhöz, s művét Potocki soha nem véglegesítette. Amit olvashatunk, francia és lengyel szerkesztők szöveggondozó munkájának eredménye. Mindez azokra a nehézségekre utal, amelyekkel Jan Potocki „hazaköltözése” járt. Sok mindent kellene tudni ahhoz, hogy ebben keressem gunyoros, mindenben kételkedésének magyarázatát. Talán ezért helyezi a történetek idejét a lisszaboni földrengés előttre. Bessenyei Bécsnél messzebb nem jutott a nagyvilágban, a szakirodalom szerint a *Tariménes utazása* (1804)³⁵ mégis közel áll Voltaire-hez. Podólia,³⁶ ahol Potocki született és meghalt, még Bihar vármegyénél is jóval messzebb van Párizstól – vagy éppen Madridtól. Sőt, noha az Orosz Birodalom keretébe tartozott, távol van Moszkvától, Szentpétervártól, Varsótól és a Habsburgokhoz tartozó Krakkótól is.

JEGYZETEK

¹ A földrengés időpontjában született Bécsben a szerencsétlen Marie Antoinette, akit a francia jakobinusok kivégeztek.

² Még közel egy századdal később is foglalkoztatta Jókai képzeletét, amikor az *Elátkozott családban* megidézte Komárom 1763-as pusztulását.

³ Angliában már 1680-ban megjelent a sajtószabadságról szóló törvény, 1702-ben az első napilap. A *Wienerisches Diarium* (később: *Wienerisches Diarium*) 1703. augusztus 3-án jelent meg – 1790-ig, amikor nevét *Wiener Zeitung*-ra változtatták. A korai magyar lapok híreik többségét innen vették át.

⁴ <https://hu.wikipedia.org> – Lisszaboni földrengés

⁵ *Robinson Crusoe élete és kalandjai* (1719). Magyarul csak kivonata jelent meg 1844-ben Vajda Péter fordításában, a teljes három kötetre még egy évtizedet kellett várni.

⁶ Tucatnyi sikeres regényt írt, legismertebb (rövidített címén) a *Justine* (1788).

⁷ Az *Érzelmes utazás* hőse – a józan észnek ellentmondva – azzal dicsekszik, amit nem látott. És arról beszél, ami kívül esik a filozófusok és más nagy szellemek érdeklődésén.

⁸ Továbbá számos útirajzot, s közülük néhány lengyel változatra még utalni fogok.

⁹ Réz Pál, *Voltaire világa*, Európa, Budapest, 1981.

¹⁰ André MAUROIS, *Voltaire*, Akadémia, 1990, 21–22.

¹¹ Vö. Honore BALZAC, *Elveszett illúziók*

¹² MAUROIS, *i. m.*, 8. (Az én rövidítéseimmel – T. T. E.) – A „csaholás” sok könyv és író sikerét idézte elő. A modern idők leglátványosabb példája az angolul megjelenő indiai Salman Rushdie világhíre.

¹³ Ha a kiadó meg tud élni, érdekében áll az írói sikert elősegíteni. Illetve az által erősegített írói siker biztosítja a vállalkozás anyagi sikerét.

¹⁴ Sebastião Jose de Carvalho-Meló, később Pombal márkí (1699–1782)

¹⁵ Lásd http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt-15_szam_

¹⁶ Martinovics sem hivatkozott erre, szorult helyzetében sem, amikor a Francia Akadémia (elképzelhetetlen) tagságával hengegett.

¹⁷ A beismerés annyi volt, hogy Kazinczy átvette tőle a tiltható tartalmú kéziratot. Azt nem mondta, mit gondolt erről ő, és mit mondott Kazinczy, ennyi is elég volt a végül királyi kegyelemmel elengedett fő- és jószágvesztéshez.

¹⁸ Ignacy Potocki (1750–1809) fivéreihez hasonlóan Svábjban, Itáliában és Franciaországban tanult, sokat utazott. 1770 és 1780 között a Varsóban összpontosuló lengyel politika fontos alakja, a világ első közoktatási minisztere, 1778-tól a Szejm „marsalja”, a lengyel szabadkőművesség feje, majd 1791-ben az alkotmány egyik kidolgozója. Fivérei: Stanislaw Szczesny Potocki (1753–1805) és Stanislaw Kostka Potocki (1755–1821), akik szintén a korabeli lengyel szellemi élet kiemelkedő személyiségei. A család számos tagja küzdött a lengyel szabadságért, néhányan – az ország keleti részén élő birtokosok közül – viszont cári szolgálatba álltak, Moszkvában Jan Potocki diplomáciai megbízásokat kapott.

¹⁹ Varsóban fölszállt a „világjáró” francia Blanchard léghajójára, aki korábban Bécsben is sok érdeklődőt vonzott, de arról nem tudni, hogy valakit föl is vitt-e a levegőbe. Az volt a nagy kérdés, sikerül-e fölemelkednie. Sikerült, a magyar újságok félórás légi útirajról számoltak be.

²⁰ Potocki olvasható olyan, a korban fölfedezett, mára ismeretlen írókat, mint Abu Bakr Ibn Tufajl (Abucacer – 1105–1119). Kevés könyv volt, nagyra becsülték a régieket.

²¹ A regény a nyelvek különbözőségének megállapításával kezdődik. A falu parasztjai feltehetően nem voltak lengyel anyanyelvűek, a velük való érintkezést ez is nehezítette. Noha biztosra vehető, hogy Jan Potocki mintegy tucatnyi idegen nyelvet ismert.

²² Egyik internetes angol életrajza három útikönyvét említi.

²³ Már mint a Napóleon által fölfedezett Egyiptomot tanulmányozta, nem a szabadkőműves példaként elterjedt képzeletbelit.

²⁴ Az angol szakirodalom nagyra becsüli a matematika, fizika, kémia titkaiba párhuzamosan behatolni akaró filozófus asszony munkáit. Chatelet asszony sok meglepetésre képes asszony volt.

²⁵ MAUROIS, *i. m.*, 52.

²⁶ Az általunk megszokottól eltérően az utazás rövid szakaszokból állt, amelyek megállóiban átmeneti és igen vegyes közönség által használt, gyakran kényelmetlen viszonyokhoz kellett alkalmazkodni, s magától adódott a legkülönbözőbb emberekkel való találkozás.

²⁷ A vallonok híres katonák voltak, toborzott közülük a pápa, a francia és a spanyol királyság, no meg a Habsburgok. A török világ vallon katonáihoz sok rémtörténet fűződik, lehet, hogy Lengyelországban is ismertté váltak a honvédő háborúkban. Magyarországon viszont azért is emlegetik őket, mert a 12–13. századi vallon telepések fejlett borkultúrát hoztak magukkal.

²⁸ *i. m.*, 28. o.

²⁹ CASANOVA, *Histoire de ma vie (Életem története)*, magyarul: *Emlékiratai*, I–II.

³⁰ Egy ponton érintkező vagy egy szakaszon egymást fedő görbék (csókolódzó görbék). Jegyzet a műből.

³¹ Az idézetek a magyar kiadás 246. és 256. oldalain találhatóak.

³² *Uo.*, 448–458.

³³ *Uo.*, 291.

³⁴ *Uo.*, 583.

³⁵ Francois FÉNELON, *Télemakhosz kalandjai*. 1690-ben jelent meg franciául.

³⁶ Moldvától északkeletre található – ma Ukrajnában – Píkov, és annak közelében van Uladovka, ahol Potocki meghalt. 2021-ben vasútállomása a Chmilnik–Kalinovska vonalon volt megközelíthető. A Budapest–Moszkva vonal a tartományi székhelyen, Vinnycán át halad Csapról Kiev felé. (Az utóbbi városban három egyetem található – aminek Potocki életében előzménye sem lehetett.)

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

GRÓH GÁSPÁR

A meglátott igazság öröme

Szilágyi István: A hóhér könnyei

Szilágyi Istvánt az irodalmi köztudat nagyregények írójaként tartja számon: kisebb írásai évtizedeken át alig jutottak el magyarországi olvasóihoz, regényei pedig évtizednél is hosszabb időközönként jelentek meg, mert ezeket az általa igazán fontosnak tartott műveit a maga örömeire írta. Az írást nem tekintette munkának, mert a munka (a magyar szó a kínt, gyötrelmet jelentő szláv előzményre megy vissza) teher, kényszer – az alkotás azonban mint a játék: maga a szabadság. Írónak lenni Szilágyi számára azt jelenti, hogy szabadnak kell lenni: nagyon nagy íróvá az akár a hallgatás árán is kivívott szabadsága tette egy olyan korban, amikor a szabadság volt a legnehezebben megszerezhető luxuscikk, de ezért nem sajnált semmilyen áldozatot. Aminek természetes következménye lett a viszonylag ritka megszólalás (ezért telt el rendre oly sok idő a pályája csúcsait jelentő nagyregények megszületései között).

Csak hogy még egy ilyen megátalkodottan szabad író sem teheti meg, hogy kizárólag főműveket írjon. Döntése értelmében ugyan elsősorban szerkesztőként dolgozott, de íróként jelen lenni az irodalom életében szinte észrevehetetlenül is azt jelenti, hogy vállalnia kellett az írói művek létrehozására irányuló nyomást. Ez (is) arra készítette, hogy olykor a nagyregényeknél kisebb vállalkozásokba kezdjen. Írnia kellett azért is, hogy kipróbálja a legfőbb törekvései megvalósításához szükséges ábrázolási technikákat, vagy éppen kísérletezzen olyan írásokkal, amelyekből éppenséggel lehetett volna alkotói sorsát formáló mű. Ha a kísérlet eredményével elégedetlen volt, másfelé fordult, vagy évtizedekre félretette a benne lassanként növekvő művet, hogy akkor folytassa, amikor méltónak érezte magát a tervezett hőseivel való találkozásra (ahogyan az *A hóhér könnyei* esetében történt).

Ettől függetlenül az így született szövegek a maguk változásaiban is véglegesek. Lehet, hogy írójuk vázlatnak, tanulmánynak tekintette őket, de tudható: nagy festők vázlatai és tanulmányai teljes értékű alkotások akkor is, ha főművek előkészületeiként teljesítik ki mindazt, amitől alkotójuk naggyá lett.

A kötetnek nincs elő- vagy utószava, az írások válogatásának szempontjairól nem esik szó, a fülszövegből csak annyit tudhatunk meg, hogy többnyire az Utunk évkönyveiben jelentek meg. Az írásokat Márkus Béla, nem Szilágyi István válogatta így össze, ezért nincs értelme szerzői kompozícióról, a kötet alkotói értelemben vett szerkezetéről beszélni. Márkus válogatása mégis átfogó képet ad Szilágyi írói útjáról. Az életmű több szakaszából való írások kerültek bele, keletkezésük félszáz évnél nagyobb intervallumot fog át. Ez az oka annak, hogy csak világlátását tekintve lehet egységes: olyan keresztmetszet, amely megmutatja Szilágyi írói világának hangnemváltásait. A novellák-kisregények mindegyikéből érezhető, hogy mitől lett Szilágyi egy lezárulóban lévő irodalmi kor egyik legnagyobb írójává. Természetes, hogy ezek az írások nem azonos értékűek, de talán csak a *Nagyapám nem huligán* lóg ki a sorból: inkább egy elbeszélésmódot kipróbáló ujjgyakorlat. Meglehet, ez is a kor átlaga fölötti írás, de a gyakorlott Szilágyi-olvasó jobbára annak örülhet benne, hogy ráismer az író életrajzában némely motívumára, egyúttal kap némi ízelítőt abból is, miként működik az írói stilizáció. Van a válogatásnak olyan darabja, amelyet a kritika első megjelenése idején remekműnek minősített (*A végállomáson leszállsz*) – hogy aztán az az író akaratából máig ne kerüljön kötetbe. Szilágyinak nem számított, hogy a nagyközönség és a szakma miként vélekedik: művészi arisztokratizmus dobatta félre vele, mert nem tekintette igazán kiemelkedő alkotásnak. Igazát az támasztja alá, hogy életműve csúcsaival olyan magasra tette önmaga előtt a mércét, hogy annak korai, vagy a kísérletezés jegyében született írásai nem feleltek meg. A kritikusok igaza pedig abban állt, hogy ezeknek a műveknek egy része már magában hordozta a későbbi nagy művek ígéreteit, kiteljesedő értékeit, és annak a közegnek, amelyben születtek, mindenképpen legjáva terméséhez tar-

toztak – bár az igaz, hogy Szilágyi korai írásaiból nem következett későbbi művészi expanziója. A kötet mesterdarabjai viszont megfelelnek annak az elvárásnak, ami az életmű csúcspontját jelentő nagyregények okán él Szilágyi olvasóiban.

A kötet magukért helytálló írásai tükrözik a Szilágyi-életmű belső történetét: a félmúltból és saját korából merített témák, történelmi víziók, megélt események változó mértékben stilizált ábrázolásai váltakoznak. Ennek megfelelően más és más a hangneme, ábrázolási technikája is. Ami közös bennük: Szilágyi világképe, amelyben állításainál fontosabbak kérdései, illetve kétségei. Ezekben jelenik meg a létezésünkkel természetesen együtt járó egzisztenciális bizonytalanságunk, és az, ahogy a meggyőzőnek gondolt válaszokról rendre kiderül, hogy azok még inkább elbizonytalanítanak. Szilágyi antropológiájában ebben áll az emberlét tragikumja, és ennek tudata lengi be minden írását. Ott van a hol hétköznapiságában elviselt, hol a pillanatnyi felszabadulás élményének csúcspontjával láttatott világban és a metafizikai távlatokban is. Van, amikor csak abban mutatkozik, hogy minden kijelentés, egyszerű megállapítás mellé-mögé kérdőjel kerül: kijelentéseit Szilágyi gyakran zárójelbe tett ironikus megjegyzésekkel kommentálja. Máshol ebből az önmagával folytatott diskurzusból Platón dialógusai óta ismeretes párbeszéd formájú, filozófiai vagy filozofikus hangú fejtegetések lesznek, mert a dolgok felszíne mögötti ellentmondások ugyanolyan fontosak, mint azok, amiket azonnal észrevehetünk. Szilágyi műveiben a látvány vagy a közvetlen epikai réteg, azaz a felszín nem esetleges ugyan, de még kevésbé végső jelentésű és egyértelmű: még akkor sem lehetünk bizonyosak abban, hogy melyik a színe és melyik a fonákja egy adott tárgynak, életelelemnek, ha mindkét oldaláról megvizsgáltuk.

Mindez pedig abból következik, hogy a kozmikus rend magánvalóságának parányi porszemét jelentő világunk is mindenekelőtt önmaga, nincs létezéséből levezethető értékrendje. Érték szempontjait az ember építi bele, amitől ez a rend viszonylagos és esendő. Ezt tudva is az a dolgunk, hogy e rend megteremtésén dolgozzunk – ennyit tehetünk a teremtéshez. Ha ezt a küldetésünket nem vesszük komolyan, elveszítjük egyetlen esélyünket létünk igazolására, és joggal tarthatjuk magunkat fölöslegesnek. Ám ha kizárólagosnak tartjuk az általunk teremtett rendet, méltatlanná válunk annak képviselőjére. Ennek az ellentmondásnak hol feltűnőbb, hol rejtett jelenléte Szilágyi egész életművének fontos vonása.

Tekintve, hogy a kötet csupán nyolc elbeszélést ad közre, lehetőség nyílik azok önálló méltatására. A nyitó novella, *A végállomáson leszállsz* páros monológból formált párbeszéd, amit egy harmadik személy jelenléte, mint valami passzív narráció kapcsol össze. Szép, tartalmas, fájdalmas írás, háttérben ott van a történelemnek a 20. század emberére nehezedő, Közép-Európában különösen súlyos terhe, ami azokat is jóvátehetetlenül megsebezte, akiket nem pusztított el, de a látszólag épek életét is röpítvára törte. Sérültek közössége a mienk, de tudjuk: az ember a maga balsorsának is kovácsa. Vagyis nemcsak kívülről sebezhető. saját magának is árthat, de végtére egyre megy, hogy a roncsolt életűek személyesen is felelősek-e sorsukért, vagy véttelenek annak alakulásában: a végállomáson így is, úgy is mindenki leszáll.

Szilágyi sejtelmesen félreérthetetlen: ugyan nem viszi szélső pontjáig üzenetét, innen marad az epikus ábrázolás engedte absztrakció határán, mégis azt sugallja, amit Weöres Sándor így fogalmazott meg: „elmegyünk mind”. Ezért, bármennyire is fájjon, nincs mit kezdenünk létezésünknek már születésünk okán tragikus természetével, olyan adottság ez, ami nem vezet szükségszerűen tragédiába. Még akkor sem, ha vannak olyan jóvátehetetlen ügyeink és dolgaink, amelyekben aktív vagy passzív közreműködőként jószerével mindenki érintett, de személyes döntéseink sem csak egyéni elhatározásból születnek: maga az élet sodor mindannyiunkat.

Ez a végső tudásként is értelmezhető sorsképlet már ott van Szilágyi korai elbeszéléseiben, ahogyan később kiteljesedett írásművészetének jegyei is: az ábrázolás pontossága, a mindig kivételesen fontos írói eszközként használt sejtetés, a film világából kölcsönvett erős vizualitás és sajátos vágástechnika: az idősíkok és képek határozott változtatása vagy éppen finom úsztatása, a totállokból részletekre fókuszálás. Ezek az eszközök idővel finomodnak és egyre meggyőzőbben harmonizálnak. Korai műveinek gyöngé pontja a szerkezet feltűnő, (különösen a későbbiekhez viszonyítva) majdhogynem didaktikus jelenléte, ami a kisebb írásokban is észrevehető. Figyelembe kell azonban venni, hogy e művek születésekor ez az írói technika (a tér- és idősíkok, nézőpontok változtatása) a korszakban kötelezőnek tekinthető realizmusfelfogás diktatúrája idején kivételesnek

és újszerűnek számított, mert szemben állt a cselekményességet és annak linearitását elváró irodalmi normatívával. Ez a beszédmód másféle olvasási technikát is követelt, vagyis nemcsak az írói bátorság példája volt, hanem az olvasótól is nyitottságot, ezzel bátorságot várt el. Így volt akkor érték az, amit ma olykor ballasztnak érzünk.

A *Hadban* viszont már nem kíván ilyesfajta, viszonylagos elismerést: önmagában véve teljes értékű, maradandó írás, Szilágyi történelmi közegbe vivő írásainak jellemző darabja. Ha nem születik meg a *Hollóidő*, eszünkbe sem jutna, hogy ma egy majdani regény előzményeként olvassuk – mert nem az. Méltó társa a hangütésben hasonló novelláknak, a *Bolygó tüzeknek* és a *Mesterek balladájának*. Szilágyi itt a nemcsak a múltba merülés epikai megvalósításának lehetőségét próbálja ki, hanem a nyelvi archaizálás egyéni modelljét is megteremti. Szó sincs azonban arról, hogy ennyi lenne a célja. Az elbeszélés olyan metafizikai teret nyit meg, amelynek nincsenek határai. A gazdag írói eszköztárat felvonultató szöveg kialakítja a maga jellemzően lassú tempóját – de ez is része mondandójának. Annak, hogy maga az élet is vonatottan bontakozik ki, a magunk életének döntő része is várakozás, pontosabban: várakoztatottság. És aztán egyszeriben kiderül, hogy ennek a (viszonylagos) mozdulatlanságnak volt iránya. Embernek-írónak nem lehet más feladata, mint hogy felismerje, mikor éli azt a pillanatot, amire várakozott, amire öntudatlanul is készült. Ez a pillanat lehet tragikus (talán nem is lehet más), de az igazi tragédia az, ha valaki nem ismeri fel eljövételét. A *Hadban* hősei észreveszik a sorsuk teljességét hordozó pillanatot. Látja ezt a maga történetét elmondó deák, aki nemcsak tanúja, hanem résztvevője is annak a helyi jelentőségű háborúnak, amely így is jóval nagyobb, mint a korábban állandósult csetepaték (a fejedelemség idejében vagy akörül járunk). A deák katona is, mert olyan időket él. Kardja van, parancsokat teljesít, a harcok közeli szemlélője, de maga (még?) kimarad a vérontásból, ahol az ő vérét is onthatnák; amúgy is erősebb benne a reflexió, mint az akció képessége. Mi sem jellemzőbb rá, mint az az elragadó naivitás, ahogyan a sebesült társak mentésére hivatkozva a csataterre visszatérő, ájulásig fáradt katonák áldozatkészségét csodálja. Eszébe sem jut, hogy a bajtársiasságnál van fontosabb mozgatójuk: az, hogy elsőként prédálhassanak a harctéren maradt javakból. De éppen ez az ártatlanság kell ahhoz, hogy észrevegye: parancsnoka, aki harc közben fáradhatatlanul oszt halálos csapásokat, mennyire nem azonosul mindazzal, amit tesz. Hogy alkalmazkodik ugyan a kor háborús paradigmájához, teljesíti helyzetéből következő feladatát, de igazából a béke embere, akit a világ arra kényszerít, hogy embert öljön. Bancsy úr akkor igazán önmaga, ha rohanva támadhat, „mert a seregben megöl minden félelmet, kételyt, megfontolást a vágatás” – írja Szilágyi. Félreérthetetlen képlet: a rettenthetetlennek látszó harcos teli van kétellyel, fontolnivalóval. Vélhetően azért, mert a látszólag dicséretes vitézi tett éppolyan gyilkosság, mint bármilyen más emberölés. Azért kell a másokkal közös harci vágta mámore, hogy elfelejtkezzen önmagáról, hogy azt érezze: nem ő öl, hanem a sereg. Ezért már-már összeroppan, amikor régi ellenfele levágott fejének szemébe néz. Az ő kardcsapása végzett vele – de ebbe a csapásba egy kicsit maga is belehalt. Nem azért, mert mindez fordítva is történhetett volna, és akkor az ő feje kerül egy másik koponyapiramis csúcsára. Az döbbenti meg, hogy hiába az 5. parancsolat, a háború törvénye azt mondja: ölj. Aki alkata-erkölcs szerint kimaradna ebből a világból, annak is részévé kell lennie: a történelem nem kérdezi senkitől, hogy miként szeretne élni.

Szilágyi lelke szerinti hősei így néznek sorsukra, éljenek bármiféle korban: a megváltoztathatatlanul nem szegülhetnek szembe, de kívülállásukkal tüntethetnek (csak legyen, aki észreveszi). Ott vannak valamiben, amiben nincsenek ott. Így van jelen sorsában a deák is, a történetet ő mondja el, a krónikát ő írja. Mert ha a Teremtő szándéka szerinti rendjébe nem is zökkenhető vissza a világ, egyet még lehet tenni: úgy tanúskodni ügyében, hogy az ítélet is legyen.

Az elbeszélés tehát így remek, ahogy van. Kritikusok és irodalomtörténészek vizsgálhatják, hogy a *Hollóidő* előtörténetében mekkora a szerepe, de ennél fontosabb a maga teljessége, ahogyan a végén a legyőzöttek fejéből rakott gúla tetejéről időtlenségbe meredt szempárban tükröződik a világ. (A koponyák ilyesféle térkompozícióba rendezése állítólag Nabukodonozornál kezdte pályafutását. Készült ilyen Mohácson is. De nem kell túl messze tekinteni a múltba: alig több mint száz éve annak, hogy a kommunista hatalom kiépítése miatti polgárháborút a maguk helyi számláinak rendezésére használó kaukázusi népek harcaiban győztesek is raktak koponyapiramisokat, amint azt Arthur Koestler hallotta a Szovjetunióban tett utazása során.)

Sokban hasonló tanulságokat kínál a kötet címadó írása, *A hóhér könnyei* is. Ha Szilágyi vagy két évtizeddel később nem adja közre a *Messze túl a szemhatáron-t*, nem jutna eszünkbe, hogy egy majda-

ni nagyregény előképének gondoljuk. Ugyanazok a hősök, hasonló problematika – mégsem előzmény: önálló alkotás, talán még titokzatosabb is, mint a későbbi regény. Igaz, más titkokat rejt. Itt tudható, hogy miként végezte a boszorkánysággal vádolt Rekettye Pila, akit a bíró, mindkét mű központi alakja az adott ítélkezési viszonyok közt jelképes büntetést kiróva futni hagyott – hogy a szomszéd vármelegében újból ítélet alá kerüljön, és rafináltan kegyetlen halált kelljen halnia. A kis(ebb)regényben a nagyregény központi vonulatában álló bűntény tetteséről is többet tudunk meg itt, mint ott, miközben még nyoma sincs annak a gaztettének, ami miatt majd olyan fontos lesz személye. A *Messze túl a szemhatáron*-ban a bíró feleségének gyilkosát illetően az olvasó csak a homályossága ellenére is egyértelmű gyanú ingatag bizonyosságát fogadhatja el ténynek. Hasonlóan kezeli Szilágyi már itt is a bölcseletének központját jelentő kételyeket és titkokat. Az elhallgatás keltette feszültség fontosabb dramaturgiai eszköz, mint az epikai konvenció követése. Az invenciózusan és nagy műgonddal formált talány itt az, hogy a bíró annak ellenére sem változtat ítéletén (ez érthető), és nem tesz semmit, hogy legalább a kiszabott száz botütés végrehajtása legyen kíméletesebb, hogy az elítéltekkel valódi atyai jóindulattal, sőt szeretettel beszélget (ez érthetetlen). A hóhér pedig, aki előre megsiratja áldozataival együtt önmagát, nem irgalmaz, holott módjában állna megkímélni életüket. A büntetést úgy hajtja végre, hogy a nem halálra ítélt vétkesek belepusztulnak megveretésükbe. Magyarázat nincs, illetve marad az *idegenségnek* a 20. századi világirodalomban oly kedves modellje: a sors- és én-vesztés, amely alattomosan pusztítja a modern ember önrendelkezési képességét, talán az erre irányuló ösztönét is. Szilágyi írásának hatása megrendítő – de a homálnak ezt a balladai fokát még a kisregény is nehezen viseli –, hogy aztán a közelmúltban megjelent nagyregényben még messzebbre menjen az író, egy olyan bűnügyi szövevényt teremtve, amely már-már csak a beavatottak számára érthető. Ezt az írói bravúrt már itt megvalósítja, de meg lehet érteni azokat az olvasókat is, akik zokon veszik, ha egy vég-sőkig kiélezett izgalom történet végén nem derül ki félreérthetetlen egyértelműséggel, hogy ki a büntetett elkövetője. Az ő dolgukat megkönnyíti, ha elolvassák az e szempontból előzménynek tekinthető *A hóhér könnyeit* (de ettől nem látják tisztábban az abban eléjük tárt titkot).

Ami közös: a bíró mindkét esetben saját életéről is ítélkezik. A kisregényben (talán) azért, mert ráébred, hogy magába olvasztotta az a világ, amellyel nem érez közösséget. Ez az 1980-as évek kérdésére adott felelet, a regényben már a kétezresek első évtizedének problematikájára ad választ: üressé vált, célját veszített életét nem folytatja tovább.

Az *emlékezés göröngyein* kilóg a „felkészülési novellák” sorából. Mint Szilágyinál gyakran, egy női sors jelenik meg benne. A történet lekerékíthetősége dacára is folytatható, sőt, olyan elágazási lehetőségeket kínál, olyan kapcsolati pontok rejtőznek benne, hogy akkor is egy nagyregény előkészületének tarthatnánk, ha nem tudnánk: valóban az (ahogyan a fülszövegben is olvasható). Haloványan ebben az írásban is felbukkannak önéletrajzi motívumok (minden író valamiként önmagából építkezik, és ott keres anyagot a maga fikciós világának fölépítéséhez, ahol talál). A korán árvaságra jutott, a maga életét csöppnyi korában is irányítani vágyó kislány történetében a finom, sokszor mégis jelzésszerű lélekrajz a fontos. Egy gyereknek nem hiányzik, amiről nem tud – de valamiként mégis ott van sejtjeiben, lelkében a megfoghatatlan több és jobb utáni vágy. Ha van benne elég kurázszi, meg is találja a módját, hogy több jusson neki ezekből, mint amennyit a környezete ad. Szilágyi ezt az öntudatlan igyekezetet vázolja föl. A történet másként épül, és nem reménytelenül tragikus (mint Móricz Állami Árvácskájáé), de így is telítve van zsoltáros emberséggel. Szívszorító, ahogyan a szeretetet alig kapó, de adni akaró kislány a háborús forogtag közepette elindul a téli tájban egy még nála is csöppebb lányka után, hogy (a felnőttek által nyilván tudatosan) elfelejtett kisnyulat mint közös kincset vigye utána. És aztán remegő bátorság diktálta leleménnyel megvédi majdani otthonát a kifosztástól. Az csak ráadás, hogy kapunk egy gyorsjelentést arról, miként zajlott a front átcsapása, illetve az újabb hatalomváltás Jajdon-Zilahon, és miként próbál az időközben felnőtt fiatal nő emberi kapcsolatokat teremteni.

Realista beszédmódjával ez az írás a kortársi mindennapok világa felé vezet. A *Vikend* is hagyományos elbeszélő technikával mond el egy megírásának valós idejében zajló történetet, amivel formálisan eleget tesz az irodalommal szembeni ideológiai elvárásnak. Ez a valóságábrázolás olyan korrekt, hogy néhol szinte észrevehetetlenül iróniába hajlik: Szilágyi demonstrálja, hogy tud úgy is írni, ahogyan azt a perzekútor-esztétika elvárja az íróktól, de amit a kívánt nyelven mond a román szocializmus valóságáról, az ellentéte annak, amilyenek a propaganda szerette láttatni.

Az elbeszélés nem indul könnyen, Szilágyi szokás szerint lassan építkezik, hogy aztán, amikor megteremti aktuális műve erőterét, egyszeriben magával ragadóan érdekes (is) legyen. Epikai mini-

malizmusa egy átlagos fiatalember néhány átlagos napjának krónikájára szorítkozik. Megjelenik egy hétköznapi család, aztán egy tipikus szocialista nagyüzem hétköznapi világa az ott dolgozó hétköznapi figurákkal. A főhős munkatársának szülőfalujában tett villámlátogatása (ez a vikend) során eljutunk a település kocsmájába, és felkeresünk egy régi, düledező malmot, megismerjük egy bomlás felé tartó közösség tablóját. Minden tüntetően köznapi – ahogyan a főhős sorsa és maga az ordítóan üres világ is az. Még az is, hogy mi sem természetesebb itt, mint a vasúti közlekedés összeomlása, ami miatt a téli éjszakában gyalog teszik meg a síneken a szomszéd falu állomásáig az utat – ez legalább igazi élet, valódi, férfias erőpróba. Szilágyi definitív pontossággal mutatja be, hogy a mindent a maga porával fedő diktatúra elől miként rejti el magát egy önmagában színes és gazdag emberi tartalmakat őrző világ. A Szilágyi rajzolta kép mellbevágóan hiteles: aki élt vagy járt Ceaușescu Romániájában, szinte beleszippanthat a semmi máshoz nem hasonlítható bűzű benzingőzbe, érezheti a gyalázatos minőségű tisztálkodószerek illatrémsegeit, a szegénység és a nyomorúság szagát, érezheti a köznapokat belemegő szorongás görcseit. Mindazt, ami az ebben a világban élők lényébe hatolva támadta az emberi kapcsolatokat, de amivel az ember zsigerei akkor is dacoltak, amikor a lelke már földalta a magasba törés, egyáltalán: a normális élet vágyát. Írtak erről mások, hirtelen Bálint Tibor, Csiki László, Vári Attila és a mindezt mitikus térbe forgató Bodor Ádám regényei jutnak még eszembe (a mostanában, tehát évtizedekkel később született siker-regényekről (Dragomán György, Tompa Andrea) nem szólván). Gondolhatunk arra is, hogy ez a társadalmi valóság volt a korszak romániai magyar irodalmának közös háttere. Ettől lesz a sok jelentéktelen történés összegződéséből kimondatlanul is vádirat: az ellen a rendszer ellen, amelyik a látott mértékben fokozza le az embert. (És amiről a legdermesztőbb képet Mészöly Miklós *Pontos történetek útközben-je* adta.)

Szilágyi elbeszélésében a diktatúra világában kiüresített hős néhány napját ábrázolja, de úgy, hogy az észrevétlenül több lesz önmagánál: nem egy rendszerről, hanem egy egyetemes világállapotról ír. A köznapiság világállapot, átfogóbb jelenség, mint csupán egyetlen totális állam alávett-jének állapota. Máshol másként jelenik meg, de a korszak sikerírói által vázolt képletek hasonlóak. Camus kánikulai tengerpartja, Salinger kényelmesen sivár enteriőrjei vagy éppen Szolzsenyicin Ivan Gyenyiszovicsának vegetatív létbe szorított egyetlen láger-napja az emberi állapotról hasonló képet kínálnak. (Erre a tágabb, metafizikai sorsközösségre utalt Páskándi Géza, aki a Nyugat abszurdja mellé a mi régiónk-zónánk abszurdoid voltát társította.) Nem csupán (rejtett) rendszerbírálat ez, hanem a létében sivárságra ítélt 20. századi ember sajátos sorsképlete. Külső körülményeket tekintve mindenütt másként kallódnak emberek, de a nélkülözés és egy ördögi rendszer nyomása még mindig több emberséget hagyott a vadkeleten élőkben, mint amennyi a jólét üressége fojtogatta Nyugat szabad polgárainak maradt. Ez a sajátos, kegyetlen szolidaritással és ironiával megírt „termelési novella” ugyanúgy nagy mű, mint a magyarországi Csalog Zsolt vagy Tar Sándor hasonló közeget ábrázoló, félig szociografikus, félig fikciós munkái.

A *Karácsony Menyőben* műfaját tekintve irodalmi riport. Szilágyi 1989 decemberének egy olyan történetét írja meg, amely akkor milliók érdeklődésére tartott számot. Kivételes pillanatok kivételes története ez, élete kalandjaként is elmondhatná, de az extrém helyzetben az extrémitás is természetes. Maga a történet lassanként már magyarázatra szorul, akkor azonban magától értetődött minden apró eleme. Az az olvasó, aki megélte azokat a napokat, lázas figyelemmel követte az eseményeiket. Ha nem is tudta, hol van Menyő, azt tudta, hogy a forradalomértékű robbanás előtti napok egyikén erőszakkal oda szállította a (nem is olyan titkos) titkosrendőrség a forradalom előzményeiben kivételes szerepet betöltő Tőkés Lászlót és várandós feleségét. Sorsukra akkor már hónapok óta figyelt mindkét haza és a nagyvilág közléte, sajtója. Tőkés László és családjának eltüntetése Temesvárról szívszorító hír volt. Az eldugott szilágysági faluban bármi megtörténhet velük, ott nem fogja magyar–román élőlánc védeni őket – gondoltuk. Az aggodalmat növelte, hogy a Kelet-Európa országaiban akkor zajló tektonikus átrendeződésből Románia kimaradni látszott. Emiatt az átalakulásának elkerülhetetlenségét feltételező közgondolkodásban minden hír különleges jelentést kapott. Személyes emlékem, amit akkori szerkesztőtársam, Csiki László októberi, kolozsvári látogatása után mondott: a Szent Mihály-templom előtt rákösztönt bizonyos Ch. elvtárs, egykori, Sepsiszentgyörgyön őt rendszeresen maga elé idéző szemmeltartó tisztje. Lekötelezőnek szánt szívéllyességgel üdvözölte, tán még Csiki úrnak is szólította, és azt mondta neki: „Aztán a maguk karácsonya előtti napokban szorgalmasan hallgassa a bukaresti rádiót is!” Két hónappal később megtudhattuk, miért, ámbár az összeesküvés-elméletek sohasem fogják utolérni az összeesküvés-gyakorlatot: a készülődésben lévő robbanásra figyelmeztetett.

A robbanóanyag maga volt a romániai lét. Nem tartozik ide, hány irányból vezettek közepébe gyújtózsínórok, utólag több szó esik erről, mint akkoriban, amikor a detonáció bekövetkezett. Akkor csak az volt fontos, hogy miképpen robban föl egy képtelen világ. És hogy kinek-kinek rokonaival, barátaival ne történjék semmi jóvátehetetlen. Erről ír Szilágyi, miközben a robbanás egyértelműsége közepette minden ismeretlen volt és bizonytalan: „az egész világ egy örültekháza”. Aztán elteltében volt a mindent fölfordító első hét, zajlott a – maradjunk ennél a szónál – *forradalom*: „álmatlan éjszakák, fegyverropogás, örömnép és keserves gyász, szorongó aggodalom és bizakodás. Egy hét alatt a román társadalom nagyobbat lép előre, mint amennyit hátrált huszonöt vagy tán ötven év alatt.” (Hogy aztán megrémüljön e gyors előreszaladástól).

A kolozsvári Tőkés családból valakinek el kellett jutnia a Menyőbe internált Lászlóhoz, nemcsak sorsa alakulásáról bizonyosságot szerezni, hanem mert az idő nem állt meg, és eljött a karácsony... A Szilágyi házaspárral indultak útnak, akik miért is ne indultak volna, hiszen a közlekedés leállt, és csak itt-ott lövöldöztek, meg havazott, hogy aztán a köd is leszálljon. De az igaz lelkeknek minden a javát szolgálja, a köd azokat segítette, akik otthon voltak: elrejtette az utasokat a lehetséges orvlövészek elől, de nem zavarta őket, mert látatlanban is ismertek minden kanyart. A menyői látogatók (hadd álljon itt a névsor: Tőkés Anna, Ilka lánya, Szilágyiné, vagyis az író felesége és az író) meg is érkeztek Menyőbe, ahogy kell. „A templom portáléján az évszám 1514. Temesváron Dózsát égetnek, itt templomkaput faragnak. A történelem, ó, rég ideje szállítja e tájon a háborzongató ómeneket.” (1989 karácsonján az újkor Zápolyáinak kellett menekülniük Temesvárról.) Aki akkor élt, és akár tevékenyen, akár csak a televízió követte a zűrzavarba rejtett egyértelműséget, nem felejt el azoknak a napoknak a lázát: az akkori karácsony előrehozta a föltámadás húsvéti örömét is. Amit mi idehaza egy másik forradalom emlékével éltünk meg: az akkori fekete-fehér tévéken ugyanolyannak látszott a kivágott közepű piros-sárga-kék zászló, mint 1956 Budapestjén a piros-fehér-zöld, a kommunista címer helyén a végtelenbe nyitott üres mezővel.

Szilágyi beszámolójába merülve (először kéziratban olvashattam, Csiki László hozta a szerkesztőségbe) ma is ugyanolyan hittel élem meg a történeteket, ahogyan akkor: az öregedés bölcsesbé tesz ugyan, de nem égeti ki az emberből a reményre való vágyakozást. Merthogy lehetetlen nem hinni csodákban.

És azok, láttuk, tapasztaltuk, a nagy dolgokban talán hihetőbbek, mint a kicsikben. A kötet utolsó írásának címe talán ezért is kérdés: *Higgyünk a csodákban?* Sokban különbözik ez minden más Szilágyi-szövegtől: természetes, alig érezhetően stilizált, nem igazán írói beszédmódjának kivételes példája, amiben összeér a valóságos idő és az emberi lét ideje: méltó írói epilógus. „Menni készül a nyár, érkezőben az ősz. Menni készül a nap, közeleg az alkonyat.” Minden arra int, hogy a végállomáson valamennyien leszállunk. Egy horgászattal egybekötött kirándulásra viszi az olvasót Szilágyi a szívének oly kedves kalotaszegi tájon. Már tart a szarvasbögés: a látvány olyan hibátlanul tökéletes, mint hajdani falvédőkön vagy olajnyomatokon – de ez maga a valóság. Kutya, két férfi, „a tó tükrén higanyos csillámlás lebeg”. A szarvasok el vannak foglalva magukkal, amikor a víztükör fodrozódni kezd: egy kicsike állat át akar jutni a neki túlsó, azaz innenső partra. Ki látott úszó mókust? Szilágyiék igen. A mókus azonban másra teremtődött, mint úszásra, ereje fogytával érkezik partközébe. Aztán megrémül a neki segíteni akaró emberektől, s főként az izgatottan ugrándozó kutyától, és visszafordul. A leszálló sötétség nyeli el, de hogy a tó is elnyelte-e, nem tudható. Titok ez is, mint a Szilágyi-életműben annyi más. A sötétség minden történetet elnyel, és az sem tudható, van-e túlsó part, hát még hogy elérjük-e. Az ész azt mondja, a mókus nem érhetett partot, de ki nem szeretné, hogy másként legyen?

Hátha mégis elérhető a túlsó part? Higgyünk a csodákban? – kérdezi hát Szilágyi, két olyan szót kapcsolva össze, amelyek mindegyike a nem tudott dolgok bizonyosságához kötődik: a hit és a csoda lényege egyként az, hogy elfogadjuk lehetségesnek, amit lehetetlennek gondolunk. A kis történet ettől nő olyan naggyá: a törékeny vízparti idillből előtörő dráma az emberi lét végső kérdését hívja elő. Olyan erővel, hogy éppoly kimondhatatlan, amennyire hallgatni sem lehet róla.

Villámnézetben ilyen ez a kötet: teli titkokkal, kérdőjelekkel, vágyott reménységgel. Nagy író műhelyforgácsai, vázlatai, (festői értelemben vett) tanulmányai – önálló életükben a főművek méltó társaként, nem eléjük tolakodva, de melléjük kívánczva. (MMA, 2021)

DOBRI IMRE (1979) Visegrád

DOBRI IMRE

Szabó Zoltán: Összeomlás

Francia útinapló

Kortárs, 2020

A remekművek sokszor arról ismerzenek meg, hogy egészen meglepő perspektívából képesek láttatni valamit az örök emberiből a legváratlanabb időkben is. Amikor bármilyen fenyegető veszély átrendezni készül addig ismert életünket, legyen az ember okozta pusztítás, természeti csapás, vagy akár a jelen pandémiája, hirtelen átértékelődik és megmérettetik minden. Szabó Zoltán 81 évvel ezelőtt, Franciaország német megszállásának idején írt útinaplója maradandó tanúságtétel a kultúra megőrzéséről és az európaiság mibenlétéről. „Összeomlásból jöttem” – írja –, de „nem Franciaország összeomlásából, persze, hanem egy korszak összeomlásából.” Valami örökre eltűnik, mégis éppen ekkor mutatkozik meg legélesebben, ami múlhatatlan és elpusztíthatatlan.

Kabdebó Lóránt ír több helyütt arról, hogy az elmúlt századok addig elképzelhetetlen tragédiái ellenére minden korszakból az akkor született művészeti remekművek emlékezete őrződik meg és marad fenn jelként az idők múlásából. A kollektív emlékezet, bár tud a pestisjárványokról és évtizedes háborúkról, mégis a reneszánsz csodáit őrzi meg korszakjellemzőkként, és a Sacco di Roma helyett Michelangelóra emlékszik. Ahogy Szabó Zoltán írja: „A szellem embere úgy állt meg a kultúra Franciaországa előtt, mint a paraszt nyárban a búzaföld előtt, mely nagy termést hozott. Európa magyarja megnézte, hogy mit adott Európa franciája a közös földrésznek. Láttam, hogy a katasztrófában a francia ember ember maradt, a nép nép maradt. Hiszem ebből, hogy a katasztrófa után a francia művészet művészet marad. A franciákban én csak akkor csalódnék, ha csaták vesztese feletti keserűségükben maguk akarnák szétverni azt a belső erőt és hagyományt, mely a francia Szépet és Igazságot teremt.” És idéz egy játékot, amely mindennél közvetlenebbül megmutatja e közös emlékezet mélységét és cölöpjeit. Kis asszociációs játék, amely csupán abból áll, hogy egy kimondott fogalomra a társaság tagjai rávágják, ami az elhangzott szóról eszükbe jut. Franciaországról mi más, mint Párizs ősze, amely „Szent Mihály útján suhan nesztelen”, vagy egy provençe-i táj, Verlaine vagy Baudelaire néhány sora, Descartes, a Notre Dame: „Min-

den válasz ilyesmiről beszélt. Emlékről, élményről, irodalomról, valami szépről. De nem volt senki, egyetlenegy ember sem volt a társaságban, akinek e szóról, francia, ez jutott volna eszébe: »Maginotvonal«, »tank«, »európai hegemonia«, »Harmadik Köztársaság«. Nem, a válaszok nem erről beszéltek. Nem politikus dolgokról beszéltek. A művészet dolgairól beszéltek.” Van-e tömörebb összefoglalása annak, hogy mi valódi érték, és mi mulandó?

Szabó Zoltán 1940 tavaszán, párizsi ösztöndíjasként tudósított a német csapatok közeledtéről, és előbb cikkek sorában, majd könyvben összegyűjtve is kiadta menekülését és hazaútját lejegyző naplóját. Ekkor már megjelentek híres szociográfiai, *A tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság*, és balkáni útikönyve, *A Vaskapun túl*. Utóbbit Cs. Nagy Ibolya a Kortárs 2018/9-ik számában vetette össze az *Összeomlással* (*Keletre, Nyugatról: Szabó Zoltán két könyvéről*). A Kortárs Kiadó az elmúlt években közreadta esszéit, cikkeit, tanulmányait (*A magyarság Európában, Európa a magyarságban*, 2002), *Amerikai jegyzeteit* (2012), Tokaji Nagy Erzsébet és Szádeczky-Kardoss Zsófia monográfiát szentelt műveinek (2018). Az *Összeomlás* 2020-as új kiadása pedig iskolapéldája lehetne a minőségi könyvkiadásnak. Bőséges jegyzetanyag, részletgazdag utószó és külön kiadói jegyzet az eredeti kiadástól való eltérésekről (és a patinájukat megőrzött írásmódról, mint „Páris”, „svejci”, „soffőr” vagy „terrasz”)l), valamint a kötet visszahajtott fülei mögötti belső borítókön Párizs korabeli térképe és Szabó Zoltán könyvbéli útvonala egy Európa-térképen megjelölve.

Mikor az *Összeomlás* íródott, a háború Franciaország számára alighogy elkezdődött, és még senki sem tudhatott a közelgő pusztításról, a tömeggyilkosságokról, az éveken át tartó harcokról, amelyek hamarosan a fél világra kiterjednek. Az egyidejű elbeszélést így nem terheli a későbbi borzalom, a második világháború elképzelhetlen bűneinek árnyéka. A korabeli sajtó, valamint beszélgetőtársai viszonyítási pontja és egyedül adott értelmezési kerete az első világháború tapasztalata: „tizennégyben is folyton így volt”. A harcok valósága valójában meg sem jelenik feljegyzéseiben: „a város a tavasz-

ban él, nem a háborúban”. Csak egy-egy mondat az első világégés okozta sebekről („37 férfi volt a családban, 32 maradt ott belőlük” – mondja egy vidéki parasztasszony), néhány hallomás a bombázásokról. Ám a háború egyelőre csak hír, közlemény, megfogalmazható és leírható, oknyomozható történelmi eseménysor, még ha az okok és felelősök keresését az utókorra bízta. („A roppant szellemi hájtóvadászaton minden bokorból kiugrik majd egy bűnös, minden szögleten feltűnik majd egy ok. A francia tragédiának túlságosan sok oka van, és túlságosan sok bűnösét találják. Katonákat és politikusokat, Harmadik Köztársaságot és demokráciát, szabadkőművességet és ötödik hadoszlopot, fasisztákat és népfrontosokat. Vádlókból vádlottak lesznek később, ahogy az idő múlik, vádlottakból vádlók, ha fordul a kor. [...] Mindenki ítélni fog, mindenki mást fog ítélni, s mindenkinek lesz valami komoly oka arra, hogy ítéljen.”) Persze a haditudósítás kétélűségét is számon tartva: ami a német bombázók számára egy katonai konvoj sikeres felszámolása, az a franciák számára több száz menekülő halála, mégis mindkét hír „igaz” a maga szemszögéből. Azonban Szabó Zoltán jegyzetei „nem magyarázni akarják, ami történt, hanem csupán érzékeltetni akarják, hogy miként”.

Mennyiben más ez a már ugyan a második világháború kitörése után kezdődő, a menekülést átélő, mégis a harcokról még csak az innen-onnan kapott hírekből, értesülésekből másodlagosan tudomást szerző, a saját életében még csak egy közvetett ismeretként megtapasztaló mű, mint akár Ilyés Gyula nemrég megjelent *Ostromnaplója*, amely közvetlenül a harcok gyújtópontjában születik? Ilyés szaggatott, rövidítéssekkel tömörített, sok helyen olvashatatlan, csupán a napi események közvetlen dokumentálására szorítkozó, minden kommentárt elhagyó feljegyzéseivel szemben milyen kontrasztot mutat Szabó bőbeszédű, mintegy békebeli hangulatfestése? Ahogy Keresztury Dezső írja a Nyugatban megjelent, 1941-es recenziójában: „Valami festői vagy még inkább zenei kompozíció körvonalai bontakoznak ki előttünk a könyv olvasása közben: mintha az írónak fontosabb lenne gyengéden árnyalt színeinek méla harmóniája, visszatérő dallamainak s szépen zengő hangzatainak tisztasága és művészi gazdagsága, mint a tárgy, a valóság, amelyről beszámol.” Szövegének mégis éppen ez az érzékeltetés és plasztikusság a legfőbb erőssége, ahogy hangulatok, képek, benyomások töredékeiből összefűzve megje-

leníti egy ország szó szerinti összeomlásának történetét.

Az útirajz alapvetően a találkozások, az élmény és a megismerés műfaja, legtöbbször az idegennel, a mással való szembesülés és az erről való beszámoló lehetősége. Az *Összeomlás*ban ennek ellenére az otthonosság retorikája érződik ki a magával ragadó mondatokból, amellyel csak egy-egy rövid sejtetés erejéig helyezi szembe saját különbözőségét: „Hogy Páris, egész Páris ámítaná magát? Ez nem lehetséges. Az ember megvetően gondol közép-európai méretekben gondolkodó idegzetére, este nyugodtan hazamegy, és minden veszélyérzet nélkül alszik el, úgy, mint azelőtt.” Az elbeszélő-utazó otthon van Európában, mindenhol talál egy ismerős embert, tájat vagy ízt. És leginkább otthon van az ezekről szóló élmények közös nyelvét megtalálva: „kezdem igen otthonosan érezni magam a beszélgetés Párisában”. Csak a háború közelgő szele által megérintett helyiek kezdenek gyanakvóan nézni rá, ahogy egyik pillanatról a másikra mindenki gyanúsá válik. Azonban pont menekülése közben döbben rá honvágyára: „hirtelen egész világosan érzem, hogy itt, több ezer kilométer távolságban, közel az Óceánhoz is egészen és tökéletesen hazám sorsának vagyok részese” – a sors keserű iróniája, hogy ezt a hazát csak pár évig mondhatja még lakhelyének, 1949-től haláláig nyugati emigrációba kényszerül.

Tudjuk, hogy ezen út során születik meg a két évvel későbbi *Szerelmes Földrajz* ötlete, és annak számos vonása már itt is visszaköszön. Mindkét könyv alap gondolata, hogy egy országot vagy tájat a nyelvi és kulturális kódok sorából születő művészi valóság teremt meg, identitását ezek a kulturális jegyek őrzik. Ettől oly szenvedélyes Párizs, és ettől „édes” évszázadok óta a francia vidék. Szabó Zoltán műve egy olyan irodalmi valóságból nő ki, ahol a szöveg referenciapontjait, idő- és elbeszéléstapasztalait is a nyelv határozza meg: „Boccaccio-novella idő”-ről, shakespeare-i képekről, Krúdy-féle mulandóságról beszél. Ahogy a női haj is csak nyelvi valóként ragadható meg: „mert van egy külön riviérai hajszín, melyet gondosan és finoman kellene meghatározni, egy kissé Krúdy Gyula vagy Marcel Proust stílusában, hajszálvékonyra finomított mondatokkal, méltón magukhoz e vékony hajszálakhoz, melyek most csillogva lebbennek a szélben, a lakkcsillanású biciklivázák és a szélfúttá halványkék nyáriruhák fölött”. Vagy ahogy a tenger képe sem közvetíthető a maga

valóságában, csupán illusztrációk emlékeként felidézve: „Kinézek a sziklákon játszó tenger fölé. Nyugaton lefelé bukik a nap. Az Estérel hegyein átsűrődik a fény, a gyűrött sziklák halvány rozsdaszínbelen. Nem-igaz kép egy régi mesekönyvből.” A kép igazságát tehát nem a leírás szavatolja, hanem műfaji hagyományhivatkozásának áttételes referenciája – mesekönyvi kép, tehát nem-igazként is túlmutat a valós tapasztalaton.

Számos értelmező feldolgozása született már a klasszikus útirajzoknak, és alig öt éve, 2016-ban Szirák Péter írt *Ki említ megérkezést?* címmel a régi és a két világháború közötti magyar irodalmi útirajzokról összefoglaló kismonográfiát, a műfaj jellegzetességeit számba véve a 17. századtól Máraiig. Az ő szavaival élve „az utazásról szóló elbeszélés antropológiai konstans”, és ugyancsak az útleírás kronotoposza alapozta meg az újkori regény kialakulását is. Az út, a száműzetés, a vándorlás kultúránk archetoposzai, így a megélt kalandokról, tapasztalatokról, menekülésekről, megismert tájakról, emberekről szóló beszámoló az egyik legősibb és talán az egyik legidőtállóbb irodalmi műfaj mind közül. Az útirajz hagyományosan a valóságból kíván valamit felmutatni és visszaadni, a megtapasztalás élményét közvetíti. Szabó Zoltán lírai szövege viszont sokkal inkább a regényszerűséghez közelít, és kilép az irodalmi útirajzok, utazási beszámolók, útinaplók évszázados hagyományából. Az *Összeomlás* eleve több műfaji hagyományt ötvöz naplószerű szövegében. Arche-toposza a menekülés, ezzel a száműzetés irodalmi hagyományába kapcsolódik – megidézve Mikes Kelemen, és óhatatlanul megelőlegezve a későbbi emigráció kiszakíthatóságérzését. Viszont naplóként az egyirányú epikai szálát hangsúlyozottan reflektált, felstilizált és értelmezett, időkezelésében is előre- és visszatekintő betétek bontják meg. Cs. Nagy Ibolya szintén kiemeli az *Összeomlás* regényszerű prózapoétikai elemeit, mint többek között a dramatizált párbeszédeseleket, amelyek sorában hangsúlyozottan fiktív karaktereket megjelenítő dialógusjáték is szerepel, jelen kiadás pedig joggal esszénaplóként hivatkozik rá.

A könyv bevezetése és lezárása visszaemlékező keretként fogja össze a bejegyzéseket, amelyek nem is mindig dátumokhoz kötve, hanem néhol csak „néhány komor nap” átvezető megjelöléssel követik egymást. Közben úgy ír a megszállásról és a menekülésről, hogy a háborúról alig ejt szót, csak hangulatokat fest le, benyomásokat rögzít. Leírásainak metaforikus vonulata azonban sokkal erősebben közvetíti a veszély érzetét. A kifáradt biciklisták,

mint „piros arcú holttestek” hevernek az utak mentén, itt-ott egy-egy piros kendő egy fiatalasszony nyakában, mint „leégett búzatáblán egy csodálatosképpen megmaradt pipacs”, a nizzai kertekben „vérszín kardvirágok nyílnak”, a lovak, amelyek „egy-egy szegény halott gyöngye terhének vontatásához voltak csak szokva”, kínnal erőlködtek az autók között, és a menekülés dantei képe: „itt vérzik el Franciaország. A nép ömlik, hevesen és szökellőn, mint felhasított artériából a vér.” A halált sokféleképpen megidéző metaforikus háló az útirajz lejegyző és tudósító műfajától naplóregénnyé emeli a szöveget.

Van egy másik különös érdekessége is az *Összeomlás*nak. Ottlik *Hajnali háztetők*-jének végén megidézi Szabó Zoltánt, és ezzel valódi regényhőssé avatja: „Közben háború tört ki, s még folyt javában, amikor egyszer találkoztam Z.-vel, az ismert újságíróval, aki nemrég érkezett haza Franciaországból. Párizsban érte a francia összeomlás, s a beözönlő német seregek előtt a Földközi-tenger felé menekült. Elmesélte hányattatásait, sőt, később könyvet is írt róla.” A *Hajnali háztetők* felől visszanezve vajon olvashatjuk-e másként, mint egy regény soraiként az *Összeomlás* elbeszélőjének mondatait „a párisi háztetők nyájának” látképéről és a „város feletti csendről”, „magabiztos időtlenségről”, amelyet egy tetőablakból kinézve érezhet az ember?

A 20. század azzal a tapasztalattal is szembe-sített minket, hogy a megélt való sokszor felfoghatatlan, így elmondhatatlan lehet. Az *Összeomlás* nem vet számot az elbeszélhetőség nehézségeivel, hanem eleve irodalmi alakzatként, az évszázadokon át kialakult és öröklődő Párizs-képet újraolvasva írja meg a várost. Arra mutat rá, hogy Franciaország a történelem bármilyen vihara közepette is mindannyiunk közös kulturális emlékezetének kitörölhetetlen része marad. Ezért oly otthonos kép, mikor impresszionista festményként írja le Párizst, a „szuggesztív várost”, vagy ahogy a francia vidék ízét többfogásos ebédek és vacsorák részletes felsorolásán keresztül érzékelteti – hiszen mivel is lehetne jobban megragadni a „franciáság” mint kifinomultság lényegét, mint a jól ismert gasztronómiai igényességen keresztül, ahol mindennek harmóniában kell lennie egymással. Keresztury Dezső szavaival: Szabó Zoltán „művészetrajongásában, táj- és emlékkultuszában van itt-ott némi irodalmias kacérság” – és éppen ez a kacérság teremti meg útirajzának értékét, amely önmagában példázza a kultúra mindennek felett álló elpusztíthatatlanságát.

KIS PETRONELLA

Bíró Tímea: Hosszú

Forum, 2020

KIS PETRONELLA (1992) Cegléd

Bíró Tímea nem szakadt el *A pusztítás reggeleitől*, amelyben gyerekkori traumákat állított középpontba, többek között azt, ahogyan a lírai én szembesül édesanyja halálával. Második könyve, *Hosszú* nem „hagyományos” verseskötet, már ami a formáját és felépítését illeti: sokkal inkább hasonlít egy albumra, és ez tematikáját tekintve remekül illik is hozzá. Az összefüggő, gördülékeny versfolyamot képező, de különálló szövegek – amelyek önállóan kevésbé lennének értelmezhetőek – ugyanis egy olyan idősszony utolsó heteit, napjait mutatják be lánya szemszögéből, aki már régóta súlyos betegen, leukémiásan éli mindennapjait, és folyamatos ellátásra, ápolásra szorul. A címnek tehát időbeli vonatkozása van, a hosszú szenvedésre utal, arra az útra, amit be kell járnunk ahhoz, hogy meghalassunk – vagy akár kivethető a már leélt, hosszú életre is, de a versek inkább az előbbi értelmezést támasztják alá –, illetve a forma szempontjából is beszédes, hiszen a szöveg egy hosszúversre emlékeztet.

Az oldalakat, verseket fotók színesítik (Szerda Zsófia illusztrációi), amelyek legtöbbször lovakat ábrázolnak, és ez a motívum a szövegekben is fontos szerepet kap. Az állat méltósága, fenségessége erőt, tartást és szabadságot sugall, ezekkel a tulajdonságaival pedig ellenpólust képez a szövegekben, és még inkább középpontba állítja a haldokló, magatehetetlen embert: „porcelán vagy ami fel-emeléskor török el”. Ugyanakkor a ló a halál jelképe is – gondoljunk csak Ady költészetére –, és végigkíséri a versbeszélőt az eseményeken: hol párnával a hátán várja, hogy felüljenek rá, hol mozdulatlanul ácsorog a viharban. A kötet kialakításának köszönhetően tehát valóban olyan érzésünk lehet, mintha egy családi (fénykép)albumot lapozgatnánk, amely megőrzi az eltávozottak emlékeit a gyerekeknek, unokáknak.

A versek a test és az emberi szervek működésére, összeomlására fókuszálnak leginkább, párhuzamba állítva azokat a leghétköznapiabb tevékenységekkel („hónapok óta kanalizom belőled a rossz sejteket”), és keverve az esztétikai minőségeket, a szemet gyönyörködtetőt az undort keltővel: „mint a kagylóból kibújó gyöngyszem / úgy csillog

a genny a bőrödön”. A mama életének színtere, a ház részei metaforikusan képezik le a haldokló testet: „nehezen követi a rángatózásokat a szív zsúfolt előszoba a tested / képtelenség kitérni az ablakokat időzített bomba minden szerv”. Az egyes szám első személyű lírai énben megállíthatatlanul kavarnak az érzések. Természetesen mindent megtenne azért, hogy könnyebbé tegye anyja utolsó napjait, és enyhíthessen a szenvedésein, ugyanakkor hatalmas teher nehezedik a vállára és emészti fel, hiszen a világból a testi fájdalomon kívül szinte semmit sem érzékelő idősszony (nem hall és alig lát) gondozása kizárólag rá hárul, és bármennyire is kegyetlennek és elítélendőnek tűnik, időnként azt kívánja, bár vége lenne már a küzdelemnek, ha úgy sincs remény állapotának javulására, és az asszony is megszabadulna szenvedéseitől. A várakozás a legidegőrlőbb: várni otthon vagy a kórház folyosóján, hogy jobb vagy rosszabb legyen, de valami történjen.

Senki sem tudná megmondani, a haldoklónak vagy hozzátartozójának nehezebbek-e ezek a mindennapok, hiszen utóbbi közvetlen közletről nézi végig szerette leépülését, azt, hogy „a húsig elkopott bőr mindenhogy fáj”. Azon mereng, hogy „tele van a nevetéssel a kert / tele van a nyögéseiddel a ház”, vagyis már sosem lesz a korábbi önmaga, a kertben tevékenykedő, dolgos, energikus asszony, hiszen a lakáson belül sem tud segítség nélkül mozogni, ne adj’ isten megvédeni magát: „az ágy mellé készítetem a baltát arra az esetre ha nem aludnék a házban de / elfelejtettem hogy nincs benned annyi erő hogy belevágd valakinek a lábába”. Test, lélek és szellem hármasa megbomlik: egyedül a test van még jelen és funkcionál, de csak vegetál, a lélek és a szellem már ki tudja, merre bolyonganak. Az édesanya gondolatai, érzései teljes mértékben rejtve maradnak előttünk, a versek nem utalnak arra, hogy lányával bármilyen módon kommunikálni próbálna.

Amikor az embernek már semmi „dolga” nincs azon kívül, hogy fekdjön, mert az élethez szükséges táplálékot sem képes önállóan bevinni a szervezetébe, felértékelődik és árulkodóvá válik a körülötte lévő nyugalom: „adnék nektek csöndet

hogy meghalljátok / mennyire fölösleges dolgokról beszéltek”. Ez a nyugalom pedig a magánnyal is együtt jár, a régi ismerősök, barátok elmaradozásával, akik már vagy meghaltak, vagy a legnagyobb szükségben fordulnak el az embertől, mert „attól félnék megfertőződni őket telefonon / se hívnak mint ha a betegség átkúszhatna a készüléken”. A haldokló kiszolgáltatottságát a lírai én többször állítja párhuzamba a csecsemőkével, vagyis épp az élet másik „végpontjával”, a kezdetével: „olyan mint egy törékeny csecsemő aki háromóránként / felébred de evés helyett félrenyel és jobb napokon félrebeszél”.

Bíró Tímea sorai hol a természet vagy a tárgyak legapróbb rezzenéseit örökítik meg, hol lendületesen vágtatnak, kizárólag a betegség lefolyására fókuszálva, például a kórházba kerülésekkor. A természeti jelenségeket vagy a táj részeit a közelgő halál jeleiként azonosítja a lírai én: „a hullámok kiéhezett balták várjuk a legélesebbet”, „szemeidből madarak / röppennek föl”, „tárcsázom a mentőt nincs vizelet túladagolódom a mamában az apály”. Gyakran él a soráthajlásokkal, melyek eltolják a szavak vonatkozási pontját: „a házakat míg a család földet szór a korporsóra leakasztják a kampóról / a sonkát és sose érnek haza időben...” Többször felmerül a kórházhoz hasonló hivatalos közegekben a kétnyelvűség problémája. „Ilyenkor elfelejtem a szerbet” – mondja a versbeszélő, mikor édesanyja élet-halál közt lebeg,

majd amikor betegápolási pénzhez szeretnének jutni, hiszen hiába dolgozta végig az életét, a nyugdíj kevés, és „sokba kerül hogy kitoloncolódik belőle az élet”: „szabadkozom hogy a mama tudott szerbül de most magyarul sem ért”. Az egyetlen dolog, amire emlékszik, az a neve – a kötet végéhez közeledve egyre többször merül fel a név mint motívum, hiszen a halállal ez is megszűnik, és vele az identitás.

Mindannyiunkban számos kérdés vetődik fel életünk során a halállal kapcsolatban, közeledve hozzá pedig – életkorunkból vagy egészségi állapotunkból adódóan – általában még inkább felerősödnek félelmek. A szerző nem oszlatja el ezeket a félelmeket – aki erre számít, annak valószínűleg nem ez a könyv a legmegfelelőbb választás –, nem kapunk megnyugtató, idilli víziókat és eszmevuttatásokat a békés álomba szenderülésre vagy az örök életre vonatkozóan. A nyers valóságot ábrázolja közhelyektől és sallangoktól mentesen, a lecsupaszított, nőiségétől megfosztott embert, aki „a kórházban bámulja a plafont mágnesként húzná / magához a mennyországot”, és már csak árnyéka egykori önmagának. A *Hosszú* versei formailag letisztultak, nélkülöznek mindenféle írásjelet, mégis emiatt a zaklatottság érződik belőlük: mintha a versbeszélőnek egy utolsó nagy levegővétellel kellene gyorsan végigmondania monológját, hiszen tudja, az úgymint elfogy a végére.

VÁRADI-KUSZTOS GYÖRGYI (1978) Nagykőrös

VÁRADI-KUSZTOS GYÖRGYI

Szász László: Bánffy Miklós – Az erdélyi szellem arisztokratája

MMA, 2020

Bánffy Miklós utolsó színművének címe – *Íme az Ember* – több szempontból is jelképes értékű a mai olvasó számára. Bár a szerzői intenció szerinti modern passiójáték „egy remekmű torzója”, mégis egyszerre képes felidézni bennünk a keresztény hit egyik legradikálisabb elemét – az inkarnáció misztériumát –, az aktualizáló szándékú bibliai parfrázisok irodalmi hagyományát, továbbá a magát első-sorban íróként értelmező Bánffy Miklós életútjának, munkásságának (egykor fenntartásokkal fogadott, ma ámulattal újra felfedezett) sokoldalúságából kirajzolódó alkotó Ember alakját.

A számos tanulmány-, esszé- és elemzőkötetet jegyző irodalomtörténész, Szász László monog-

ráfiájának középpontjában ez utóbbi, vagyis az alkotó ember, az író áll. Ehhez kapcsolódik az alkotói titoknak, az alkotás lélektani mozzanatainak, az életút és a művek összefüggéseinek vizsgálata. Ugyanakkor e két utóbbi terület (olykor ideológiavezérelt) egymásra vetítéséből fakadó félreértések, félremagyarázások, elhallgatások vagy egyszerűen csak a szűkre szabott értelmezési keret hiányosságainak felmutatása is a kötet célkitűzései közé tartozik. Szász László szerint az újabb Bánffy-szövegek felbuklásának és a kutatások gyarapodásának köszönhetően megrajzolható egyfajta fejlődésív, alakulási ív a kezdeti szövegektől az életmű gerincén át az utolsó írásokig – így pedig végül ki-

alakulhat egy többé-kevésbé hiteles kép az írói életműről és a szerzői arcéről.

Bár egyre többen fordulnak különféle tudományágak fogalmi apparátusával és szempontkészletével Bánffy munkássága felé, úgy tűnik, az életmű páratlan változatosságát nem könnyű sem arányosan, sem teljességében láttatni. Jellemzően – az egyébként jogosnak tekintett – történelmi alapállás dominál, amelynek következménye az irodalmi művek (ön)életrajzi dokumentumkénti értelmezése. Az ilyen megközelítések korlátozó voltát már a kötet bevezetésében hangsúlyozza a szerző, később pedig így fogalmaz: „Számomra, ahogyan haladok a Bánffy-művek egymásra épülésének megértésében, mindinkább az válik központi kérdéssé: miként képződik meg világában az a valami, amit irodalmiságnak, illetve esztétikai minőségnek nevezünk.” A monográfia szerzője olykor mintha a különböző irodalomelméleti iskolák előfeltevéseivel kelne birokra, próbálgatva, melyik alkalmas arra, hogy megfelelő keretet biztosítson az adott helyen vizsgált Bánffy-mű megértéséhez. „Ezek után paradoxonként hat, de írói életművét mégiscsak – lenyűgözően sokrétű – munkássága teljességének keretében érdemes tanulmányozni” – írja Szász László. Majd csaknem a kötet közepén, a Bánffy főműveként számon tartott *Erdélyi történetet* vizsgáló fejezetben, mintegy emlékeztetőül, ismét figyelmeztet a premodern irodalomelméleti alapokon nyugvó olvasásmód jelentésszűkítő jellegére. Miközben nem tagadja annak létjogosultságát, Wolfgang Iserre hivatkozva recepcióesztétikai megfontolásokat helyez előtérbe: „az író abban a pillanatban, amikor úgy dönt, »megír« egy történetet, gyakorlatilag határátlépést követ el, [...] átlép [...] egy imaginárius tartományba.”

Közismert, hogy az utóbbi évtizedek egyik fontos elméleti vitatémája a monográfia műfajának válsága – mégis, e könyv olvasása közben (ideiglenesen) zárójelbe kerülnek az ismert aggályok. Szász László lenyűgöző műveltséggel, aprólékos háttérmunkát feltételező filológusi precizitással és tagadhatatlan pedagógiai érzéssel mutatja be választott témáját.

A közel háromszáz oldalas könyv elsősorban Bánffy írásainak keletkezés- és fogadtatástörténetét, különböző szempontú rövidebb-hosszabb, olykor a művek recepcióját tartosan meghatározó kijelentésekkel vitázó, máskor azokat csak finoman módosító, a hangsúlyokat körültekintően átrendező értelmezését adja. Gazdag kor- és kultúrtörténelmi

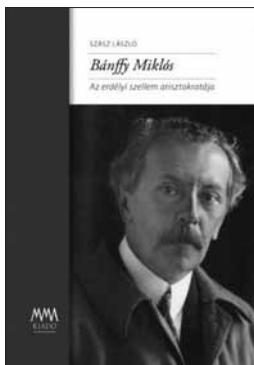
háttéranyag felvonultatásával megismerteti a Bánffy korabeli (és jó néhány kitérő erejéig az azt követő évtizedek) sokszínű társadalmi-politikai valóságával is. Azzal a közeggel, amelyben Bánffy Miklós közéleti szerepeit vitte mind Magyarországon, mind pedig (az előbb Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó, majd Romániához csatolt) Erdélyben. Az összefüggések keresésében tárgyyszerűség,

realitásérzék, a szerzői ítéletekben jóhiszeműség és szakmai, mégis szubjektív olvasat jogának fenntartása iránti igény, a hatalmas anyag szerkesztésében arányérzék jellemzi a kötetet. Továbbá az a fajta megküzdött értelmezői szabadság, amelynek birtokosa nem külső, de belső mércének kíván megfelelni.

A *Bevezetésen és Végszón* kívüli tíz nagy fejezet teljes körű áttekintést ad Bánffy Miklós elbeszéléseiről, regényeiről, színműveiről, politikai dokumentumairól, ezen művek recepciójának „babonáiról”, Bánffy változatos közéleti és kultúraszervezői szerepeiről, elmentmondásos erdélyi fogadtatásáról. Szász László érvelése nyomán aligha kérdőjelezhető meg, hogy a transzszilvanizmus sokat vitatott fogalmának Bánffy nem ideológusa, hanem megvalósítója volt mind közéleti szerepvállalásaiban, mind pedig az általa újragondolt mecénásszerepben, amely egészen konkrétan „az eszméket megtámasztó intézményi struktúra kiépítésében” mutatkozott meg.

Számos további olyan következtetéssel találkozunk a kötetben, amelyek kétségkívül árnyalhatják az át- vagy éppen kialakulóban lévő 21. századi Bánffy-képet, egy-egy Bánffy-írás megítélését vagy éppen az életmű egészét. A *Farkasok* című, sokat méltatott (és a recepcióban Móricz *Barbárokjához* mért) Bánffy-novellával kapcsolatban így helyesbít Szász László: „Ha tehát hiteles, irodalomtörténelmi szempontú összehasonlítást teszünk, bármennyire is közel áll a szívemhez és irodalmi ízlésemhez Móricz, az ő művét illenék Bánffy egy egész (stílus) korszakkal előbb született remekéhez mérni, nem fordítva.” Érdekes módon a *Reggeltől estig* című, közép-európai témájú kisregény fogadtatása is hasonlóan alakult. Noha a kritika világirodalmi összefüggésekbe helyezte, és ily módon értékelte Bánffy művét, mégsem „Thomas Mann újdonságként ható irodalmi toposzainak előzményeként” gondol rá az irodalmi közvélemény.

Az „életmű gerince”, az *Erdélyi történet* trilógia a Bánffy-szövegkorpuszban betöltött szerepéhez méltó terjedelmű elemzést kap a monográfiában. A műről mint világmodellről, keletkezésének „kör-

nyezetéről” (többek között a Bánffy-mű szellemi rokonának tekintett *Felleg a város felett* című, töredékben maradt Kuncz Aladár-regényről), helyszínekről és szereplőkről, kompozícióról, „világ- és jellemteremtő nyelvezetről”, erdélyiségről egyaránt olvashatunk a fejezetben. Bánffy egyik korai novellájának címéül is szolgáló gondolat, a szépség mint cselekvés, az *Erdélyi történetben* a főhős befejez(het)etlen írásaként jelenik meg. Úgy tűnik, a „Trilógiának van egy bűvópatakszerű jelentésvonulata, mely az írást, az alkotást mint a túlélés és a sorssal való szembenézés alternatíváját firtatja”. Egy-egy motívum ismételt felbukkanása Bánffy különböző műfajú írásaiban egyáltalán nem szokatlan jelenség e szövegek ismerői számára. Egyetérthetünk tehát Szász Lászlóval abban, hogy Bánffy egész életművét átszövik bizonyos témák és motívumok. (Ezek közül – a fent említett mellett – a legmeghatározóbb: az örökös szerepalakítás, maszkviselés.)

A *Bánffy Miklós totális színháza* című fejezet lényeglátóan és önreflexív módon közelít Bánffy műveire. Jelzi, hogy e drámákban „egy olyan író tervrajza formálódik, aki a készülő művet írott formájában soha nem tekinti véglegesnek”. Már az alkotás pillanatában színpad, díszletek, jelmezek, kellek, rendezői koncepcióváltozatok, a közönség hangoltsága mind hozzákapcsolódik az alakuló történethez, így színházi előadástól független irodalmi szöveggé történő elemzésüket a monográfia szerzője nem vállalhatja. Bár egyetért azon színházkutatói megállapítással, miszerint Bánffy jellemtervei a szecesszió európai színvonalú remekei, ezzel együtt hangsúlyozza, prózában vitathatatl

lanul maradandóbbat alkotott. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy Szász László ne fordítana kellő figyelmet a nyolc Bánffy-dráma ismertetésére, értelmezésére, a „pályáivon” történő elhelyezésükre, a meg-megvillanó „remekbe sikerült” részletek és a legsikerültebb színművek (*Martinovics*, *Ostoba Li*) kiemelésére. Azt is vitathatatlannak tartja, hogy Bánffy hatalmas nemzetépítő koncepciójának szerves része volt „a színházi élet feltámasztása és színvonalának fokozatos emelése”.

Szász László kötetének „mintaolvasói” kíváncsi, irodalmi határterületek iránt érzékeny egyetemi hallgatók lehetnének. Hogy ismerik-e a teljes Bánffy-korpuszt, vagy csak részben tájékozottak, esetleg egyáltalán nem hallottak róla? Mindegy is, mert a jól felépített egyetemi előadás-sorozatként is olvasható kötet az előre- és visszautalások információ-rögzítő funkcióját használva, a kinyilvánított tézisekhez kortörténeti (gondosan indokolt) kitérők után vissza-visszatérve, tudásgyarapító, önálló gondolatokat inspiráló módon szólítja meg olvasóját.

A monográfia címe magába sűríti mindazt, amit e könyv – Bánffy életművét vizsgálva – az irodalmi (és/vagy dokumentumértéke) miatt számon tartott szövegeinek ismertetése, értelmezése mellett elmond egy sokszínű életútról, a grófi rang adta előnyökről és hátrányokról, erdélyiségről és egyetemességről, legfőképpen pedig az írói, alkotói létformáról. Szimbolikus a kötet végén szereplő dátum: 2020. június 4. Száz évvel a trianoni békediktátum után e Bánffy-monográfia szerzőjére nézve is talál a 25. oldalon elhangzó, Bánffyt jellemző mondatrészlet: „a kimondott vagy leírt szó [...] egyben morális tett is.”

BENCE ERIKA

Debreczeny György: Három menetben, kollázs nélkül

AJ Téka, 2020

Míg Debreczeny előző kötete, az *Ezen a szép napon* (2019) Thomas Bernhard-parafrazisokból és -palimpszesztékből építkező breviárium, *Három menetben, kollázs nélkül* című 2020-as verseskötete

tében mintha épp a visszáját igyekezne létrehozni korábbi alkotásainak: elvileg távol tartja magát a reflektált költői megszólalásmódotól, miként a – József Attila, Tolnai Ottó, Tandori Dezső, Ladik Kata-

Nem támogatott könyvek című, tízrészesre tervezett recenzió-sorozatomban negyedik része. Olyan kortárs irodalmi műveket mutatok be, amelyek valamilyen oknál fogva hermeneutikai határszélre kerültek: teljesen vagy félig-meddig magánkiadásban, kis példányszámban, szerény kivitelezésben láttak napvilágot, nem szerepelnek a terjesztői hálózatok listáján, ezért nehezen jutnak el az olvasóhoz, ugyanakkor nagy kár lenne értük, és vesztesége az irodalmi közéletnek, ha teljesen visszhang nélkül maradnának. A sorozat minden egyes darabját más-más lapnál, magazinnál vagy folyóiratban teszem közzé, hogy ezáltal is bővíthessen a potenciális olvasók köre.

lin, Hajnal Éva és mások versei nyomán – kollázsolt versek világtól és beszédmódjától is. Ugyanakkor erőteljesen (ön)reflexív és (ön)ironikus versírói attitűd, ahogy Debreczeny György utóbbi verseskötetében ennek a lírikusi magatartásnak hangot és formád ad, hiszen a „menet” mint köznyelvi, sőt, a szlengben is jelentésszerű kifejezés megjelenése a poétikai fogalmak és megnevezések (versciklus, versbeszéd etc.) helyén eleve költőietlenné teszi megszólalásmódját. Ha pedig még e kötet utáni versírására is kiterjed a figyelmünk, akkor – a hagyományos értelemben vett költészetet és versbeszédet helyettesítő – *félreolvasásaira* figyelhetünk fel, amelyekkel az (ön)gúny és -paródia egyfajta költészet alatti változatát képviseli napjaink lírájában: egy rosszul működő világ jelenségeinek hibás és rontott nyelvű leképezését. Például: „az irodalom gyalázatos szövevény” a „hálózatos” helyett (*félreolvasások* 172.). Lehet, hogy egyszer majd stílus és műfaj lesz belőle (mint Tandori, Parti Nagy vagy Háy rontott szövegei; mint a limerick, a bökvers vagy a csasztuska).

Mindeközben mégis reflexív magatartás szervezi Debreczeny György költői univerzumát: a világ jelenségeire történő rákérdezés egyszer kreatív, újraalkotó, máskor ironikus, távolságtartó attitűdje. Olvassa és félreolvassa a körülötte tapasztalt intellektuális, elvont és metaforikus nyelven kifejezett világértéseket (a távolságtartás szándéka ellenére: feladatként vagy véletlenül „talál rá”, egyszerűen „belebotlik” Kassák, Proust, Akutagava, Bulgakov és mások szövegeibe), ugyanakkor nagyon is konkrét, röghöz kötött, sőt banális jelenségeket tematizál, például az *el fogok kezdeni írni egy verset* vagy a *miért nem lettem sakkvilágbajnok?* című szövegeiben. Az előbbi a klasszikus értelemben vett, az ünneplésszerűség és emelkedettség nyelvi regisztereit működtető ars poeticák/vallomásversek groteszk mása, cyber-kori maradványa, ahol az alkotói „folyamat / minden egyes állomásáról” a közösségi oldalakon „és mindenütt az égvilágon” számol be a lírai alany. A *miért nem lettem sakkvilágbajnok?* pedig a jelentés (a történet – mondanám, ha a szövegalkotás epikai regisztere nem csak nyomaikban lennének észlelhetők Debreczeny költészetében) negatívját tárja elénk: a „hogyan lettem író”-féle banális írói vallomás helyett a „miért nem lettem sakkvilágbajnok” idézőjeles történetét; közben a lírai alany ironiája mögül a gulyáskommunizmusnak nevezett – egyszerre tekintélyuralmi és lagymatag – társadalmi rend antropomorfizált (hivatalnokok,

osztályfőnök, Kádár elvtárs etc.) alakjai és lekicsinyítő nevetésük válnak láthatóvá/hallatszik ki: „a kerületi úttörő bajokságokon hol első voltam / hol második ha a mester fia tönkrevert”. Aztán a pártállami mechanizmusok, a büntetés szigorja is jelentés nélkülivé válik az idők folyamán („osztálytársaimmal meglógtunk a felvonulásról / osztályfőnöki intőt vagy rovét kaptunk / megvan

még valahol az ellenőrző”), miként a rendszer kintüntetési és eredményei is elértéktelenednek, valami értékűvé lesznek: „és kaptam érmekeket / a gyerekeim játszottak velük kiskorukban”. Persze minde mellett torokszorítóan keserű világértés bontakozik ki a versbeszéd ironiája, groteszk valóságképe mögül: a mindent, még a gyermekversenyeket is átható hazugság, torz önkép és ideológia jelenléte, amittől menekülési utat – sajátos módon – a kivonulás extrém lehetőségei teremtenek: a lírai alany a *szociális értelemben igaz* helyett az irodalmi műnyújtotta *metaforikus igaz* világát választja: „elementem dolgozni tizenhatévesen / a pestkörnyéki pszichiátriára / erről maga a szerző sem tudott beszélni” (feltehetően az *Aranyketrec* [1967] írójára, Benedek Istvánra vonatkozik az utalás).

„egyszer majd el fogok kezdeni / írni egy verset / elkezdem / aztán majd egyszer folytatom / míg végül / egyszer-kétszer / vagy még többször befejezem” (*el fogok kezdeni írni egy verset*) – hangzanak a lírai alany kötetnyitó versmondai, amelyeknek fényében a *menet*nek nevezett fejezetek és *próbálkozások* és *újrakezdések* sorozataiként értelmezhetők. A *2. menet*ben az első rész terjedelmesebb és hagyományosabb jellegű – van közöttük szabályos szonett is, sőt: kisebb versciklusok, mint a *talált versek* és a *hódolat Proustnak* – versformáihoz és műfajaihoz (vallomásversek, elégiák, episztolák, palimpszesztek) képest inkább az ötletversek, töredékek és a *bagatellek* (miként a szerző nevezi őket) dominálnak. Az *1. menet* 12 verséhez és két – említett – kis ciklusához mérten a második igen terjedelmes, mintegy ötven oldalon át sorjáznak előttünk a versikék: ötletszerűségükkel, kicsinységükkel, töredékességükkel és poentizáltságukkal a kötetnyitó versben és az első ciklusban felvetett „vállalkozás”, a folyamatos versírás, az életvitelszerűen alkotott költészet szándákának és attitűdjének kudarcára utalnak, amit a fejezetet záró *még meg sem írt vers* nyomatékosít, konkretizál: „aki tegnap nem tudta elolvasni / még meg sem írt versemet / ne szomorkodjon / olvassa el ma / vagy holnap / vagy holnapután / vagy azután.”

A fejezet legtöbb verse haiku, több közülük címében is utal a forma és az általa kifejezett létforma, világértés és -felfogás mibenlétére: ötletes, csattanós, önironikus, groteszk, sőt: gúnyos (például: *kérdés, karácsonyi haiku, 2016, haikumentes, megyek dolgozni, megfáradt haiku, szelíd esti kérdés, zsebhaiku*). Két példa: „dolgozni megyek / futószalag mellé a / haikugyárba” (*megyek dolgozni*); „igen tényleg nem / keresek új konténert / sem pedig régít” (*igen*).

A töredékek nevezett vagy formált (töredék főhajtások, nyugdíjasok balladája, furcsa, jó, mese etc.) versikék, a limerickek és a bagatellek a későbbi félreolvasás-sorozat (e sorok írásának idején a 180-200. sorozatnál tarthat a szerző) előzményeinek tekinthetők: a félreértett, az érthetetlen, az alogikus, a félbehagyottság állapotának humoros és nevetséges, játékos megnyilatkozásait jelentik: „Ó Velence! / Ott nyaraltam az idén. / Fejér megyében. / Igaz, ezt is csak / gondolám” (*Nyaralás*).

Miként a fentiben is, ötletverseinek legtöbbször a nyelvi lelemény, a szójáték és a szándékos nyelvrontás alakzatai képezik a csattanó vagy a humor forrását: „a lovam belefagyott / a Ladoga tóba / mehetek-e hozzád / gyalog látogatóba?” (*mehetnek-e gyalog*).

A harmadik fejezet (3. menet) 16 szövege ismét a hagyományosabb (hosszabb) versformák kategóriájába sorolható, versnyelvük ugyanakkor nem tér el az ötletversek, töredékek lecsupaszított, szabad szövegalkotási eljárásai létrehozta nyelvtől, miként a lírai én önironikus attitűdje és megszólalásmódja is változatlan. Az öngúny tetőfoka, a végső önleszámolás szöveghelye a kötetzáró vers, *a postást várom*, amely egyúttal felelet is a kezdő versben felvetett lehetőségre: meg lehet-e írni a „mindent” kifejező, tökéletes verset az életmű és a kor változásait tükröző alakulásfolyamatok szövevényében?

A lírai én a pálya végén, annak lezáró szakaszában láttatja magát, de a folyamat, a költővé válás ívét a gyermekkori kezdetektől rajzolja meg – nem kis önkritikával: „akkoriban sok levelet kaptam / irodalmi folyóiratoktól / és a postás bácsi megjósolta / hogy egyszer még miniszter leszek / szerencsére nem lett igaza // és most a postást várom és a tejeskocsit / meg a kukásautót / hogy elvigye végére a szemetet.”

Nehéz a válasz. Talán: nem. Vagy: nem egészen. Nem úgy. Nem mindent. Etc.

OLÁH ANDRÁS

Sarusi Mihály: Életssomj

Kortárs, 2021

OLÁH ANDRÁS (1959) Mátészalka

Roppant izgalmas módját választotta a múltidézésnek Sarusi Mihály: levélemlékein keresztül lopja vissza az olvasót a hatvanas évek sajátos hangulatú világába. A küldemények szerzői családtagok, barátok, hölgyismerősök, iskolatársak, katonabajtársak, de előkerül néhány hivatalos helyről származó írás is.

A mű különlegességét az adja, hogy párhuzamosan futó szövegeket olvashatunk, hiszen az eredeti levélbe betoldva találkozunk a szerző megjegyzéseivel, az érintett téma tágabb bemutatásával, az esetleges következményekre való utalásokkal. Nem minden esetben kerül elénk az irományok teljes szövege, de tartalmi eligazítást így is kap az olvasó.

Az első levelek, képeslapok keletkezésekor Sarusi Mihály még szabadságvágyó gimnáziumi diák. A levelezésben érintett fiatalokban a lezsérség és a kötelességtudat verseng egymással: a tudássomj természetes kiegészítője a bulizás, a csa-

jozás, és persze nem maradhat ki a foci sem. De a szövegbéli utalásokból kiderül, hogy a kor tisztítótüze hamar megérintette ezt a korosztályt is. Ugyanakkor a megélt hétköznapok őszinte és közvetlen bemutatása révén szociografikus pontosságú képet kaphatunk a hatvanas évek elejének kádári világról, a benne élők szemléletéről, hozzáállásáról – különösen a vidéken élők helyzetéről.

Amellett, hogy a levelekben érthető módon különleges hangsúlyt kapnak a magánéleti és családi gondok, problémák, finom árnyalatokban belelát-hatunk, belekóstolhatunk az évtized sorskérdéseibe, a gulyáskommunizmus éveinek magyar valóságába, a keleti blokk sajátos életformájába, életstílusába. Mindezt kíméletlen őszinteséggel, a szembenézés igényével teszi a szerző – miként azt maga is megfogalmazza a könyv borítóján olvasható ajánlásban: a kötet „nemzedékmről mutat föl őszinte összeggést (nem ritkán szabad szájú, nyers hangon

fogalmazott, keresetlen szavakkal papírra rótt képet) arról, milyenek is voltunk jó fél évszázada azokban az útkereső, nemcsak számunkra oly fontos hatvanas években. Mellébeszélés, toldás-foldás, forrókása-kerülgetés, köntörfalazás nélkül.”

Ha csak a családtörténeti oldalát nézzük a műnek, már az is rendkívül színes és mozgalmas, fordulatokkal teli. Sarusi valóban ködösítés nélkül nyúl a legszemélyesebb részletekhez is. Megható a korán elveszített – de az életsors későbbi pontjain is sokszor megidézett – édesanyához fűződő viszonya. Ugyanakkor kertelés nélkül tárja fel azt a furcsa kapcsolatot, ami az apa és a család többi tagja között alakult ki. (Az apa megbocsáthatatlan tette, hogy bár gondosan ápolta halálosan beteg hitvesét, mégsem maradt teljes szívvel mellette, új társat talált, erősen rányomta bélyegét a család életére.) A testvérekkel – illetve az apával és annak új párjával – folytatott levelezés ezt a traumát is kendőzetlen őszinteséggel ábrázolja.

A sors különös kegyetlensége, hogy a szerző édesanyja halálakor katonaként szolgált, s még a temetésről szóló táviratot sem kapta kézhez. Nem csoda, hogy minden érzéke lázadt, s hogy hamarosan elege lett a hadsereg lelket nyomorító merevségéből, és megszökött a kaszárnyából. (A sors fura fintora, hogy elfogását követően a Petőfi laktanyában egy utcabeli ismerőse lett az őrzője.)

Amellett, hogy folyamatosan nyomon követhetjük az édesapa és a testvérek sorsának alakulását – különösen hűgához fűzi eltéphetetlen szeretet –, a baráti levelezések révén betekintést nyerünk a korabeli fiatalok mindennapi életébe is.

Akadnak laza, vidám eseményekről tudósító híradások, hangulatos pillanatképek villannak a gimibálokról, sörözésekről, koncertekről, focimeccsekről. De szó esik az ábrándokról, kísértésekről, rivalizálásokról, kibicsakló szerelmi kapcsolatokról is. A hatvanas évek valósága a fiatalok szemével láttatva.

Eltérő világok, eltérő reakciók. Láthatjuk a helyét nem találó (a teológiát otthagyo) barátot, aki olyannyira nem bírja elviselni az álarcot öltő kádári rendszer álságos voltát, hogy disszidál – hogy aztán egy autóbalesetben rövidesen életét veszítse. Vele szemben fölbukkannak azok a figurák is, akik megtalálni vélik helyüket a gulyáskommunizmus bőségtálya mellett, s akik a rendszer kiszolgálói (talpnyalói) lesznek, pozíciót szereznek – s közben akár besúgóként, spicliként, beépített ügynökként használják fel a társaiktól szerzett információkat.

Láthatunk leamortizálódó haveri kapcsolatokat, és nyomon követhetünk örök életű – egymást mindenben és mindenkor segíteni kész – barátságokat is. És persze a szerelmeket.

A viharos ifjúság korában egymást váltják a rövid élettartamú, hirtelen fellángolások, sorjáznak a kitartóan levelezni vágyó lányok nevei (pl. egy vonaton meglátott szépség, aki nyolcoldalas levelekkel ostromolja az akkor még pályáját kereső szerzőt), de berobbannak mély érzelmi háttérrel induló kapcsolatok is. Köztük egynek majdnem tragikus vége lett. A debreceni kollégium 2. emeleti ablakából lépett ki a bohó ifjú – kockára téve mindent. (S ezzel persze az állambiztonsági szervek figyelmét is magára irányította, mert az esemény november 4-én történt, ami az '56-os szovjet beavatkozás évfordulója.) Lám, mekkora vihart tud kavarni egy női szájából elhangzó – szerencsétlenül megfogalmazott – mondat.

Egy rendkívül fordulatos – mondhatni, regényes – élet epizódjai tárulnak az olvasó elé. Ha csak azt soroljuk föl, mi mindennel foglalkozott Sarusi Mihály, máris belátható: nem lehetett unalmas az élete.

Persze akadtak bosszúságok – például a sikertelen felvételi (illetve eredményes, de hely hiányában mégis el lett utasítva). De ez is csak tovább színezte a történetet, hisz így válhatott belőle kiváló hölgyfodrász. Dolgozott a közművelődésben is. Matróz is volt fél évig a Dunán. Útlevelet nem kapott, tengerre nem mehetett, így ebből a hajóból is kiszállt, hogy aztán újságíró és író legyen.

Mindeközben látjuk a Honvéd Kórház elmeosztályán ápolt szökött katonaként, majd az öngyilkossági kísérlet után talpig gipszben fekvő ápoltként, hogy aztán elolvassuk egy halálból megmentett asszony levelét, aki az életét köszönheti neki mint véradójának.

Feltárulnak megrázó, szívajdító pillanatok, és megörökítődnek nevetésre ingerlő vidámságok is. Találkozhatunk például az Arad közeli Kisiratosról származó apai nagyszülőkkal, akik – lám, ismét egy regényes fordulat – egyazon napon haláltak meg. De olvashatunk egy csacska ötletéről is, amikor a szerző csibészkedésből a barátja esküvőjére egy csabai fodrászlány fürdőruhás fényképét küldi el „Mindig visszavárlak: Zsuzsa” felirattal.

Összességében egy rendkívül élvezetes, olvasmányos anyagot gyűjtött össze Sarusi Mihály. 1961 és 1971 között keletkezett levelek segítségével tárja fel, „hogyan élt, miként gondolkodott, mit érzett, mire vágyott, mitől tartott, miről ábrándozott, miben reménykedett eme évtizedünk ifjúsága”. A saját emlékeit is ébresztgeti ezekkel a levelekkel, de alapvetően mégis az adja az alaphangot, ahogy a barátok, ismerősök – tehát az átlagpolgárok – akkor látták a világot.

A könyv kapható a könyvesboltokban,
illetve megrendelhető a www.bookline.hu
és a www.mmakiado.hu honlapon.

MMA
KIADÓ

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA